МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЗВО «ВІДКРИТИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ «УКРАЇНА»

Кваліфікаційна наукова

праця на правах рукопису

РАЧИНСЬКИЙ РУСЛАН ЮРІЙОВИЧ

УДК 347.6

ДИСЕРТАЦІЯ

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ РЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

081 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ **Рачинський Р. Ю.**

Науковий керівник
ФЕДОРЕНКО Тетяна Вікторівна,
кандидат юридичних наук, доцент

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Рачинський Р. Ю. Цивільно-правовий механізм регулювання сімейних відносин в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право». ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». Київ, 2026.

Дисертаційне дослідження є комплексним аналізом теоретико-правових засад, сутності та структури цивільно-правового механізму регулювання сімейних відносин в Україні на сучасному етапі, що передбачає системне переосмислення його ключових елементів (у тому числі поняття шлюбних та квазішлюбних правовідносин), виявлення законодавчих колізій та прогалин (зокрема, щодо прозорості майнових відносин подружжя), та розробку на цій основі науково обґрунтованої концепції його вдосконалення та гармонізації із принципами приватної автономії, вимогами стабільності цивільного обігу та стандартами права Європейського Союзу і практики Європейського суду з прав людини.

Доведено, що сімейні відносини є унікальним об’єктом цивільно-правового регулювання, який істотно відрізняється від інших цивільно-правових відносин через свій особливий соціальний характер, специфічний суб’єктний склад та переважання особистих немайнових прав. Доведено, що ця відмінність імперативно обумовлює необхідність існування окремих принципів, інститутів та норм сімейного права, які, з одного боку, забезпечують індивідуальні інтереси членів сім’ї та суспільні інтереси, а з іншого – повинні постійно адаптуватися до динамічних змін цього соціального інституту під впливом сучасних факторів. Отже, встановлено, що сучасні тенденції розвитку сім’ї вимагають переосмислення традиційних правових механізмів та розробки адекватних новацій.

Зроблено висновок, що сімейні відносини як об’єкт цивільно-правового регулювання – це сукупність суспільних відносин, що виникають між членами

сім’ї на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення та інших передбачених законом підстав, і які характеризуються взаємними особистими немайновими та майновими правами та обов’язками. Ці відносини регулюються нормами сімейного права та, в деяких випадках, цивільного права, і мають на меті забезпечення стабільності сім’ї, захисту прав її членів та гармонійного розвитку суспільства.

Встановлено, що протягом століть сім’я залишається ключовим і стабільним соціальним інститутом, що виконує життєво важливі функції біологічного відтворення, соціалізації та передачі культурних цінностей. Доведено, що юридичне регулювання сімейних відносин є складним і багатогранним процесом, який історично відображає еволюцію суспільства і зміну соціальних цінностей, переходячи від звичаєвого права до системних механізмів.

Зроблено висновок, що для забезпечення ефективного захисту прав усіх форм сімейних зв’язків та підтримки суспільної значущості сім’ї, сімейне законодавство України має бути гнучким і відкритим до трансформацій, постійно забезпечуючи баланс між приватними інтересами учасників та необхідністю адекватного правового реагування на соціальні, економічні та культурні зміни.

Встановлено, що шлюб та сім’я, будучи фундаментальними соціальними інститутами, постійно еволюціонують під впливом суспільних, культурних та правових змін, що призводить до більшої різноманітності форм сучасних сімейних відносин. Зазначено, що шлюб є не лише юридичним актом, а й складним соціальним контрактом, який виконує важливі функції соціалізації, передачі культурних цінностей, забезпечення емоційної підтримки та стабільності. Доведено, що сім’я водночас стикається з новими викликами, пов’язаними зі зміною соціальних ролей та глобалізацією. На цьому підґрунті зроблено висновок, що правове регулювання сімейних відносин має бути гнучким та адаптивним для того, щоб відповідати цим змінам і забезпечувати захист прав та інтересів усіх членів сім’ї, незалежно від форми їхнього сімейного зв’язку.

Отримали подальшого розвитку питання систематизації шлюбних та сімейних правовідносин. Зазначено, що класифікація цих відносин за різними критеріями (суб'єктний склад, об'єкт, характер, стадії розвитку, юридичні наслідки) дозволяє систематизувати різноманітні типи сімейних зв'язків та більш детально дослідити їхню природу й особливості.

Доведено, що шлюбні та сімейні правові відносини є динамічними і можуть одночасно підпадати під декілька класифікаційних ознак. З огляду на необхідність систематизації багатогранності сучасних сімейних зв'язків та з урахуванням сучасних тенденцій розвитку сімейного права, в дослідженні отримала подальшого розвитку класифікація шлюбних та сімейних правовідносин за чотирма ключовими критеріями (юридичний статус, зміст, стадія розвитку, суб'єктний склад). Ключовою авторською новацією стало запровадження класифікації за юридичним статусом, яка чітко розмежовує шлюбні відносини (включно з фактичними шлюбами), квазісімейні відносини (опіка, піклування, усиновлення) та виділяє категорію «інші сімейні відносини», що охоплює неформальні спільноти та одностатеві партнерства. Такий підхід дозволяє систематизувати різноманітні типи сімейних зв'язків, забезпечує детальний аналіз їхньої природи та підвищує точність правозастосування в умовах значних трансформацій у розумінні та практиці сімейних відносин.

Зроблено висновок, що класифікація шлюбних та сімейних правовідносин – це спроба здійснити систематизацію різноманітних типів взаємовідносин між членами сім'ї, що ґрунтується на певних критеріях (юридичний статус, зміст, стадія розвитку, суб'єктний склад тощо) та дозволяє більш детально дослідити їхню природу, особливості та правове регулювання. Така класифікація є необхідною для розуміння динаміки сімейних відносин, їхньої еволюції під впливом соціальних, культурних та правових змін, а також для ефективного застосування норм сімейного права, і є основою для розробки ефективних механізмів захисту прав і законних інтересів учасників сімейних відносин.

Встановлено, що інститути шлюбу та сім'ї мають еволюційний характер, починаючи з їхнього тісного зв'язку з економічними потребами та патріархальними структурами у давньосхідних суспільствах, що заклало

історичне підґрунтя для сучасного розуміння шлюбно-сімейних відносин. Визначено, що шлюбні правовідносини є специфічним різновидом сімейних правовідносин, що виникають та припиняються на підставі юридичних фактів. Таким чином, на відміну від цивільного права, ключову роль тут відіграють юридичні факти, оформлені адміністративно-правовими актами. Доведено, що державне регулювання сімейного права є більш інтенсивним, що зумовлено життєвою важливістю сім'ї для суспільства, а також впливом сучасних викликів, таких, як інформаційні технології, на оформлення шлюбу та поширення цивільних партнерств.

Отримали подальшого розвитку питання розмежування шлюбу як формального юридичного акта та сім'ї як ширшого соціального феномена. Доведено, що шлюб є лише однією з можливих підстав для створення сім'ї, проте сім'я як соціальний феномен охоплює різноманітні форми спільного проживання та взаємної підтримки, включаючи кровну спорідненість, усиновлення та фактичні шлюбні відносини. Визначено, що шлюбні правовідносини є відносинами, що виникають між чоловіком і жінкою, за умови відсутності кровного споріднення, з метою створення сім'ї та спільного проживання, що породжують взаємні права і обов'язки.

Сформовано перелік ознак шлюбних правовідносин, а саме: партнерство, державна реєстрація, добровільність, рівноправність, мета укладення шлюбу, виникнення взаємних прав та обов'язків, можливість визначення подружжям своїх прав та обов'язків на договірних засадах, встановлений законом порядок укладення шлюбу, моногамність, необмеженість у часі терміну дії шлюбу, однак допускається одностороннє або взаємне волевиявлення щодо його розірвання.

Встановлено, що правове регулювання майнових аспектів квазішлюбних відносин є фрагментарним та обтяженим значними доказовими викликами. Розкрито, що ключовим для судового визнання спільної сумісної власності є не лише факт спільного проживання, а й комплексне підтвердження економічної та соціальної інтеграції, що проявляється у спільній праці, веденні господарства та меті набуття майна для потреб сім'ї. Доведено, що така ситуація вимагає від суб'єкта доведення глибокої єдності відносин та створює правову

невизначеність, оскільки чинний механізм регулювання не забезпечує достатньої прозорості та стабільності прав власності у фактичних сімейних союзах.

Зроблено висновок, що сучасний стан правового регулювання квазішлюбних відносин в Україні виявляє фундаментальну методологічну розбіжність, що породжує правову невизначеність та неефективність захисту прав у сфері немайнових прав. Встановлено, що українська правова доктрина та судова практика демонструють системну неспроможність адекватно інтегрувати квазішлюбні відносини у правове поле в частині особистих прав. Зазначено, що дихотомія між соціальною реальністю фактичних сімей та вузьким, непослідовним сімейно-правовим регулюванням призводить до того, що базові особисті права не отримують адекватного захисту, змушуючи правозастосовну практику вдаватися до аналогії закону та загальних засад цивільного права, що підриває засадничу мету сімейного законодавства щодо зміцнення сім'ї.

Встановлено, що шлюбний договір є унікальним правовим інститутом, який ефективно поєднує елементи сімейного та цивільного права. Розкрито, що його правова природа визначається як цивільно-правова угода (через ознаки добровільності та автономії волі) та як сімейно-правовий акт, оскільки він нерозривно пов'язаний зі статусом подружжя. З'ясовано, що подружжя має право укладати між собою не лише шлюбний договір, але й широкий спектр цивільно-правових договорів (дарування, купівлі-продажу, позики), які слугують інструментом трансформації режиму спільної власності та врегулювання фінансових зобов'язань.

Доведено, що специфіка цивільно-правового регулювання шлюбних відносин полягає у балансі між імперативними та диспозитивними нормами. Встановлено, що диспозитивні норми дозволяють подружжю самостійно врегульовувати майнові відносини через шлюбний договір, що ґрунтується на принципах автономії волі та добросовісності. Водночас доведено, що їхнє застосування обмежується імперативними нормами законодавства щодо недопустимості порушення прав дитини та встановлення явно несправедливих умов для одного з подружжя. Таке поєднання забезпечує правову визначеність у шлюбі та гарантує додатковий захист інтересів одного з подружжя, зокрема,

через застосування спеціального строку позовної давності у спорах щодо майна після розірвання шлюбу.

Встановлено, що ключовий імператив удосконалення цивільно-правового механізму регулювання сімейних відносин обумовлений стратегічним курсом України на європейську інтеграцію та міжнародно-правовим обов'язком з виконання рішення ЄСПЛ у справі «Маймулахін і Марків проти України» щодо усунення дискримінації. Водночас конституційні обмеження (ст. 157 Конституції України) в умовах воєнного стану унеможливлюють зміну дефініції шлюбу (ст. 51). Тому єдиним легальним шляхом забезпечення принципу рівної гідності та надання необхідного обсягу прав одностатевим і різностатевим парам є запровадження альтернативного правового інституту реєстрованого партнерства, що відповідає передовій європейській традиції.

Зроблено висновок, що комплексний аналіз зарубіжного досвіду (Литва, Франція, Польща, Данія, Чехія, Болгарія) дозволив сформулювати ключові напрямки для вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання сімейних відносин в Україні, які ґрунтуються на пріоритеті публічної достовірності та захисту цивільного обігу. Доведено, що це вимагає значного посилення імперативних вимог щодо публічності та превентивного контролю за майновим режимом подружжя, зокрема шляхом впровадження обов'язкової державної реєстрації шлюбного договору для його чинності щодо третіх осіб (досвід Литви та Франції) та запозичення механізмів захисту кредиторів, включаючи можливість судового встановлення роздільного режиму майна на вимогу кредитора (досвід Польщі).

Ці висновки повністю підтверджуються досвідом Чеської Республіки та Болгарії, який виявився найбільш релевантним для імплементації інструментів публічної прозорості. Зокрема, чеський досвід посилює принцип чинності договірного режиму щодо майна у публічних реєстрах лише з моменту внесення запису, а болгарська модель пропонує найбільш прогресивне інституційне рішення – створення Центрального електронного реєстру шлюбних договорів, який робить інформацію про майновий режим подружжя публічною та обов'язковою для врахування третіми особами. У сукупності, ці зарубіжні моделі

підкреслюють, що успішний цивільно-правовий механізм має не лише забезпечувати приватну автономію, але й інтегрувати систему наскрізного захисту добросовісних кредиторів та соціально вразливих верств населення через інститути обов'язкової публічної реєстрації та судового контролю над угодами про розлучення.

Встановлено, що необхідно одночасно запровадити гнучкі та соціально орієнтовані договірні інструменти, такі як польська модель роздільності майна з вирівнюванням доходів (надбань) для забезпечення фінансової справедливості, а також лібералізувати договірну свободу щодо особистого майна та інтегрувати інститут спадкового планування. Нарешті, визначено, що для усунення правової невизначеності та хаосу в міжкультурних шлюбах необхідно чітко встановити, що будь-які традиційні чи релігійні майнові домовленості набувають юридичної сили виключно через формалізацію у національному шлюбному договорі.

Доведено, що чинний механізм регулювання майнових відносин подружжя в Україні є критично недостатнім для захисту прав третіх осіб та сповнений ризиків шахрайства через відсутність імперативних вимог публічності. Встановлено, що ця прогалина, яка дозволяє недобросовісним подружжям виводити майно з-під стягнення, прямо суперечить європейській практиці (досвід Литви та Франції). З огляду на це, розроблений авторський проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо посилення публічності майнового режиму подружжя» є необхідним кроком для гармонізації. Встановлено, що він усуває проблему шляхом запровадження безумовного імперативу публічності, встановлюючи, що майновий режим набуває чинності для третіх осіб лише з моменту включення інформації до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, що критично підвищить довіру на кредитному ринку та забезпечить прозорість майнового статусу подружжя.

Визначено, що ефективність цивільно-правового механізму регулювання сімейних відносин потребує забезпечення як зовнішньої прозорості, так і внутрішньої справедливості між самим подружжям. Встановлено, що однією з найгостріших проблем внутрішньої справедливості є недобросовісна поведінка

одного з партнерів, що виявляється у приховуванні або неправомірному відчуженні спільного майна під час поділу. Доведено, що авторський законопроєкт вирішує обидва ці виклики: для зовнішнього захисту (кредитори) вводиться норма (ст. 73-1 СКУ) про право кредитора звернутися до суду для встановлення режиму роздільності майна подружжя, а для внутрішньої справедливості (подружжя) привернута увага до проєкту Закону України «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя» (реєстр. № 13158 від 07.04.2025), яка прямо зобов'язує суд враховувати вартість прихованих/відчужених активів при поділі (доповнення ст. 69 СКУ). Такий комплексний підхід забезпечує системний захист прав та протидіє зловживанню правом у сфері сімейних майнових відносин.

Ключові слова: квазішлюбні правовідносини, партнерство, сім'я, сімейні відносини, цивільно-правове регулювання, шлюб, шлюбний договір, цивільно-правовий механізм, сімейний спір, сімейне законодавство, сімейне право, Сімейний кодекс України, цивільне право, подружжя, сімейні права.

ABSTRACT

Rachynskyi R. Yu. The civil law mechanism for regulation of family relations in Ukraine. – Qualification scientific paper presented as a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the field of knowledge 08 "Law" in the specialty 081 "Law." HEI "Open International University of Human Development "Ukraine". Kyiv, 2026.

The dissertation constitutes a comprehensive analysis of the theoretical and legal foundations, the nature and structure of the civil law mechanism of the regulation of family relations in Ukraine at the present stage, involving a systematic rethinking of its key elements (including the concepts of marital and quasi-marital relationships), the identification of legislative conflicts and gaps (in particular, regarding the transparency of spouses' property relations), and the development, on this basis, of a scientifically grounded concept for its improvement and harmonisation with the principles of private autonomy, the requirements of stability in civil transactions, and the standards of European Union law and the case law of the European Court of Human Rights.

It has been demonstrated that family relations constitute a unique subject of civil law regulation, which differs significantly from other civil law relations due to its particular social nature, specific composition of parties, and the predominance of personal non-property rights. It has been demonstrated that this distinction imperatively necessitates the existence of distinct principles, institutions and norms of family law which, on the one hand, safeguard the individual interests of family members and public interests, and on the other, must constantly adapt to the dynamic changes in this social institution under the influence of contemporary factors. Consequently, it has been established that contemporary trends in family development require a rethinking of traditional legal mechanisms and the development of appropriate innovations.

It has been concluded that family relations, as an object of civil law regulation, constitute a set of social relations arising between family members on the basis of marriage, blood kinship, adoption and other grounds provided for by law, and which are characterised by mutual personal non-property and property rights and obligations. These relations are governed by the norms of family law and, in some cases, civil law,

and are aimed at ensuring the stability of the family, protection of the rights of its members and the harmonious development of society.

It has been established that, over the centuries, the family has remained a key and stable social institution, performing the vital functions of biological reproduction, socialisation and the transmission of cultural values. It has been demonstrated that the legal regulation of family relations is a complex and multifaceted process which historically reflects the evolution of society and the change in social values, moving from customary law to systematic mechanisms.

It has been concluded that to ensure the effective protection of the rights of all forms of family relationships and to uphold the social significance of the family, Ukraine's family legislation must be flexible and open to transformation, constantly maintaining a balance between the private interests of participants and the need for an adequate legal response to social, economic and cultural changes.

It has been established that marriage and the family, as fundamental social institutions, are constantly evolving under the influence of social, cultural and legal changes, leading to greater diversity in the forms of modern family relationships. It has been noted that marriage is not merely a legal act, but also a complex social contract that fulfils important functions of socialisation, the transmission of cultural values, and the provision of emotional support and stability. It is demonstrated that the family simultaneously faces new challenges linked to changing social roles and globalisation. On this basis, it has been concluded that the legal regulation of family relations must be flexible and adaptive in order to respond to these changes and ensure the protection of the rights and interests of all family members, regardless of the form of their family ties.

The issue of systematising marital and family legal relations has been further developed. It is noted that classifying these relations according to various criteria (parties involved, subject matter, nature, stages of development, legal consequences) allows for the systematisation of various types of family ties and a more detailed examination of their nature and characteristics.

It has been demonstrated that marital and family legal relationships are dynamic and may simultaneously fall under several classification criteria. Given the need to

systematise the multifaceted nature of modern family ties and taking into account current trends in the development of family law, the study further developed a classification of matrimonial and family legal relationships based on four key criteria (legal status, content, stage of development, and parties involved). A key innovation introduced by the author is the classification based on legal status, which clearly distinguishes between marital relationships (including de facto marriages), quasi-family relationships (guardianship, care, adoption) and identifies the category of 'other family relationships', which encompasses informal communities and same-sex partnerships. This approach allows for the systematisation of various types of family ties, provides a detailed analysis of their nature and enhances the accuracy of law enforcement amidst significant transformations in the understanding and practice of family relations.

It has been concluded that the classification of marital and family legal relationships is an attempt to systematise the various types of relationships between family members, based on specific criteria (legal status, content, stage of development, composition of parties, etc.) and allows for a more detailed examination of their nature, characteristics and legal regulation. Such a classification is necessary for understanding the dynamics of family relations, their evolution under the influence of social, cultural and legal changes, as well as for the effective application of family law provisions, and forms the basis for developing effective mechanisms to protect the rights and legitimate interests of participants in family relations.

It has been established that the institutions of marriage and the family are evolutionary in nature, beginning with their close connection to economic needs and patriarchal structures in ancient Eastern societies, which laid the historical foundation for the modern understanding of marital and family relations. It has been determined that marital legal relations constitute a specific type of family legal relations that arise and terminate on the basis of legal facts. Thus, unlike civil law, legal facts formalised by administrative and legal acts play a key role here. It is demonstrated that state regulation of family law is more intensive, owing to the vital importance of the family to society, as well as the influence of contemporary challenges, such as information technology, on the formalisation of marriage and the spread of civil partnerships.

The issues of distinction between marriage as a formal legal act and the family as a broader social phenomenon has been further developed. It has been demonstrated that marriage is merely one of the possible grounds for forming a family; however, the family as a social phenomenon encompasses various forms of cohabitation and mutual support, including blood kinship, adoption and de facto marital relationships. It has been established that marital legal relations are relations arising between a man and a woman, provided there is no blood relationship, for the purpose of forming a family and living together, and existence of mutual rights and obligations.

A list of characteristics of marital legal relations has been drawn up, namely: partnership, state registration, voluntariness, equality, the purpose of entering into marriage, the emergence of mutual rights and obligations, the possibility for spouses to define their rights and obligations on a contractual basis, the statutory procedure for entering into marriage, monogamy, and the indefinite duration of the marriage, although unilateral or mutual expression of intent regarding its dissolution is permitted.

It has been established that the legal regulation of the property aspects of quasi-marital relationships is fragmentary and fraught with significant evidential challenges. It has been revealed that the key to judicial recognition of joint ownership is not only the fact of cohabitation, but also comprehensive confirmation of economic and social integration, manifested in joint work, running a household and the aim of acquiring property for the family's needs. It has been demonstrated that this situation requires the party to prove a deep unity of the relationship and creates legal uncertainty, as the current regulatory mechanism does not ensure sufficient transparency and stability of property rights in de facto family unions.

It has been concluded that the current state of legal regulation of quasi-marital relationships in Ukraine reveals a fundamental methodological discrepancy, which leads to legal uncertainty and the ineffectiveness of rights protection in the sphere of non-property rights. It has been established that Ukrainian legal doctrine and judicial practice demonstrate a systemic inability to adequately integrate quasi-marital relationships into the legal framework with regard to personal rights. It has been noted that the dichotomy between the social reality of de facto families and the narrow, inconsistent family law regulation leads to a situation where fundamental personal

rights do not receive adequate protection, forcing legal practice to resort to analogy of law and general principles of civil law, which undermines the fundamental aim of family legislation to strengthen the family.

It has been established that the marriage contract is a unique legal institution that effectively combines elements of family and civil law. It has been revealed that its legal nature is defined both as a civil law agreement (due to the characteristics of voluntariness and autonomy of will) and as a family law act, since it is inextricably linked to the status of the spouses. It has been established that spouses have the right to conclude between themselves not only a marriage contract but also a wide range of civil law contracts (gifts, sale and purchase, loans), which serve as instruments for transforming the regime of joint property and regulating financial obligations.

It has been established that the distinctive feature of the civil law regulation of matrimonial relations lies in the balance between mandatory and dispositive provisions. It has been established that dispositive provisions allow spouses to regulate their property relations independently through a marriage contract, based on the principles of freedom of will and good faith. At the same time, it has been demonstrated that their application is limited by mandatory provisions of the law regarding the inadmissibility of violating the rights of the child and the establishment of manifestly unfair conditions for one of the spouses. This combination ensures legal certainty in marriage and guarantees additional protection of the interests of one of the spouses, in particular through the application of a special limitation period in disputes concerning property following the dissolution of marriage.

It has been established that the key imperative for improving the civil law mechanism of regulation of family relations is driven by Ukraine's strategic course towards European integration and the international legal obligation to comply with the ECHR judgment in the case of Maymulakhin and Markiv v. Ukraine regarding the elimination of discrimination. At the same time, constitutional restrictions (Article 157 of the Constitution of Ukraine) under martial law make it impossible to amend the definition of marriage (Article 51). Therefore, the only legal means of ensuring the principle of equal dignity and granting the necessary scope of rights to same-sex and

opposite-sex couples is the introduction of an alternative legal institution of registered partnership, which is in line with advanced European tradition.

It has been concluded that a comprehensive analysis of foreign experience (Lithuania, France, Poland, Denmark, the Czech Republic, Bulgaria) has made it possible to formulate key directions for improving the mechanism of civil law regulation of family relations in Ukraine, which are based on the priority of public credibility and the protection of civil transactions. It has been demonstrated that this requires a significant strengthening of mandatory requirements regarding publicity and preventive control over the matrimonial property regime, in particular through the introduction of mandatory state registration of a marriage contract for its validity vis-à-vis third parties (the experience of Lithuania and France) and the adoption of mechanisms to protect creditors, including the possibility of a court establishing a separate property regime at the creditor's request (the experience of Poland).

These conclusions are fully corroborated by the experience of the Czech Republic and Bulgaria, which has proved most relevant for the implementation of public transparency instruments. In particular, the Czech experience reinforces the principle that the contractual property regime is effective in public registers only from the moment of registration, whilst the Bulgarian model offers the most progressive institutional solution – the creation of a Central Electronic Register of Marriage Contracts, which makes information on the spouses' property regime public and binding on third parties. Taken together, these foreign models emphasise that a successful civil law mechanism must not only ensure private autonomy, but also integrate a system of comprehensive protection for bona fide creditors and socially vulnerable groups through the institutions of mandatory public registration and judicial oversight of divorce agreements.

It has been established that it is necessary to simultaneously introduce flexible and socially oriented contractual instruments, such as the Polish model of separate property with income (gains) equalisation, to ensure financial fairness, as well as to liberalise contractual freedom regarding personal property and to integrate the institution of estate planning. Finally, it has been determined that, to eliminate legal uncertainty and chaos in intercultural marriages, it is necessary to clearly establish that

any traditional or religious property agreements acquire legal force exclusively through formalisation in a national marriage contract.

It has been demonstrated that the current mechanism for regulating matrimonial property relations in Ukraine is critically inadequate for protecting the rights of third parties and is fraught with risks of fraud due to the absence of mandatory requirements for publicity. It has been established that this loophole, which allows unscrupulous spouses to remove property from enforcement, directly contradicts European practice (the experience of Lithuania and France). In view of this, the author's draft Law of Ukraine 'On Amendments to Certain Legislative Acts Regarding the Strengthening of the Publicity of the Property Regime of Spouses' is a necessary step towards harmonisation. It has been established that it resolves the issue by introducing an unconditional imperative of publicity, stipulating that the matrimonial property regime takes effect for third parties only from the moment the information is entered into the State Register of Real Rights to Immovable Property, which will significantly boost confidence in the credit market and ensure transparency regarding the spouses' property status.

It has been determined that the effectiveness of the civil law mechanism for regulating family relations requires ensuring both external transparency and internal fairness between the spouses themselves. It has been established that one of the most acute problems of internal fairness is the bad-faith conduct of one of the partners, manifested in the concealment or unlawful disposal of joint property during division. It has been demonstrated that the author's draft bill addresses both these challenges: for external protection (creditors), a provision (Article 73-1 of the Family Code of Ukraine) is introduced regarding the creditor's right to apply to the court to establish the regime of separate property of the spouses, and for internal fairness (spouses), attention is drawn to the draft Law of Ukraine 'On Amendments to the Family Code of Ukraine Regarding the Division of Property Subject to the Spouses' Joint Ownership' (reg. No. 13158 of 07.04.2025), which explicitly obliges the court to take into account the value of hidden/disposed assets during division (amendment to Article 69 of the Family Code of Ukraine). Such a comprehensive approach ensures systematic protection of rights and counteracts abuse of rights in the sphere of family property relations.

Keywords: quasi-marital legal relationships, partnership, family, family relationships, civil law regulation, marriage, prenuptial agreement, civil law mechanism, family dispute, family legislation, family law, the Family Code of Ukraine, civil law, spouses, family rights.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України

1. Федоренко Т. В., **Рачинський Р. Ю**. Аналіз джерел шлюбно-сімейних відносин на прикладі України, Великої Британії (Англії) та Франції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022, № 11. С. 266-268. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/62.

2. Рачинський Р. Ю. Поняття цивільно-правового механізму регулювання сімейних відносин. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2023, № 65. С. 43-46. DOI: https://doi.org/10.32782/2307-1745.2023.65.9.

(Федоренко Т. В. – здійснено теоретико-правове узагальнення поняття джерел сімейного права, визначено їх значення як фундаментального правового інституту, а також проаналізовано особливості нормативного регулювання шлюбно-сімейних відносин в Україні. Науковий внесок полягає у систематизації національної нормативно-правової бази, визначенні співвідношення цивільного та сімейного права, узагальненні понять «шлюб» і «сім'я», а також формулюванні пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання з урахуванням зарубіжного досвіду. Рачинський Р. Ю. – зосереджено увагу на компаративно-правовому аналізі розвитку та функціонування сімейного законодавства в зарубіжних правових системах. Досліджено характеристику джерел англійського права (зокрема роль судового прецеденту), еволюцію сімейного законодавства Великої Британії, а також особливості французької моделі кодифікації та багаторівневого регулювання шлюбно-сімейних відносин. Значну увагу приділено історичному розвитку правових інститутів, специфіці правових систем і впливу міжнародних та європейських правових актів.)

3. Рачинський Р. Ю. Теоретичні основи шлюбно-сімейних правовідносин. *Часопис Київського університету права.* 2023, Вип. 3. С. 104-107. DOI: 10.36695/2219-5521.3.2023.20.

4. Рачинський Р. Ю. До проблеми квазішлюбних правовідносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО.* 2024, Вип. 86: ч. 2. С. 201-206. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.2.31.

5. Рачинський Р. Ю. Цивільно-правові аспекти захисту прав кредиторів при поділі майна подружжя. Право.ua. 2025, Вип. 4. С. 517-523. DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2025.4.71.

Статті у наукових виданнях іншої держави

6. Fedorenko T., **Rachynskyi R.** Features of the Development of Civil Law Regulation of Family Relations in Ukraine. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science.* 2023, №1(37). DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/30032023/7970.

(Fedorenko T. – здійснено теоретико-правовий аналіз джерел і принципів цивільно-правового регулювання сімейних відносин, обґрунтовано співвідношення цивільного та сімейного права, зокрема субсидіарний характер застосування норм цивільного законодавства до сімейних правовідносин, а також визначено основні засади та принципи сімейного права України. Науковий внесок полягає у систематизації нормативно-правової бази (Конституція України, Цивільний і Сімейний кодекс України, міжнародні акти) та формуванні концептуального підходу до розуміння сімейного права як самостійної галузі. Rachynskyi R. – зосереджено увагу на характеристиці практико-правових аспектів функціонування сімейних правовідносин, зокрема їх змісту, підстав виникнення (шлюб, спорідненість, усиновлення), кола суб'єктів, а також ролі морально-етичних норм, традицій і звичаїв у регулюванні сімейних відносин. Досліджено аналіз структури сімейних правовідносин і специфіки їх відмежування від інших видів соціальних відносин.)

Тези наукових доповідей

7. Рачинський Р. Ю. Розірвання шлюбу під час воєнного стану в Україні. Formation of innovative potential of world science: V International Scientific and Theoretical Conference. Tel Aviv (State of Israel) 28 July, 2023: abstract of the report. State of Israel, 2023. С. 43-44.

8. Рачинський Р. Ю. Роль цивільно-правового регулювання у забезпеченні стійкості сімейних відносин. Молодь: освіта, наука, духовність: XX Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів і молодих вчених. м. Київ. 24–26 квітня 2023 року: тези доповіді. Київ, 2023. С. 346-347.

9. Рачинський Р. Ю. Сімейні права як частина природних прав людини. Права людини: історія та сучасність: VIII Науково-практичної конференції. м. Київ, 07 грудня 2023 року: тези доповіді. Київ, 2024. С. 52-54.

10. Рачинський Р. Ю. Причини виникнення конфліктів у шлюбно-сімейних відносинах. Молодь: освіта, наука, духовність: XXI Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів і молодих вчених. м. Київ. 16–17 квітня 2024 року: тези доповіді. Київ, 2024. С. 481-482.

11. Рачинський Р. Ю. До поняття «квазішлюбні правовідносини». Україна-2024: глобальні та регіональні виклики: Міжнародна науково-практична онлайн-конференція. м. Рівне. 11 жовтня 2024 року: тези доповіді. Рівне, 2024. С. 205-206.

12. Рачинський Р. Ю. Шлюбний договір в Україні: проблеми правозастосування та перспективи розвитку. Молодь: освіта, наука, духовність: XXII Всеукраїнська науково-практична конференція студентів і молодих вчених. м. Київ. 16–18 квітня 2025 року: тези доповіді. Київ, 2025. С. 645-647.

13. Рачинський Р. Ю. Шлюбно-сімейні права осіб з інвалідністю: проблема дискримінації та шляхи її подолання. Інклюзивне освітнє середовище: проблеми, перспективи та кращі практики: XXV Міжнародної науково-практичної конференції. м. Київ, 25-27 листопада 2025 року: тези доповіді. Київ, 2025. С. 1782-1785.

14. Рачинський Р. Ю. Шлюб і сім’я як сфера реалізації основоположних прав і свобод людини. Права людини: історія та сучасність: X Науково-практична конференція. м. Київ, 04 грудня 2025 року: тези доповіді. Київ, 2026. С. 117-120.

ЗМІСТ

ВСТУП 23
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ 40
1.1. Сімейні відносини як об’єкт цивільно-правового регулювання. 40
1.2. Становлення та розвиток законодавства з питань сімейних відносин. 61
1.3. Класифікація шлюбних та сімейних правовідносин. 80
Висновки до Розділу 1 96
РОЗДІЛ ІІ. ШЛЮБНІ ПРАВОВІДНОСИНИ ЯК ОСОБЛИВИЙ ВИД СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН 99
2.1. Поняття шлюбних правовідносин та їх виникнення 99
2.2. Квазішлюбні правовідносини: особливості цивільно-правового регулювання 128
2.3. Механізм цивільно-правового регулювання шлюбних відносин. 154
Висновки до Розділу 2 179
РОЗДІЛ ІІІ. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН 183
3.1. Зарубіжний досвід цивільно-правового регулювання сімейних відносин. 183
3.2. Удосконалення цивільно-правового механізму регулювання сімейних відносин в Україні. 208
Висновки до Розділу 3 216
ВИСНОВКИ 220
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 228
ДОДАТКИ 252

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЄКПЛ	–	Європейська конвенція прав людини;
ЄС	–	Європейський Союз;
ЄСПЛ	–	Європейський суд з прав людини;
КМУ	–	Кабінет Міністрів України;
ООН	–	Організація Об’єднаних Націй;
ПДФО	–	податок на доходи фізичних осіб;
СКУ	–	Сімейний кодекс України;
ЦКУ	–	Цивільний кодекс України;
ЦСР	–	Цілі сталого розвитку.

ВСТУП

Актуальність теми. На тлі кардинальних соціальних, економічних та демографічних змін, спричинених воєнними діями та євроінтеграційними процесами, сім'я, будучи основою суспільства, потребує стабільного та адекватного правового захисту, однак чинний механізм, що охоплює норми Сімейного та Цивільного кодексів України, а також профільних законів, виявився недостатньо гнучким для вирішення низки гострих проблем.

Традиційно сімейні відносини в Україні базувалися переважно на імперативних (публічно-правових) методах регулювання. Однак, з розвитком громадянського суспільства, економічних відносин та європейського вектору, зростає роль диспозитивних (цивільно-правових) засад, які забезпечують автономію волі, рівність сторін та можливість договірного регулювання майнових та, певною мірою, особистих немайнових відносин подружжя/партнерів. Вдосконалення цього механізму прямо корелює з досягненням Цілей сталого розвитку (далі – ЦСР) ООН, зокрема ЦСР 16 (Мир, справедливість та сильні інститути), забезпечуючи правову визначеність, та ЦСР 5 (Гендерна рівність), посилюючи договірну рівність сторін [67].

Негативна динаміка статистичних показників у сфері державної реєстрації актів цивільного стану свідчить про кризу інституту шлюбу та значне зростання конфліктності сімейних правовідносин. Аналіз офіційних даних Міністерства юстиції України за 2025 рік виявляє тривожну диспропорцію: за цей період було зареєстровано 165 587 шлюбів та 26 282 розірвання шлюбу [65]. Це означає, що в Україні наразі на кожні 6-7 укладених шлюбів припадає одне розлучення (співвідношення приблизно 6.3:1). Ця постійна висока диспропорція, що склалася на тлі воєнних викликів, є сигналом про структурну кризу та гостру необхідність вдосконалення превентивних правових інструментів і механізмів безконфліктного припинення шлюбів. Крім того, за окремими оцінками, кожен десятий шлюб в Україні є незареєстрованим. Точну кількість людей, які живуть у квазішлюбних відносинах, складно визначити, оскільки в Україні відсутня офіційна статистика для цього.

Додатковим маркером, що свідчить про зміну суспільної свідомості, є постійне зростання кількості шлюбних договорів, що відображає підвищений попит на договірне (цивільно-правове) регулювання майнових відносин подружжя, зміщуючи акцент з імперативних державних норм на принцип приватної автономії та волевиявлення.

Чинний цивільно-правовий механізм виявив суттєві прогалини у сфері регулювання майнових відносин подружжя, що особливо гостро відчувається у їхніх взаємовідносинах із добросовісними кредиторами та третіми особами. Це пов'язано з тим, що зміна режиму спільної сумісної власності на роздільну (через шлюбний договір або договір про поділ майна) не завжди підлягає обов'язковій державній реєстрації щодо третіх осіб. Така правова невизначеність прямо суперечить європейським принципам правової визначеності та прозорості цивільного обігу, створюючи високі ризики шахрайства та недобросовісного виведення активів, що є неприпустимим в умовах європейського вектору розвитку України.

Необхідність встановлення публічної достовірності відомостей про майновий статус боржників (наприклад, через запровадження обов'язкової державної реєстрації майнового режиму подружжя для його чинності щодо третіх осіб) є критично важливою для посилення позицій банківського сектору, забезпечення довіри на кредитному ринку та загалом для фінансово-економічної стабільності України як країни-кандидата на членство в ЄС.

Дослідження теоретичних аспектів цивільно-правового регулювання вимагає системного переосмислення фундаментальних категорій у світлі сучасних суспільних викликів та європейських правових вимог. У цьому контексті критично важливим є уточнення поняття шлюбних правовідносин та їх виникнення, оскільки його традиційне тлумачення не повною мірою охоплює інтереси, що виникають у змішаних юрисдикціях (міжнародне приватне право) та вимагає гармонізації із практикою Європейського суду з прав людини щодо визнання та захисту сімейного життя (ст. 8 Європейської конвенції з прав людини). Чинне законодавство також недостатньо ефективно захищає майнові та немайнові права учасників квазішлюбних правовідносин та їхніх спільних

дітей, що призводить до зростання судових спорів та правової невизначеності. Нарешті, систематизація цих теоретичних та практичних елементів дозволить розробити комплексний та інтегрований механізм цивільно-правового регулювання шлюбних відносин, який забезпечить належний захист інституту шлюбу, справедливе вирішення наслідків фактичного співжиття, узгоджуючи національне право з європейськими стандартами.

Таким чином, тематика дисертаційного дослідження зумовлена критичною відсутністю комплексного наукового дослідження механізму цивільно-правового регулювання сімейних відносин в Україні, а також нагальною практичною потребою у системному розв'язанні існуючих правових колізій та розробці конкретних пропозицій. Обрана тема має високу наукову значущість та пряму практичну цінність для інтеграційних процесів України. Вона відкриває широкі перспективи для гармонізації національного цивільно-правового механізму з європейськими стандартами та прецедентною практикою Європейського суду з прав людини, особливо у контексті захисту права на сімейне життя. Успішне розв'язання питань піднятих у дисертаційному дослідженні стане запорукою повноцінної інтеграції України у європейський правовий простір та створення стійкого та справедливого суспільства.

Тема дисертаційного дослідження безпосередньо продовжує та поглиблює низку фундаментальних наукових розробок у сфері сімейного права, акцентуючи увагу на диспозитивному методі, євроінтеграційному векторі та вирішенні найбільш актуальних практичних колізій (майновий обіг та квазішлюбні відносини).

Теоретичний фундамент роботи сформовано на основі ґрунтовних здобутків представників вітчизняної школи цивілістики, чиї розвідки охоплюють широке коло питань регулювання приватноправових відносин, а саме: В. Ватраса, В. Гончаренко, В. Гопанчук, І. Жилінкової, Н. Кузнєцова, І. Лукасевич-Крутник, В. Мазур, С. Петреченко, І. Ревуцької, З. Ромовської, Ю. Рябченко, І. Семенюта, І. Сердечної, С. Сліпченко, Р. Стефанчука, Т. Федоренко, Н. Федорченко, Є. Харитонова, О. Харитонової, Ю. Червоного, В. Чернеги, О. Яворської, В. Яроцького тощо.

У центрі дослідницької уваги правознавців перебували також питання договірного регулювання взаємодії суб'єктів шлюбно-сімейних відносин, зокрема у працях: М. Байрачної, Л. Липець, Н. Лопати, В. Лучковського, А. Овчатової-Редько, С. Петреченко, Д. Пеци, Ю. Походзіло, І. Ревуцької, О. Сафончик, К. Силенка, В. Чекіти, О. Шевченка, Я. Шевченка, С. Шимон та інші.

Дослідження безпосередньо взаємодіє з працями вітчизняних науковців, що визначають концептуальні основи сімейного права, та ставить за мету переосмислити їхні висновки через призму диспозитивних засад та міжгалузевого підходу. Так, дослідження Ватраса В. А. (2008) є критично важливим для аналізу правового статусу суб'єктів сімейних правовідносин [15]. Для теми дисертації особливе значення має дослідження щодо зміни правового статусу суб'єктів при укладенні шлюбного договору, а також включення до аналізу третіх осіб (кредиторів, спадкоємців), чиї права порушуються або гарантуються цивільно-правовими інструментами, які подружжя використовує у сімейних правовідносинах.

У свою чергу, Труба В. І. у праці «Поняття та загальна класифікація сімейних правовідносин» (2020) надає фундаментальну теоретичну базу для розуміння природи сімейних правовідносин [141]. Пропоноване дослідження має виділити з цієї класифікації ті правовідносини, які підпадають під регулювання диспозитивними нормами Цивільного кодексу України, що дозволить обґрунтувати спільну природу окремих сімейних та цивільних відносин і уточнити поняття шлюбних правовідносин саме як об'єкта цивільно-правового механізму.

Дисертація Сафончик О. І. на тему «Шлюбні правовідносини в Україні: теорія і практика» (2018) є важливою передумовою для поглиблення аналізу договірних механізмів у шлюбі [117], яке сприяло зосередженню уваги на критичному аналізі ефективності чинних правових інструментів (шлюбний договір, договір про поділ майна) у контексті публічної достовірності відомостей та захисту прозорості цивільного обігу, що є слабким місцем у сучасній системі, яке не було остаточно вирішено попередніми працями.

Визначальне значення для теоретико-практичної розробки цивільно-правового механізму має дисертаційне дослідження Лучковського В. В. «Фактичні шлюбні відносини у сімейному праві» (2021). Ця праця є однією з найновіших і найглибших у сфері квазішлюбних правовідносин, системно обґрунтовуючи нагальність правового реагування на високий рівень незахищеності майнових та немайнових прав учасників незареєстрованого співжиття, що породжує значну кількість судових спорів та правової невизначеності [52].

Таким чином, ці фундаментальні дослідження слугували теоретичною базою, на основі якої наше дослідження здійснює нову спеціалізацію та міжгалузевий синтез, виділяючи цивільно-правовий механізм як самостійний об’єкт для реформування.

Інша група досліджень сфокусована на концептуальному розумінні інструментів впливу права на сімейні відносини. Так, дослідження Чернеги В. М. «Механізм правового регулювання сімейних відносин» (2022) здійснило вагомий внесок у загальнотеоретичне осмислення правового механізму, визначивши його елементи, структуру та функціональне призначення у сфері сімейного права [151]. Це забезпечило загальноправову методологічну базу для подальшої роботи та зробило можливим зосередитися виключно на його цивільно-правових компонентах (диспозитивний метод, договірні інститути, цивільно-правова відповідальність).

Напрацювання Липець Л. В. на тему «Врегулювання шлюбних та подібних відносин законом та договором» (2009) стало однією з перших дисертацій, у якій було обґрунтовано ключову роль договору у сімейному праві, чим підтвердила необхідність посилення диспозитивних засад на противагу імперативному державному втручанню [46]. Дослідження Липець Л. В. є теоретичним підґрунтям для аналізу договірного регулювання майнових відносин. В ньому легітимізується зміщення акценту на цивільно-правовий механізм, оскільки саме договір є його основним інструментом.

Аналіз вказаних праць показує, що, хоча наукова спільнота визнала важливість вивчення загального правового механізму та договірних засад,

комплексне та спеціалізоване дослідження саме цивільно-правового механізму як інтегрованої системи, що вирішує сучасні колізії (зокрема, щодо третіх осіб та квазішлюбних відносин), залишається невирішеним. Таким чином, дисертаційне дослідження, зосереджене на спеціалізації загальної моделі та практичному впровадженні договірних конструкцій, набуває самостійної наукової цінності.

Останній блок досліджень присвячений вирішенню прикладних та спеціальних проблем сімейного права, що набули особливої гостроти на тлі євроінтеграції, розвитку нових форм співжиття та необхідності посилення договірних засад. Вони формують порівняльно-правову та емпіричну основу, необхідну для моделювання ефективного цивільно-правового механізму. Досягнення цих авторів дають змогу виокремити ключові напрями, за якими дисертація має надати конкретні реформістські пропозиції.

Визначальне значення для пропонованої дисертації має дослідження Лучковського В. В. (2021), сфокусоване на квазішлюбних відносинах. Його робота обґрунтувала нагальність правового реагування на незахищеність майнових та особистих немайнових прав учасників незареєстрованого співжиття, що є значним джерелом судових спорів та правової невизначеності [52]. Зазначене сприяло дослідженню захисту квазішлюбних відносин через договірні конструкції для забезпечення справедливого вирішення наслідків фактичного співжиття, що відповідає сучасним соціальним реаліям.

У контексті європейської інтеграції, незамінною є праця Ревуцької І. Е. на тему «Правові підстави створення сім'ї за законодавством України та країн-членів ЄС: порівняльно-правова характеристика» (2018), яка здійснила порівняльно-правову характеристику правових підстав створення сім'ї за законодавством України та країн – членів ЄС. Це дослідження є ключовим для обґрунтування необхідності гармонізації вітчизняного механізму, зокрема, у сфері визнання різних сімейних структур та забезпечення права на повагу до сімейного життя (ст. 8 ЄКПЛ), що є наріжним каменем європейської практики [102].

Водночас робота Байрачної М. І. (2020), присвячена змісту прав та обов'язків подружжя, забезпечує теоретичну базу для аналізу того, як саме диспозитивні (договірні) інструменти можуть модифікувати та захищати ці права у межах цивільно-правового механізму [4].

Отже, дослідження Лучковського В. В., Ревуцької І. Е. та Байрачної М. І. засвідчують, що, попри глибокі теоретичні напрацювання, в українському праві досі відсутній системний цивільно-правовий інструментарій для вирішення як внутрішніх проблем (квазішлюбні відносини, майнова прозорість), так і зовнішніх вимог (гармонізація з ЄС). Таким чином, пропоноване дослідження слугуватиме логічним продовженням існуючих напрацювань, синтезуючи їх у цілісний, функціональний та реформістський цивільно-правовий механізм регулювання сімейних відносин.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана у відповідності до Пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки в Україні, затверджених Законом України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» в частині фундаментальних наукових досліджень з найбільш важливих проблем розвитку науково-технічного, соціально-економічного, суспільно-політичного, людського потенціалу для забезпечення конкурентоспроможності України у світі та сталого розвитку суспільства і держави [85]. Крім того, результати дослідження корелюють із завданнями, визначеними Стратегією національної безпеки України «БЕЗПЕКА ЛЮДИНИ – БЕЗПЕКА КРАЇНИ» [86] та Національною стратегією у сфері прав людини [83] в частині зміцнення інституту сім'ї, забезпечення соціального захисту громадян та гармонізації національного законодавства з правом Європейського Союзу, особливо у сфері захисту майнових прав та публічної достовірності цивільного обігу, а також Стратегії людського розвитку в частині формування та підтримка сімейних цінностей [87].

Тема дисертації безпосередньо пов'язана з науково-дослідною роботою кафедри галузевого права та загально-правових дисциплін Інституту права та суспільних відносин ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» за темами «Охорона прав та законних інтересів людини і

громадянина: національний та міжнародний досвід (номер державної реєстрації 0121U111286); «Цивільно-правові аспекти суспільних відносин у інформаційному суспільстві: теорія, практика, досвід» (номер державної реєстрації 0126U000450).

Мета і завдання дослідження. Науковий пошук зосереджений на комплексному висвітленні природи, сутності та структури цивільно-правового механізму регулювання сімейних відносин в Україні, що робить можливим здійснення ґрунтовної переоцінки теоретичних баз та правозастосовчих практик у цій галузі (у тому числі поняття шлюбних та квазішлюбних правовідносин), виявлення законодавчих колізій та прогалин (зокрема, щодо прозорості майнових відносин подружжя), та розробку на цій основі науково обґрунтованої концепції його вдосконалення та гармонізації із принципами приватної автономії, вимогами стабільності цивільного обігу та стандартами права Європейського Союзу і практики Європейського суду з прав людини.

Для досягнення поставленої мети було сформовано такі завдання:

- уточнити та поглибити теоретичні основи сімейних відносин, визначити їхнє місце в системі права, а також розробити та обґрунтувати авторську класифікацію шлюбних та сімейних правовідносин;

- провести ґрунтовний аналіз становлення та розвитку законодавства України з питань сімейних відносин;

- здійснити комплексне теоретичне дослідження поняття шлюбних правовідносин, уточнити їхню юридичну природу та особливості виникнення в контексті сучасних соціальних та правових викликів;

- проаналізувати особливості цивільно-правового регулювання квазішлюбних відносин, ідентифікувати колізії, які виникають під час їх врегулювання та розробити пропозиції щодо вдосконалення механізмів захисту майнових та немайнових прав учасників квазішлюбних відносин;

- проаналізувати механізм цивільно-правового регулювання шлюбних відносин, визначивши його ключові елементи та функції у контексті забезпечення приватної автономії та захисту інтересів третіх осіб;

- здійснити порівняльно-правовий аналіз зарубіжного досвіду цивільно-правового регулювання сімейних відносин (Польщі, Франції, Литви, Чехії та Болгарії), виявити найбільш ефективні правові інструменти, що можуть бути імплементовані в Україні;

- проаналізувати сучасні тенденції внесення змін і доповнень до Сімейного та Цивільного кодексів України, спрямованих на гармонізацію національного законодавства з європейськими стандартами та підвищення ефективності захисту сімейних прав та розробити конкретні пропозиції щодо удосконалення цивільно-правового механізму сімейних відносин в Україні.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, які виникають під час укладення, існування (зокрема, регулювання майнових та особистих немайнових прав і обов'язків) та припинення шлюбу, а також у процесі регулювання квазішлюбних відносин, що опосередковуються цивільно-правовими засобами та механізмами, такими як договори, право власності та його державна реєстрація, а також цивільно-правова відповідальність, і потребують удосконалення для забезпечення правової визначеності та гармонізації із європейськими стандартами.

Предмет дослідження – цивільно-правовий механізм регулювання сімейних відносин в Україні.

Методи дослідження. У дисертаційному дослідженні застосовано комплексну систему методів наукового пізнання, що забезпечила цілісність, багатоаспектність та обґрунтованість отриманих результатів, а також дозволила розробити інтегрований цивільно-правовий механізм регулювання сімейних відносин.

Серед загальнонаукових методів ключову роль відіграв *метод системного підходу*, за допомогою якого об'єкт дослідження було проаналізовано як цілісну множину взаємопов'язаних правових елементів (диспозитивних принципів, договірних інструментів та захисних функцій). Цей метод став основою для структуризації матеріалу в Розділі 1 (1.1., 1.2., 1.3.) та Розділі 2 (2.1., 2.2., 2.3.). *Загально-логічні методи (аналіз, синтез, дедукція та індукція)* використовувалися практично в усіх підрозділах дисертації для розкладання складних правових явищ (наприклад, поняття квазішлюбних відносин) на

складові, їх узагальнення та формулювання нових наукових положень (1.1., 1.2., 1.3., 2.1., 2.2., 2.3., 3.1., 3.2.).

Спеціально-правові методи забезпечили доктринальну, нормативну та порівняльну базу дослідження. Так, *формально-юридичний метод* застосовувався в усіх підрозділах для дослідження юридичних явищ та термінів, а також з'ясування змісту чинного законодавства України (Сімейного, Цивільного кодексів та профільних законів) та перспективних законодавчих ініціатив, що дозволило ідентифікувати правові колізії та прогалини (1.1., 1.2., 1.3., 2.1., 2.2., 2.3., 3.1., 3.2.).

Логіко-семантичний метод дозволив здійснити критичний аналіз та систематизацію доктринальних поглядів учених щодо приватної автономії, договірного регулювання та сутності шлюбних і квазішлюбних правовідносин.

Метод порівняльного правознавства (компаравістичний) відіграв важливу роль під час написання Розділу 3 (3.1., 3.2.), забезпечивши виявлення, аналіз та узагальнення передового європейського досвіду (Польщі, Франції, Литви, Чехії та Болгарії) регулювання майнових відносин подружжя, а також інституту квазішлюбних відносин, що необхідно для гармонізації.

Методи правового прогнозування та юридичної техніки (3.1., 3.2.) дозволили на основі проведеного аналізу запропонувати конкретні шляхи удосконалення чинного законодавства, зокрема, стосовно запровадження ефективних механізмів публічної реєстрації майнового режиму подружжя для захисту прав третіх осіб.

Нормативне підґрунтя дослідження є багатогранним і включає Конституцію України, яка гарантує право на шлюб, захист сім'ї, дитинства, материнства і батьківства (ст. 51 Конституції України), а також закріплює основоположні принципи цивільного права, такі як рівність усіх суб'єктів права (ст. 24 Конституції України) та судовий захист (ст. 55 Конституції України). Серед кодифікованих актів у досліджуваній сфері відзначимо Цивільний, Сімейний та Податковий кодекси України. Окрему площину становить Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, особливо стаття 8 щодо реалізації права на повагу до приватного і сімейного життя, та практика

Європейського суду з прав людини, що є обов'язковою для України на шляху євроінтеграції та слугує орієнтиром для гармонізації національних підходів до визнання та захисту фактичних та квазішлюбних відносин.

Особливого значення мають рішення Конституційного Суду України та постанови Верховного Суду України, які забезпечують єдність судової практики та доктринальне тлумачення норм сімейного та цивільного законодавства.

Наведене нормативне підґрунтя дослідження у комплексі є необхідною базою для проведення глибокого критичного аналізу та формування оригінальних авторських висновків щодо цивільно-правового механізму регулювання сімейних відносин в Україні.

Емпірична база дисертаційного дослідження сформована з метою забезпечення достовірності, багатоаспектності та практичної цінності розроблених пропозицій щодо вдосконалення цивільно-правового механізму. Її основу становить офіційна статистична інформація, у. т.ч. Міністерства юстиції України. Важливою складовою є матеріали судової практики (постанови Великої Палати та Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду) у справах про поділ спільного майна подружжя, визнання майна спільною сумісною власністю фактичного подружжя (квазішлюбні відносини) та спорах за участі добросовісних кредиторів. Крім того, емпіричну базу доповнюють аналітичні матеріали та законопроєкти Верховної Ради України, спрямовані на вдосконалення реєстрації речових прав та сімейних правовідносин.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертаційна робота репрезентує собою цілісне монографічне вивчення цивільно-правового механізму регулювання сімейних відносин. У дослідженні цей механізм визначено як багаторівневу сукупність правових регуляторів та диспозитивних засад, спрямованих на реалізацію самовизначення учасників відносин і гарантування безпеки їхніх майнових інтересів у межах цивільного обігу.

За результатами проведеного у дисертації аналізу сформульовано наукові положення та висновки, які запропоновані особисто здобувачем. До основних із них віднесемо такі:

вперше:

- сформульовано та обґрунтовано концепцію цивільно-правового механізму регулювання сімейних відносин як інтегрованої системи диспозитивних засобів, імперативних вимог публічності, принципів та інструментів, що забезпечують автономію волі суб'єктів у майнових відносинах, баланс інтересів подружжя та наскрізний захист добросовісних третіх осіб у цивільному обігу;

- доведено необхідність запровадження принципу безумовної публічності майнового режиму подружжя в Україні для його чинності щодо третіх осіб, незалежно від форми регулювання (законний чи договірний режим). Обґрунтовано, що це вимагає внесення інформації про наявність та зміст шлюбного договору до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно (або створення спеціалізованого реєстру, за аналогією з Болгарією);

- розроблено та запропоновано проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо посилення публічності майнового режиму подружжя», який запроваджує норму (нова ч. 3 ст. 95 СКУ), що встановлює вимогу набуття чинності шлюбним договором для третіх осіб лише з моменту включення відповідної інформації до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно;

- обґрунтовано пропозицію щодо надання кредитору права на судовий поділ майна подружжя шляхом встановлення режиму роздільності за умови браку особистого майна у боржника; при цьому зауважено, що імплементація такої норми дозволить адаптувати позитивні здобутки Польщі до українських реалій. Так, запропоновано доповнити Сімейний кодекс України статтею 73-1, яка є важливим інструментом запобігання зловживанню правом у сфері сімейних майнових відносин;

удосконалено:

- класифікацію шлюбних та сімейних правовідносин з огляду на необхідність систематизації багатогранності сучасних сімейних зв'язків та урахування сучасних тенденцій розвитку сімейного права. Це досягнуто шляхом подальшого розвитку класифікації за чотирма ключовими критеріями (юридичний статус, зміст, стадія розвитку, суб'єктний склад). Ключовою

авторською новацією стало запровадження класифікації за юридичним статусом, яка чітко розмежовує: шлюбні відносини (включно з фактичними шлюбами); квазісімейні відносини (зокрема, опіка, піклування, усиновлення); та виділяє категорію «інші сімейні відносини», що охоплює неформальні спільноти та одностатеві партнерства. Така детальна класифікація є необхідною для розуміння динаміки сімейних відносин та їхньої еволюції, що дозволяє систематизувати різноманітні типи сімейних зв'язків, забезпечує детальний аналіз їхньої природи та підвищує точність правозастосування в умовах значних трансформацій у розумінні та практиці сімейних відносин;

- Положення щодо правового регулювання майнових відносин у квазішлюбних союзах та обґрунтовано системну неспроможність чинного механізму забезпечити належний захист як майнових, так і особистих немайнових прав. Встановлено, що ключовий імператив удосконалення цивільно-правового механізму регулювання сімейних відносин обумовлений стратегічним курсом України на європейську інтеграцію та міжнародно-правовим обов'язком з виконання рішення ЄСПЛ у справі «Маймулахін і Марків проти України» щодо усунення дискримінації. Доведено, що в умовах конституційних обмежень (ст. 157 Конституції України) та з огляду на воєнний стан, які унеможливлюють зміну дефініції шлюбу (ст. 51), єдиним легальним та найбільш ефективним шляхом забезпечення принципу рівної гідності та надання необхідного обсягу прав як одностатевим, так і різностатевим парам є запровадження альтернативного правового інституту реєстрованого партнерства, що відповідає передовій європейській традиції та вимогам ЄСПЛ;

- пропозиції щодо гармонізації українського законодавства з європейським досвідом, зокрема, обґрунтовано, що успішний цивільно-правовий механізм регулювання сімейних відносин в Україні має інтегрувати не лише інструменти приватної автономії (шлюбний договір), але й систему наскрізного захисту добросовісних кредиторів та соціально вразливих верств населення, що є спільним рисою усіх проаналізованих європейських правопорядків. Доведено, що це вимагає посилення імперативних вимог щодо публічності та превентивного контролю, що виражається у необхідності запровадження

обов’язкової державної реєстрації шлюбного договору для його чинності щодо третіх осіб (за досвідом Литви та Франції), а також запозичення механізмів захисту кредиторів, включаючи можливість судового встановлення роздільного режиму майна на вимогу кредитора (досвід Польщі);

отримали подальшого розвитку:

- положення щодо унікальної природи сімейних відносин як об’єкта цивільно-правового регулювання, доведено, що вони істотно відрізняються від інших цивільно-правових відносин через свій особливий соціальний характер, специфічний суб’єктний склад та переважання особистих немайнових прав. Ця фундаментальна відмінність імперативно обумовлює необхідність існування окремих принципів, інститутів та норм сімейного права, які, з одного боку, забезпечують індивідуальні інтереси членів сім’ї та суспільні інтереси, а з іншого – повинні постійно адаптуватися до динамічних змін соціального інституту під впливом сучасних факторів. Таким чином, сімейні відносини визначено як сукупність суспільних відносин, що виникають на законних підставах між членами сім’ї (шлюб, споріднення, усиновлення) і ґрунтуються на паритетності особистих немайнових та матеріальних прав учасників відносин, маючи на меті забезпечення стабільності сім’ї, захисту прав її членів та гармонійного розвитку суспільства, що вимагає переосмислення традиційних правових механізмів та розробки адекватних новацій;

- питання розмежування шлюбу як формального юридичного акта та сім’ї як ширшого соціального феномена. Доведено, що шлюб є лише однією з можливих підстав для створення сім’ї, яка водночас охоплює кровну спорідненість, усиновлення та фактичні шлюбні відносини. Встановлено, що шлюб та сім’я, будучи фундаментальними соціальними інститутами, постійно еволюціонують під впливом суспільних, культурних та правових змін, що призводить до більшої різноманітності форм сучасних сімейних відносин. Зазначено, що шлюб є не лише юридичним актом, а й складним соціальним контрактом, який виконує важливі функції соціалізації, передачі культурних цінностей, забезпечення емоційної підтримки та стабільності. Сім’я водночас стикається з новими викликами, пов’язаними зі зміною соціальних ролей та

глобалізацією. На цьому підґрунті зроблено висновок, що правове регулювання сімейних відносин має бути гнучким та адаптивним для того, щоб відповідати цим трансформаціям і забезпечувати ефективний захист прав та інтересів усіх членів сім'ї, незалежно від форми їхнього сімейного зв'язку, що вимагає гнучкого та адаптивного правового реагування;

- теоретичні положення щодо специфіки цивільно-правового регулювання шлюбних відносин, які полягають у балансі між імперативними та диспозитивними нормами. Доведено, що диспозитивність шлюбного договору, яка ґрунтується на автономії волі та добросовісності, дозволяє подружжю самостійно врегульовувати майнові відносини. Водночас встановлено, що їхнє застосування імперативно обмежується нормами законодавства щодо недопустимості порушення прав дитини та встановлення явно несправедливих умов для одного з подружжя. Таке поєднання забезпечує правову визначеність у шлюбі та гарантує додатковий захист інтересів одного з подружжя, зокрема, через застосування спеціального строку позовної давності у спорах щодо майна після розірвання шлюбу. Найголовніше, доведено, що диспозитивність повинна бути імперативно обмежена захистом прав добросовісних третіх осіб у цивільному обігу, оскільки відсутність публічної достовірності майнового режиму створює системні ризики для кредитного ринку та суперечить європейській правовій традиції.

Практичне значення отриманих результатів дисертації полягає в тому, що сформульовані й аргументовані наукові висновки та конкретні пропозиції, які використовуються та можуть стати у нагоді у правотворчій діяльності для вдосконалення законодавства щодо цивільно-правового механізму регулювання сімейних відносин в Україні, а саме: проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо посилення публічності майнового режиму подружжя» (Додаток А), який запроваджує імператив обов'язкової державної реєстрації майнового режиму подружжя для його чинності щодо третіх осіб, що є ключовим для гармонізації з досвідом Литви, Франції, Чехії та Болгарії, а також пропозиції щодо доповнення Сімейного кодексу України статтею 73-1 «Забезпечення вимог кредитора шляхом встановлення режиму роздільності

майна подружжя» (запозичено з досвіду Республіки Польща), що є важливим інструментом захисту публічного інтересу та запобігання зловживанню правом. Положення дисертації також можуть бути використані у навчальному процесі, зокрема при підготовці підручників, навчальних посібників та інших навчально-методичних матеріалів із цивільного та сімейного права, а також під час розроблення та викладання навчальних дисциплін «Римське приватне право», «Цивільне право України», «Сімейне право», «Цивільне процесуальне право».

Апробація матеріалів дисертації. Основні висновки та пропозиції дисертації представлені на засіданнях кафедри галузевого права та загально-правових дисциплін Інституту права та суспільних відносин ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», а також на науково-практичних та наукових конференціях: V Міжнародній науково-теоретичній конференції «Формування інноваційного потенціалу світової науки», яка була проведена 28 липня 2023 року в м. Тель-Авів (Ізраїль); XX Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів і молодих вчених «Молодь: освіта, наука, духовність», яка була проведена 24-26 квітня 2023 року в м. Києві; VIII Науково-практичній конференції «Права людини: історія та сучасність», яка була проведена 07 грудня 2023 року в м. Києві; XXI Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів і молодих вчених «Молодь: освіта, наука, духовність», яка була проведена 16-17 квітня 2024 року в м. Києві; Міжнародній науково-практичній онлайн-конференції «Україна-2024: глобальні та регіональні виклики», яка була проведена 11 жовтня 2024 року в м. Рівне; XXV Міжнародній науково-практичній конференції «Інклюзивне освітнє середовище: проблеми, перспективи та кращі практики», яка була проведена 25-27 листопада 2025 року. Основні положення та результати дисертаційного дослідження викладені в чотирнадцяти публікаціях, із них: п’ять статей – у фахових виданнях із юридичних наук, одна стаття – у іноземному виданні, вісім тез доповідей на конференціях. На основі дисертаційного дослідження розроблено проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо посилення публічності майнового режиму подружжя».

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 262 сторінки. Дисертація містить 2 додатки. Список використаних джерел містить 177 найменувань.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

1.1. Сімейні відносини як об’єкт цивільно-правового регулювання.

Від первісних родових общин, де кровні зв’язки були основою соціальної організації, до сучасних сімей, які характеризуються індивідуалізмом і рівноправністю, сім’я зазнала значних трансформацій. Змінюючись разом із суспільством, вона завжди залишалася важливим осередком соціалізації, передачі культурних цінностей і забезпечення емоційної підтримки. Відіграючи ключову роль у вихованні нових поколінь, сім’я адаптувалася до змін історичного, культурного та соціально-економічного контексту, зберігаючи при цьому свою основну функцію – забезпечення стабільності та продовження роду.

Сім’я в первісному суспільстві була не просто біологічною, а й соціальною спільнотою. Забезпечуючи своїм членам почуття безпеки, підтримки та приналежності, вона створювала міцний фундамент для виживання роду. Виховання дітей, турбота про старших, спільне подолання труднощів – все це було невід’ємними аспектами життя первісної сім’ї.

Дутко А.О. у підручнику «Сімейне право України» наводить ґрунтовний розбір поняття «сім’я» та надає його первісне розуміння. Так, «етимологічно слово «сім’я» походить із праслов’янської мови *sěmьja, що вважається спорідненим з лексемами литовської мови šeimà, šeimýna, німецької Heim і англійської home («дім»), французької hameau («сільце»), давньогрецької мови κώμη («село») – всі вони виводяться від слова праіндоєвропейської мови , утвореного від кореня *k̂ei («лежати»). Прикладом народного тлумачення терміну «сім’я» є походження від поєднання слів «сім» + «я» – начебто за числом членів сім’ї. У давньоруській мові під ним розуміли товариство, засноване на договорі, угоді. У деяких законодавчих актах XV ст. слово «сім’я» замінювалося словом «артель» (промисел). Також існує версія, що «сім’я» походить від слова «съемь», що означає «робітник, слуга, домочадець». На думку автора підручника, у початковому розумінні сім’я – це коло осіб, які визначалися як

працівники, слуги, домочадці, тобто люди, пов'язані економічними взаємозв'язками [126].

З розвитком суспільства відбувалося поступове розмивання родових зв'язків, що призвело до формування нових соціальних одиниць – сусідських общин. Паралельно з цим процесом виникнення приватної власності суттєво змінило роль сім'ї. Від колективістичного осередку, де все було спільним, сім'я поступово перетворювалася на більш індивідуалістичну одиницю. Промислова революція, в свою чергу, внесла свої корективи, змінивши традиційні способи життя і, відповідно, структуру та функції сім'ї.

Демократизація суспільства не лише політично, а й суттєво вплинула на соціальні інститути, зокрема, на сім'ю. Розширення прав жінок і зміни в сімейному законодавстві привели до того, що сучасна сім'я стала більш різноманітною, включаючи не лише традиційні моделі, а й одностатеві пари, сім'ї з усиновленими дітьми, фактичні шлюбні відносини тощо.

Ролі чоловіка і жінки в сім'ї стали більш рівноправними. Сучасні сім'ї хоча й базуються на партнерстві, взаємоповазі та взаєморозумінні, однак стикаються з негативними викликами, такими як розлучення, насильство в сім'ї, сексуальне домагання, демографічні проблеми тощо.

На думку Сафончик О. І., сім'я потрібна кожній людині, оскільки її наявність впливає на розвиток суспільства, є чинником зростання соціальної активності. Крім того, сім'я закладає основи культури, духовності та моралі у розвиток суспільства. Розвиток сімейних відносин передбачає собою й розвиток шлюбносімейних відносин, до яких призводять також шлюбні відносини. Сам шлюб передбачає вільний та добровільний союз жінки і чоловіка, при цьому на волевиявлення чоловіка і жінки на вступ у шлюб та набуття статусу чоловіка та дружини, в якості подружжя, ніхто не має права впливати [116].

Таким чином, сім'я, як живий організм, постійно розвивається і змінюється, відповідаючи на виклики часу. Від первісних родових общин до сучасних сімей і нетрадиційних форм спільножиття, сім'я проходить довгий шлях трансформації. Незважаючи на цю динаміку, сім'я залишається

фундаментальним осередком суспільства, в якому закладаються основи особистості, формуються цінності та передається культурна спадщина.

Авторський колектив навчального посібника зазначає, що «сім'я є першим «соціальним інститутом» для дитини, першим освітнім середовищем. У сім'ї здійснюється первинна соціалізація, коли біографія людини починає «наповнюватися смислом». Саме в сім'ї діти здобувають перші навички взаємодії і спілкування, освоюють перші соціальні ролі, осмислюють перші норми та цінності» [55].

Лозова Г.О. під поняттям «сім'я» розуміє «об'єднання осіб, що ґрунтується на шлюбі, кровному спорідненні, усиновленні чи інших формах взяття дітей на виховання, а також на інших підставах, що не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства, і яке пов'язує своїх членів спільністю життя та інтимних стосунків, а також взаємними правами і обов'язками» [49, с. 122].

Гопанчук В.С. вважає, що «сім'я – це колектив, об'єднаний найрізноманітнішими узами» [125, с. 304].

Ватрас В.А. та Падун Р.В. розглядають «сім'ю у правовому розумінні як юридичний зв'язок між фізичними особами. Застосування поняття юридичний зв'язок чітко підкреслює те змістове навантаження, яке вказує на сім'ю як правову категорію та чітко відмежовує юридичне визначення сім'ї від соціологічного. Юридичний зв'язок є нічим іншим як правовідносинами, що виникають між членами сім'ї на визначених законом підставах. Такий зв'язок полягає у наділенні фізичних осіб, які складають сім'ю, взаємними правами та обов'язками, якими пов'язує (зв'язує) їх закон» [14; 66].

Казарян К.А. трактує сім'ю у двох аспектах, а саме: в соціологічному – як первинний та провідний осередок суспільства; в юридичному – як сукупність осіб, які разом проживають, об'єднані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки на засадах кровного споріднення чи на інших підставах, передбачених законодавством [33, с. 223].

На основі свого дослідження Чернега В.М. визначає поняття сім'я як «спільнота, пов'язана місцем проживання, особистими немайновими та тісно

пов’язаними з ними майновими правами й обов’язками, встановленими сімейним законодавством» [152].

Також досліджуючи визначення поняття сім’ї науковцями різних галузей науки Падун Р.В. запропонував таке юридичне визначення: «сім’я − це юридичний зв’язок між фізичними особами, заснований на шлюбі, відносинах родинності, усиновленні та інших підставах, передбачених у законі, який проявляється у наділенні їх на засадах рівності взаємними особистими немайновими та майновими сімейними правами та обов’язками, спільному житті, спільності інтересів та взаємній юридичній відповідальності» [66, с. 78].

Черненко В. зазначив, що шлюбно-сімейні правовідносини ґрунтуються на сім’ї, яка є багатогранним осередком суспільства. На його думку, сім’я впливає на становлення та життя суспільства, будучи спадком багатьох поколінь та основою людської цивілізації. Згідно з позицією науковця, сім’я інтерпретується як фундаментальний осередок, у якому зосереджено виключний потенціал щодо поповнення суспільного ресурсу та збереження сталості етнокультурних і моральних цінностей народу. Водночас, завдяки численним внутрішнім та зовнішнім взаємозв’язкам і соціальним функціям, сім’я чутко реагує на будь-які соціальні, економічні чи правові зміни у сфері становлення сім’ї, що, у свою чергу, впливає на саме суспільство [153, с. 70].

Ця багатогранність соціальної природи сім’ї знаходить своє відображення у працях інших вчених. Як слушно зауважує Стоянов А. Д., «сім’я» є багатошаровим поняттям, що може охоплювати значну кількість осіб, які можуть розглядатися як такі, що мають статус «члена сім’ї» [134, с. 80]. Такий підхід підкреслює необхідність розмежування суто біологічного або соціологічного розуміння сімейного кола від його правової інтерпретації, яка залежить від конкретних правовідносин – майнових, немайнових, житлових або спадкових.

Шукаючи відповідь на питання, правові зв’язки між якими особами складають ту цілісну єдність, яка дозволить назвати їхнє соціальне утворення сім’єю в юридичному розумінні поняття сім’я, Шевченко Я. М. зазначила, що в цьому плані вирішальне значення має Сімейний кодекс України, стаття 2 якого визначає учасників сімейних відносин, що ним регулюються. Таким чином

Сімейний кодекс визначає те правове поле, в якому виникають сімейні правовідносини, адже саме правове регулювання сімейних відносин і служить підставою для їх виникнення [157, с. 9].

Красник К.С. зазначає, що у правовій доктрині сім'я розглядається через кілька понять: як союз осіб, коло людей, спільність чи юридичний зв'язок між фізичними особами. Водночас сім'ї притаманні такі ознаки: створення на основі шлюбу, кровної спорідненості чи усиновлення; взаємні права та обов'язки членів; спільність побуту та життя; моральна і юридична відповідальність [41].

Виходячи з аналізу наукових думок вчених та науковців, сім'ю можна інтерпретувати як багатогранний соціально-правовий феномен, що відіграє фундаментальну роль у житті індивіда та архітектоніці суспільства. Вона виступає не лише середовищем біологічного відтворення, а й базовою платформою для соціалізації особистості, надання емоційної рефлексії та трансляції етнокультурного коду. У зв'язку з цим, категорію «сім'я» доцільно розглядати як первинний осередок соціуму, що поєднує в собі юридичну визначеність складу та прав її учасників із багатовекторністю підстав її формування. Зокрема, вона може базуватися на шлюбі, кровному спорідненні, усиновленні або інших легітимних засадах, що не суперечать закону та забезпечують фактичну єдність осіб як членів єдиної родинної спільноти.

Вважаємо, що поняття «сім'я» є динамічним явищем, яке змінюється з часом під впливом соціальних, економічних та культурних факторів, розуміння якого є важливим для розвитку сімейної політики та забезпечення захисту прав сім'ї.

На думку Зілковської Л., «у літературі висловлюється також полемічний висновок про те, що розробити уніфіковане законодавче поняття сім'ї неможливо, оскільки вона є складним і багатогранним явищем, яке не вичерпується лише ознаками, що мають юридичне значення, а самі ознаки відрізняються залежно від виду сімейних правовідносин» [32, с. 64].

Ромовська З.В. наголошує, що «слід припинити дискусію про недоцільність і неможливість надати єдине визначення сім'ї» [112, с. 19].

Водночас у рішенні Конституційного суду України від 20 січня 2012 р. № 2-рп/2012 визначено поняття «сімейне життя» як особисті майнові та немайнові відносини між подружжям, іншими членами сім'ї, яке здійснюється на засадах, визначених у Сімейному кодексі України: кожна особа має право на повагу до свого сімейного життя (ч. 4 ст. 4); ніхто не може зазнавати втручання в його сімейне життя, крім випадків, встановлених Конституцією України (ч. 5 ст. 5); регулювання сімейних відносин здійснюється з урахуванням права на таємницю особистого життя їх учасників, їхнього права на особисту свободу та недопустимості свавільного втручання у сімейне життя (ч. 4 ст. 7) та інше. У рішенні суд також зазначив, що «неможливо визначити абсолютно всі види поведінки фізичної особи у сферах особистого та сімейного життя, оскільки особисті та сімейні права є частиною природних прав людини, які не є вичерпними, і реалізуються в різноманітних і динамічних відносинах майнового та немайнового характеру, стосунках, явищах, подіях тощо. Право на приватне та сімейне життя є засадничою цінністю, необхідною для повного розквіту людини в демократичному суспільстві, та розглядається як право фізичної особи на автономне буття незалежно від держави, органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб» [106].

У статті 3 Сімейного кодексу України визначено, що сім'я є первинним та основним осередком суспільства. Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки [129].

Отже, сім'я – це природна соціальна група, що складається з осіб, пов'язаних шлюбом, кровною спорідненістю або усиновленням.

Сімейні правовідносини – це сфера права, де переплітаються приватні інтереси і суспільні цінності. Їхні учасники – це не просто суб'єкти права, а люди, пов'язані міцними узами споріднення, любові та взаємної відповідальності. У контексті цивільно-правового регулювання сімейні відносини набувають особливого значення, оскільки вони становлять фундаментальну основу для реалізації та захисту комплексу особистих немайнових і майнових прав учасників сімейного союзу.

Харитонова О.І. визначає сімейні правовідносини як «особисті немайнові та майнові відносини, що виникають зі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, взяття дітей на виховання, встановлення опіки та піклування, і засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників» [122, с. 17; 146].

Досліджуючи природу сімейних зв'язків, Харитонова О.І. обґрунтовано виокремлює такі фундаментальні засади, як юридичний паритет сторін, автономія їхньої волі та майнова автономність суб'єктів сімейного права. Це свідчить про демократичний характер сучасного сімейного права, яке спрямоване на забезпечення рівних прав для всіх членів сім'ї.

У свою чергу, Чернега В. визначає поняття «сімейні правовідносини» як «обумовлені створенням сім'ї відносини, що входять до предмета сімейно-правового регулювання, коло пойменованих учасників яких визнається носіями суб'єктивних сімейних прав та обов'язків, що встановлюються актами законодавства, договорами, домовленостями, а в деяких випадках також правовими звичаями (звичаєм національної меншини, місцевим звичаєм)» [150].

Вчений доповнює визначення, підкреслюючи, що сімейні правовідносини виникають не лише на підставі закону, але й можуть регулюватися договорами, домовленостями та навіть правовими звичаями. Це свідчить про гнучкість і динамічність сімейного права, яке здатне адаптуватися до змін у суспільстві.

Загалом, визначення сімейних правовідносин, запропоновані Харитоновою О.І. та Чернегою В., доповнюють один одного і дають повне уявлення про цей складний інститут. Вони підкреслюють, що сімейні правовідносини є багатогранними і динамічними, а їх регулювання має бути спрямоване на забезпечення гармонійного розвитку сім'ї та захист прав її членів.

Ковальська В.С., посилаючись на Загоровського А.І., зазначає, що «відмінність сімейних правовідносин від цивільних полягає у наступному: 1) в основі цивільних майнових відносин лежать господарські потреби, в основі сімейних - «потреби фізичної природи та морального почуття»; 2) майнові права полягають у пануванні над річчю, сімейні права «ставлять у певну особисту залежність одного члена сім'ї від іншого та створюють певне становище для

них»; 3) майнові відносини легко вимірюються, у сімейних відносинах «міра та рахунок викликають труднощі»; 4) зміст майнових відносин вільно визначається сторонами, зміст сімейних відносин звичайно визначається «самою природою, веління якої право тільки освячує»; 5) виникнення та припинення майнових прав є вільним, виникнення сімейних прав іноді є вільним (шлюб), іноді - ні (союз батьків та дітей), а припинення - поза приватною волею» [36].

Таким чином, фундаментальна диференціація сімейних правовідносин від цивільних полягає у їхній вираженій соціальній зумовленості. Якщо цивільні зв'язки тяжіють до еквівалентності та майнової вигоди, то сімейні – зосереджені на реалізації особистісних нематеріальних прагнень, що робить майнову складову лише інструментом забезпечення життєдіяльності сімейного союзу.

На нашу думку, наведений вище аналіз підкреслює специфіку сімейного права, яке вимагає індивідуального підходу до кожної справи та врахування не тільки юридичних, але й соціальних, психологічних та інших факторів.

Розвиваючи питання сімейних правовідносин, Сердечна І.Л. сформулювала поняття «правовідносини між іншими членами сім'ї та родичами». Під ним вона пропонує розуміти «правовий зв'язок між дідом, бабою та внуками, прадідом, прабабою та правнуками, братами, сестрами, мачухою, вітчимом та падчеркою, пасинком, особою, яка взяла дитину на виховання та вихованцем, що мають взаємні майнові та особисті немайнові права та обов'язки, визначені сімейним законодавством, що виникає на підставі особливих юридичних фактів». На основі аналізу наукових досліджень і законодавства Сердечна І.Л. приходить до висновку, що сімейні правовідносини між іншими членами сім'ї та родичами є самостійною групою правовідносин, яка займає чільне місце в системі сімейних правовідносин. Таким правовідносинам характерні специфічні ознаки, за допомогою яких можливо розкрити їх сутність та юридичну природу [120].

Вчена пропонує нам досить чітке та всеосяжне визначення «правовідносин між іншими членами сім'ї та родичами». Вона акцентує увагу на трансформації суто біологічного споріднення у площину правової релевантності, де сімейне законодавство виступає інструментом інституціоналізації цих зв'язків. Це

дозволяє більш точно ідентифікувати суб'єктну структуру та архітектоніку взаємних прав і обов'язків. На наше переконання, така концептуалізація є необхідною для створення цілісної системи правового захисту всіх учасників сімейної спільноти.

Статтею 2 Сімейного кодексу України визначено сферу його регулювання: сімейні особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, між батьками та дітьми, усиновлювачами та усиновленими, між матір'ю та батьком дитини щодо її виховання, розвитку, утримання; сімейні особисті немайнові та майнові відносини між бабою, дідом, прабабою, прадідом та внуками, правнуками, рідними братами та сестрами, мачухою, вітчимом та падчеркою, пасинком; сімейні особисті немайнові та (або) майнові відносини між іншими членами сім'ї, визначеними у Сімейному кодексі. Відносини, які регулюються нормами сімейного законодавства і входять у предмет сімейного права, називаються сімейними. Зокрема, це особисті немайнові та майнові відносини, які виникають між особами на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, опіки та піклування, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства [129]. Варто зауважити, що окреслені нормативні положення СКУ стали методологічним підґрунтям для розвідок Єрмоленко-Князєвої Л. С., яка акцентує увагу на специфіці підстав виникнення таких відносин та їхній виключній приналежності до сфери сімейного права [26].

Труба В.І. досить вдало зазначив, що «поняття сімейних правовідносин є одним із фундаментальних, і водночас спірних понять теорії сімейного права. Будучи різновидом суспільних відносин і правовідносин в загальнотеоретичному розумінні, вони мають особливу, притаманну тільки їм специфіку. Визначаючи поняття правовідносин, слід виходити з їх сутності, одночасно розглядаючи в органічному взаємозв'язку з іншими видами суспільних відносин, в діалектичній єдності з іншими процесами, які відбуваються в суспільстві, і з врахуванням якісної своєрідності правовідносин як виду суспільних відносин» [139].

Єрмоленко-Князєва Л.С. до основних особливостей сімейних правовідносин віднесла те, що їх суб'єктами є особи, пов'язані відносинами

шлюбу, спорідненості; вони виникають не лише з прямої вказівки закону, а й за згодою сторін (шлюбний договір); вони мають, як правило, тривалий характер. Сімейні правовідносини в залежності від їхнього змісту можуть поділятися на майнові та особисті немайнові. Майнові – це відносини, які пов'язані з майном і мають певний економічний зміст. Немайнові – це відносини, що нерозривно пов'язані з особистістю і не мають економічного змісту. Саме тому, на думку вченої, сімейні правовідносини будуються на підставі специфічних юридичних фактів (вступ до шлюбу та його припинення, народження дітей) [26]. Загалом, Єрмоленко-Князєва Л.С. підкреслює, що сімейні правовідносини відрізняються від інших видів правовідносин своєю особливою природою, яка обумовлена поєднанням юридичних, соціальних та моральних аспектів.

Дутко А.О. надає поширений перелік ознак, які характеризують сімейні правовідносини. Серед них: суб'єктами сімейних правовідносин можуть виступати лише фізичні особи, суб'єкти сімейних правовідносин можуть бути одночасно учасниками кількох сімейних правовідносин, виступаючи в них в різних ролях, коло учасників сімейних правовідносин чітко окреслене чинним сімейним законодавством; особисті немайнові і майнові права та обов'язки в рамках сімейних правовідносин є невідчужуваними та невіддільними від носія, їх неможливо передати іншій особі та можливо реалізувати лише самими носіями; підставою виникнення, зміни та припинення сімейних правовідносин виступають юридичні факти (події: народження, досягнення певного віку, смерть, оголошення фізичної особи померлою, непрацездатність; дії: взяття дитини на виховання, усиновлення дитини, реєстрація шлюбу; стани: свояцтво та споріднення); сімейним правовідносинам властивий зазвичай тривалий характер, в цілому тривалість цих правовідносин необмежена; сімейні правовідносини є безоплатними, тобто не мають майнового (матеріального) змісту; сімейним правовідносинам характерна така ознака, як реалізація прав на моральних засадах, а законодавцем юридично закріплені ці права, в першу чергу, для того, щоб не було порушень цих прав з боку інших осіб; на сімейні правовідносини не поширюється позовна давність; специфічною ознакою сімейних правовідносин між іншими членами сім'ї та родичами є їх

факультативний (похідний) характер, наприклад, першочергове право та обов'язки з виховання та утримання покладається на осіб найбільш близького ступеня споріднення і лише за відповідних обставин його отримують інші особи. Таким чином, сімейні правовідносини – це врегульований нормами сімейного права зв'язок між суб'єктами сімейних відносин, у процесі якого між ними виникають юридичні права та обов'язки, що охороняються державою [126; 135].

Отже, Дутко А.О. підкреслює, що сімейні правовідносини мають ряд особливостей, які відрізняють їх від інших видів правовідносин. Це пов'язано з їхньою особливою соціальною природою, яка базується на кровному спорідненні, шлюбі та інших сімейних зв'язках. Так, ключовими відмінностями сімейних правовідносин є: суб'єктний склад (тільки фізичні особи), нематеріальний характер, бо багато відносин не мають прямого майнового змісту, тривалість відносин не має чітко визначеного строку, важливу роль відіграють моральні засади, специфічні підстави виникнення (шлюб, спорідненість, усиновлення тощо).

Чернега В. характеризує сімейні правовідносини такими ознаками: «а) види регульованих відносин визначаються предметом сімейно-правового регулювання, кожен із яких має також власну специфіку; б) такі правовідносини пов'язано зі створенням сім'ї, яка виникає на підставі: шлюбу; кровного споріднення; удочеріння; усиновлення; проживання жінки та чоловіка однією сім'єю без реєстрації шлюбу; опіки та піклування над дітьми; патронату над дітьми; дитячого будинку сімейного типу; фактичного прийняття дитини на виховання; в) сімейні права та обов'язки виникають із актів законодавства, договорів, домовленостей, а в деяких випадках також із звичаїв (звичая національної меншини, місцевого звичаю), що є правозгідними (такими, що не суперечать сімейному законодавству та моральним засадам суспільства); г) афілійованість (пов'язаність) їхніх суб'єктів, коло яких на законодавчому рівні є прямо закріпленим; ґ) кожен суб'єкт має один (наприклад, дружини), два (приміром, чоловіка і батька) або кілька (приміром: дружини, матері, рідної сестри, бабусі) сімейно-правових статусів; д) учасники таких правовідносин диференційовані за віковим критерієм (особи, що не досягли повноліття (діти:

малолітні, неповнолітні) і повнолітні члени сім'ї); е) переважні права має лише встановлене сімейним законодавством коло осіб; є) об'єктами таких правовідносин є особисті немайнові блага, дії та майно; ж) невідчужуваність сімейних прав та обов'язків; з) такі правовідносини є зазвичай тривалими; и) їхні учасники є носіями суб'єктивних сімейних прав та обов'язків. Значення сімейних правовідносин полягає в такому: а) визначають конкретне коло суб'єктів сімейних відносин, на яке в поточний момент поширюється дія норм сімейного права (сімейно-правових договорів та домовленостей, правових звичаїв); б) закріплюють конкретну поведінку суб'єктів сімейних правовідносин; в) є умовою для можливого приведення у дію сімейно-правових засобів задля забезпечення суб'єктивних сімейних прав та обов'язків» [150]. Так, Чернега В. підкреслює, що сімейні правовідносини мають ряд особливостей, які відрізняють їх від інших видів правовідносин. Це пов'язано з їхньою особливою соціальною природою, яка базується на кровному спорідненні, шлюбі та інших сімейних зв'язках.

Правова природа сімейних відносин як об'єкта цивільно-правового регулювання характеризується дуалістичним характером. З одного боку, вони є частиною приватноправової сфери та регулюються нормами цивільного права, а з іншого – мають певну специфіку, що зумовлює необхідність застосування спеціальних правових механізмів правового регулювання.

Особливу увагу слід приділити проблемі співвідношення цивільного та сімейного права у регулюванні сімейних відносин. В українській правовій системі сформувався підхід, згідно з яким сімейне право розглядається як самостійна галузь права, хоча і тісно пов'язана з цивільним правом. Це підтверджується наявністю:

- специфічного предмета правового регулювання;
- особливого методу правового регулювання;
- спеціальних принципів регулювання сімейних відносин;
- окремого кодифікованого акта (Сімейного кодексу України).

Спираючись на положення ст. 8 СКУ [129], можна констатувати існування механізму субсидіарної взаємодії, який дозволяє застосовувати цивільне

законодавство до сімейних справ у разі відсутності спеціального регулювання. Ключовим критерієм такої правової інтеграції виступає відсутність суперечностей із аксіологічною суттю сімейних зв'язків. Це підтверджує складну природу регулятивного механізму, що вимагає синергії між фундаментальними принципами цивілістики та преференціями сімейно-правового захисту.

Основні характеристики сімейних відносин як об'єкта цивільно-правового регулювання:

1. Особливий суб'єктний склад, адже учасниками сімейних відносин виступають фізичні особи, пов'язані між собою шлюбом, кровним спорідненням, усиновленням чи іншими законними підставами. При цьому важливо відзначити, що такі відносини характеризуються особистісно-довірчим характером та тривалістю існування.

Ватрас В.А. також підкреслює, що «суб'єктами сімейних правовідносин є виключно фізичні особи – люди, а юридичні особи та інші колективні суб'єкти (територіальні громади, публічні утворення, держава) не можуть бути учасниками сімейних правовідносин. У зв'язку з цим науковцем було запропоновано впровадити у науковий обіг термін «суб'єкти комплексних відносин, які регулюються сімейним законодавством», який повинен існувати поряд з терміном «суб'єкти сімейних правовідносин». Зазначене надало б змогу визначити статус і місце юридичних осіб та інших колективних суб'єктів права в сімейному законодавстві й водночас відмежує останніх від суб'єктів сімейних правовідносин» [15, с. 7].

Вважаємо, що пропозиція щодо введення нового терміну «суб'єкти комплексних відносин, які регулюються сімейним законодавством» є доцільною і може сприяти більш точному та чіткому розумінню правових відносин у сфері сім'ї. Це дозволить уникнути неоднозначностей і забезпечить більш ефективне застосування норм сімейного права. Новий термін дозволяє більш точно визначити коло учасників правовідносин, що регулюються сімейним законодавством, виокремлюючи фізичних осіб (суб'єкти сімейних правовідносин) та інші суб'єкти (юридичні особи, територіальні громади тощо),

які можуть бути залучені до цих відносин, але не мають повноцінного сімейного статусу. Також дана пропозиція дозволить визначити місце юридичних осіб та інших колективних суб'єктів у сімейному праві, підкреслюючи, що їхня роль обмежена і вони не можуть бути повноправними учасниками сімейних відносин.

2. Особливість предмета сімейного права виявляється у його трикомпонентній структурі, що охоплює: особисті немайнові зв'язки, які забезпечують реалізацію прав на материнство, батьківство та визначають правовий статус особи у процесі виховання дитини; майновий аспект, що регулює режими спільної власності суб'єктів сімейного союзу та встановлює параметри аліментарної підтримки (утримання); процедурно-організаційні аспекти, які регламентують легітимізацію та припинення шлюбних зв'язків, а також правові форми альтернативного сімейного виховання, зокрема усиновлення.

Стаття 2 Сімейного кодексу України чітко визначає сферу регулювання сімейного права, підкреслюючи його важливу роль у суспільстві, адже основна мета такого регулювання – забезпечити захист прав і законних інтересів усіх учасників сімейних відносин, створити умови для їхнього гармонійного розвитку та добробуту.

3. Особливий метод правового регулювання, який поєднує в собі як диспозитивні, так і імперативні засади.

Диспозитивні засади передбачають можливість учасників сімейних відносин самостійно визначати деякі аспекти своїх взаємин. Наприклад, подружжя може укласти шлюбний договір, в якому визначити майнові права та обов'язки. Така гнучкість дозволяє врахувати індивідуальні особливості кожної сім'ї.

Імперативні елементи встановлюють обов'язкові для всіх учасників сімейних відносин правила. Наприклад, вимоги щодо форми укладення шлюбу, порядок визначення батьківства, захист прав дітей тощо. Ці правила необхідні для забезпечення загального порядку в сімейних відносинах та захисту інтересів найуразливіших членів сім'ї.

Застосування такого комбінованого методу правового регулювання є обґрунтованим з огляду на те, що забезпечується баланс інтересів держави і інтересів окремих сімей. З одного боку, держава забезпечує захист основних прав і свобод людини, а з іншого – надає можливість сім'ям самостійно вирішувати деякі питання.

Водночас диспозитивні норми дозволяють сімейному праву більш гнучко реагувати на зміни в суспільстві та адаптуватися до нових умов життя, а можливість самостійного визначення деяких аспектів сімейних відносин дозволяє врахувати індивідуальні особливості кожної сім'ї.

Зауважимо, що у системі цивільно-правового регулювання сімейні відносини займають особливе місце, що обумовлено їх соціальною значущістю та необхідністю забезпечення балансу приватних і публічних інтересів. Це відображається у наступних аспектах:

1. Нормативно-правове регулювання сімейних відносин здійснюється як нормами Цивільного кодексу України [146], так і спеціальним Сімейним кодексом України [129], що свідчить про комплексний характер правового регулювання цієї сфери.

Так, Сімейний кодекс України детально регулює особисті немайнові відносини, а Цивільний кодекс України – майнові аспекти, які виникають у сім'ї. До сімейних відносин застосовуються загальні положення Цивільного кодексу України про договори, представництво, відповідальність тощо. Ним також здійснюється регулювання майнових правовідносин в сім'ї, таких як: порядок спадкування майна після смерті одного з подружжя або інших членів сім'ї, порядок поділу спільного майна подружжя при розірванні шлюбу та аліментні зобов'язання. Наприклад, при розірванні шлюбу Сімейний кодекс України визначає підстави для розірвання шлюбу, порядок розірвання шлюбу, а Цивільний кодекс України регулює питання поділу спільного майна подружжя.

Разом із цим, сімейні правовідносини перетинаються з іншими галузями права, такими як: адміністративне право (під час реєстрації шлюбу), кримінальне право (злочини проти сім'ї), трудове право (відпустки по догляду за дитиною тощо).

2. При регулюванні сімейних відносин застосовуються загальні принципи цивільного права (добровільність, рівність учасників, свобода договору, неприпустимість свавільного втручання у приватні справи), але з урахуванням специфіки сімейних відносин.

Варто пам'ятати, що сімейні відносини часто пов'язані з захистом інтересів найуразливіших членів суспільства, таких як діти, особи похилого віку. Тому при застосуванні загальних цивільно-правових принципів необхідно враховувати ці особливі інтереси.

Сімейні відносини мають не лише приватний, а й суспільний характер. Тому при їхньому регулюванні необхідно враховувати інтереси суспільства в цілому.

Принцип добровільності є одним з фундаментальних принципів сімейного права. Він означає, що учасники сімейних відносин укладають шлюб, вибирають форму сім'ї та приймають інші важливі рішення виключно на основі своєї волі, без будь-якого примусу або тиску.

Відповідно до частини дев'ятої статті 7 Сімейного кодексу України сімейні відносини регулюються на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства [129].

Принцип добровільності вбачається у забезпеченні автономії волі майбутнього подружжя, де взаємна згода сторін постає як імперативна юридична передумова виникнення шлюбних правовідносин. Жодна особа не може бути примушена до шлюбу (стаття 24 Сімейного кодексу України). Подружжя має право самостійно вибрати форму сім'ї (традиційна сім'я, громадянський шлюб тощо). Батьки мають право на самостійне виховання своїх дітей, звичайно, з урахуванням інтересів дитини (статті 150-151 Сімейного кодексу України). Кожен із подружжя має право розірвати шлюб за власним бажанням (Глава 11 «Припинення шлюбу» Сімейного кодексу України).

Принцип рівності передбачає, що всі учасники сімейних відносин мають рівні права та обов'язки, незалежно від їхньої статі, віку, соціального статусу чи інших ознак. Так, жінка та чоловік мають рівні права і обов'язки у сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї (стаття 7 Сімейного кодексу України).

Принцип договірної свободи у сфері сімейних відносин делегує сторонам повноваження самостійно конструювати правову модель своїх взаємин. Ключовим механізмом такої саморегуляції є укладення шлюбного договору, за допомогою якого особи, що перебувають у шлюбі (або планують його), деталізують порядок володіння активами та виконання майнових зобов'язань. Такий підхід забезпечує гнучкість правового регулювання та враховує специфіку приватних домовленостей, що не суперечать публічному порядку.

Хоча принцип свободи договору є важливим, він має певні обмеження. Згідно з статтею 93 Сімейного кодексу України шлюбний договір не може регулювати особисті відносини подружжя та між ними і дітьми, не може зменшувати обсягу прав дитини, які встановлені цим Кодексом, а також ставити одного з подружжя у надзвичайно невигідне матеріальне становище. Також за шлюбним договором не може передаватися у власність одному з подружжя нерухоме майно та інше майно, право на яке підлягає державній реєстрації [129].

У контексті цих обмежень науковий інтерес викликає позиція Чекіти В. Г., яка зазначає, що сучасне сімейне право еволюціонує за формулою руху «від статусу до договору». Дослідниця обґрунтовує, що права та інтереси індивіда в сім'ї дедалі менше детермінуються лише законом і все більше залежать від волевиявлення самих сторін. На її думку, головним завданням сімейного права є саме визначення тієї межі, за якою державне регулювання має поступитися місцем вільній згоді учасників, забезпечуючи існування необхідної сфери автономії. Така концепція «контрактної моделі шлюбу та сім'ї» не лише розширює можливості для саморегуляції майнових відносин, а й виступає запобіжником проти необґрунтованого втручання в особистий простір [148].

Це безпосередньо корелює з принцип неприпустимості свавільного втручання у приватне життя гарантує, що кожна сім'я має право на самостійне вирішення своїх внутрішніх питань без втручання з боку держави чи інших осіб, якщо таке втручання не є необхідним для захисту прав та законних інтересів інших осіб або суспільства в цілому. Так, сім'я є приватною сферою життя, де кожна людина має право на свободу вибору і самовираження. Вказаний принцип захищає сім'ю від свавільного втручання з боку державних органів, суспільства

та інших осіб, а також сприяє зміцненню довіри між членами сім'ї, створюючи атмосферу взаєморозуміння і підтримки.

Отже, поєднання загальних цивільно-правових принципів та специфічних норм сімейного права створює ефективну систему правового регулювання сімейних відносин, яка забезпечує: захист прав і свобод учасників сімейних відносин, стійкість сім'ї як соціального інституту, справедливе вирішення сімейних спорів, адаптацію сімейного права до сучасних реалій тощо. Такий підхід сприяє створенню гармонійних сімейних відносин і забезпечує добробут суспільства в цілому.

3. Значна роль моральних засад суспільства та звичаїв у регулюванні сімейних відносин, що відрізняє їх від інших цивільно-правових відносин.

Сімейні відносини – це не лише юридичні конструкції, а й глибокі емоційні зв'язки, що формуються протягом життя. Моральні норми та звичаї допомагають регулювати ці відносини, визначаючи, що є правильним і прийнятним у сім'ї. На відміну від багатьох інших цивільно-правових відносин, сімейні відносини мають тривалий характер і високий рівень інтимності. Моральні норми створюють міцний фундамент для таких відносин, забезпечуючи довіру і взаєморозуміння між членами сім'ї. Тим більше, що моральні засади та звичаї не є статичними, вони змінюються з часом і під впливом різних соціальних факторів. Це дозволяє сімейним відносинам адаптуватися до нових умов і викликів.

Відповідно до статті 9 Сімейного кодексу України подружжя, батьки дитини, батьки та діти, інші члени сім'ї та родичі, відносини між якими регулює цей Кодекс, можуть врегулювати свої відносини за домовленістю (договором), якщо це не суперечить вимогам Сімейного кодексу України, інших законів та моральним засадам суспільства. Особи, які проживають однією сім'єю, а також родичі за походженням, відносини яких не врегульовані цим Кодексом, можуть врегулювати свої сімейні (родинні) відносини за договором, який має бути укладений у письмовій формі. Такий договір є обов'язковим до виконання, якщо він не суперечить вимогам Сімейного кодексу України, інших законів України та моральним засадам суспільства [129].

Зауважимо, що право не може регулювати всі аспекти сімейного життя. Моральні норми та звичаї допомагають заповнити ці прогалини, надаючи додаткові орієнтири для поведінки членів сім'ї.

Таким чином, сімейне право поєднує в собі приватні та публічні інтереси. З одного боку, воно захищає приватну автономію сім'ї, забезпечуючи свободу вибору та самовизначення її членів. З іншого боку, воно спрямоване на захист інтересів найуразливіших членів суспільства, зокрема дітей. Моральні засади та звичаї відіграють важливу роль у формуванні сімейного права, надаючи йому гуманістичний характер і забезпечуючи його адаптацію до мінливих умов суспільства.

При цьому сімейне право постійно розвивається, адаптуючись до нових викликів і потреб суспільства. Так, сучасні тенденції розвитку сімейних відносин як об'єкта цивільно-правового регулювання поступово входять до нашого повсякденного життя.

До прикладу, шлюбний договір та договір про участь у вихованні дитини стали звичними інструментами для врегулювання майнових та особистих немайнових відносин у сім'ї. Сучасні сім'ї стають більш різноманітними за своїм складом та формами. Кожна сім'я має свої особливості, які не завжди можуть бути враховані жорсткими нормативними рамками. Збільшення кількості майна, яке набуває подружжя, вимагає більш гнучких механізмів його розподілу, саме тому договори дозволяють подружжю чітко визначити свої права та обов'язки, уникнувши можливих конфліктів у майбутньому.

Розширення сфери договірного регулювання сімейних відносин є позитивною тенденцією, яка сприяє індивідуалізації сімейного права та забезпечує більшу гнучкість у вирішенні сімейних питань. Однак при цьому необхідно враховувати ризики та обмеження, пов'язані з договірним регулюванням, та забезпечувати належний правовий захист усіх учасників сімейних відносин.

До таких ризиків та обмежень можна було б віднести можливість зловживання однією зі сторін несвідомістю або залежним становищем іншої сторони для укладення невигідного договору. Укладення та виконання договорів

вимагає певних юридичних знань, що може ускладнити процес для осіб, які не мають юридичної освіти. Варто не забувати, що деякі положення договору можуть суперечити моральним засадам суспільства, що може призвести до визнання його недійсним.

Ще однією позитивною тенденцією є посилення захисту прав та інтересів дітей як найбільш вразливих учасників сімейних відносин. Дійсно, діти є найбільш вразливими учасниками сімейних відносин і потребують особливого захисту. Так, дитина не є просто об'єктом піклування, а суб'єкт права, який має свої власні інтереси та потреби. Діти не мають достатнього життєвого досвіду та соціальних навичок, щоб захистити свої права самостійно. Тим більше, що порушення прав дитини в дитинстві може мати негативні наслідки для її подальшого життя.

Сучасне суспільство переживає значні трансформації, які безпосередньо впливають на сімейні відносини. Змінюються традиційні уявлення про сім'ю, шлюб, батьківство. Виникають нові форми сімейного укладу, які вимагають адекватного правового регулювання: фактичні шлюбні відносини, спільне проживання та створення сім'ї особами однакової статі, народження дитини для іншої пари за допомогою сурогатної матері, використання репродуктивних технологій для народження дитини в більш зрілому віці або після тривалого лікування безпліддя, створення сімей з дітьми, які не мають біологічного зв'язку з батьками, а також спільне проживання кількох поколінь родичів.

Трансформація інституту сім'ї у сучасному соціумі зумовила поширення позашлюбних спільних союзів (квазішлюбних правовідносин), які характеризуються фактичною наявністю ознак сімейного побуту без де-юре реєстрації шлюбу. Попри ведення спільного господарства, наявність спільних нащадків та консолідацію активів, правовий статус таких пар зміщується із суто сімейно-правової площини у сферу загальноцивільного регулювання. Це вимагає від правозастосовувача кваліфікації їхніх відносин крізь призму інститутів спільної власності та зобов'язального права, що передбачені ЦКУ.

Важливим наступним кроком у розвитку сімейного права є гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами у сфері регулювання

шлюбно-сімейних відносин. Так, у справі «Маймулахін і Марків проти України» Європейський суд з прав людини (далі - ЄСПЛ) розглянув заяву двох чоловіків, які проживають як пара з 2010 року. Вони скаржилися за статтею 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у поєднанні зі статтею 8 вказаної Конвенції на те, що відсутність у них можливості згідно з українським законодавством укласти шлюб або будь-який інший тип цивільного союзу, яким би визнавалися їхні стосунки, становила дискримінацію за ознакою сексуальної орієнтації. Так, ЄСПЛ вказав, що Уряд по суті визнав, що заявники позбавлені будь-якої можливості врегулювати основні аспекти свого життя як подружжя, за винятком певних майнових аспектів, і то лише як приватні особи, які укладають договори відповідно до звичайного права. ЄСПЛ також зазначив, що скарга заявників, по суті, полягає в тому, що вони повинні мати право на те, щоб до них ставилися з рівною гідністю у задоволенні їхніх основних потреб як до пари, яка перебуває у стабільних відданих стосунках, при цьому реальність їхньої ситуації не буде повністю ігноруватися існуючою правовою базою, а держава надасть їхнім стосункам відчуття легітимності, юридично визнавши їхнє існування та забезпечивши їхній належний захист. Таким чином, ЄСПЛ дійшов до висновку, що необґрунтована відмова заявникам як одностатевій парі в будь-якій формі правового визнання та захисту у порівнянні з різностатевими парами становить дискримінацію щодо заявників за ознакою їхньої сексуальної орієнтації [105]. Незважаючи на значну кількість наукових розвідок, питання залишається відкритим для теоретичного обґрунтування, а єдиного підходу до його вирішення у вітчизняній юриспруденції наразі не сформовано.

На основі вищевикладеного, сімейні відносини як об’єкт цивільно-правового регулювання – це сукупність суспільних відносин, що беруть свій початок у полідетермінованій системі юридичних фактів (шлюбі, кровного споріднення тощо) та виражаються у діалектичній єдності особистих немайнових і майнових прерогатив та обов’язків їх учасників. Ці відносини регулюються нормами сімейного права та, в деяких випадках, цивільного права, і мають на меті забезпечення стабільності сім’ї, захист прав її членів та гармонійного розвитку суспільства.

1.2. Становлення та розвиток законодавства з питань сімейних відносин.

Розвиток законодавства з питань сімейних відносин є складним і багатогранним процесом, який відображає еволюцію суспільних відносин, правових норм та соціальних цінностей. Водночас дослідження історичних етапів формування сімейного права дозволяє зрозуміти логіку правового регулювання сімейних відносин та передумови сучасного законодавства.

Комплексна методологія дослідження розвитку законодавства з питань сімейних відносин, на нашу думку, передбачає поєднання історичного, порівняльного та системного аналізу, адже сімейне право є унікальною правовою системою, яка віддзеркалює найтонкіші нюанси суспільних трансформацій.

Раціональне впорядкування даних про розвиток законодавства з питань сімейних відносин дозволить не лише глибше зрозуміти еволюцію сімейних відносин дослідникам, а й практикам – юристам, суддям, законодавцям – більш ефективно виконувати свої професійні обов'язки. Систематизована інформація сприятиме підвищенню якості правосуддя у справах, пов'язаних із сімейними відносинами, а також розробці більш досконалих нормативно-правових актів. Крім того, таке впорядкування дасть змогу виявити загальні тенденції розвитку сімейного права в різних країнах та епохах, що сприятиме міжнародному співробітництву в цій галузі.

Переш І.Є. досліджував теорію «живого права», сформовану Є. Ерліхом, який стверджував, що право відокремлюється від держави, і вбачав право не в абстрактній нормі (законі), а в реальній нормі, яка є незалежною від держави і випливає з конкретних соціальних явищ. Він вважав, що в центрі правового розвитку знаходиться не законодавство, не юриспруденція або прецедентне право, а саме суспільство [68]. На нашу думку, це твердження особливо актуальне при дослідженні еволюції сімейного законодавства.

Гопанчук В.С., проводячи аналіз роботи Фрідріха Енгельса «Походження сім'ї, приватної власності і держави», яка була написана в 1884 році та має певне значення і наукову цінність до сьогодні, детально розглядає його теорію щодо

еволюції сімейних відносин. Енгельс Ф. стверджує, що форма сім'ї тісно пов'язана з рівнем розвитку продуктивних сил суспільства. На початкових етапах розвитку людства статеві стосунки були вільними, без чітких обмежень, і не існувало поняття сім'ї в сучасному розумінні. З розвитком суспільства з'являються такі форми сім'ї, як кровноспоріднена і пуналуа, де шлюбні стосунки поступово обмежуються. На ранніх етапах розвитку панувало материнське право, оскільки жінка відігравала важливу роль у забезпеченні виживання роду, однак з розвитком продуктивних сил і появою приватної власності чоловік набуває більшої влади, що призводить до переходу від матріархату до патріархату. Автор підкреслює, що зміни в сімейних структурах були тісно пов'язані з економічними і соціальними змінами в суспільстві. Хоча деякі аспекти теорії Енгельса Ф. можуть бути оскаржені, вона залишається важливим внеском у розуміння історичних трансформацій сім'ї [21].

Ватрас В.А. звертає нашу увагу на те, що в умовах первіснообщинного ладу, де відсутнє право, поняття «сім'я» і «шлюб» мали зовсім інший зміст. Статеві стосунки не регулювалися правовими нормами, а були обумовлені звичаями і традиціями. З появою перших форм сім'ї (кровноспоріднена, пуналуа) виникають зародки сімейних відносин, але відсутність правового механізму для їх регулювання не дозволяє говорити про суб'єктів сімейного права в сучасному розумінні цього терміну [13].

Ватрас В.А. акцентує увагу на еволюції поняття сім'ї та шлюбу в контексті розвитку суспільства. Вчений справедливо зазначає, що в первіснообщинному ладі, де право як система норм ще не сформувалося, статеві стосунки та сімейні відносини регулювалися звичаями та традиціями. Відсутність формальних правових норм не дозволяла говорити про існування суб'єктів сімейного права у сучасному розумінні цього терміну.

Як справедливо зауважують автори колективного дослідження, генезис вітчизняного сімейного права коріниться у дохристиянській епосі, де ключовим регулятором міжсуб'єктних зв'язків виступав масив звичаєвого права. У цей період сімейний устрій підпорядковувався не кодифікованим актам, а усталеним етнокультурним традиціям. Фундаментальним джерелом для реконструкції

правового ландшафту східних слов'ян у сфері шлюбу залишаються літописні пам'ятки, зокрема «Повість минулих літ». Ці документи презентують шлюб як усталений соціальний інститут, що спирався на синкретизм усної народної творчості, колективної пам'яті та безпосередніх свідчень тогочасних очевидців, що фактично заклало підвалини майбутньої правової регламентації [89]. Отже, норми поведінки в сім'ї визначалися не писаними законами, а устояними звичаями та традиціями, які передавалися з покоління в покоління.

Махновець Л.Є. зазначає, що про особливості шлюбних традицій давніх слов'ян можна дізнатись із тексту «Повість минулих літ»: «…А древляни жили подібно до звірів, …і весіль не бувало в них, а умикали вони дівчат коло води. А радимичі, і вятичі, і сіверяни один обичай мали: …І весіль не було в них, а ігрища межи селами. І сходились вони на ігрища, на пляси і на всякі бісівські пісні, і тут умикали жінок собі, – з якою ото хто умовився. Мали ж вони по дві і по три жони» [48, с. 30; 78]. Вивчаючи рядки літопису, слід враховувати ту обставину, що літописець висловлює своє ставлення до язичницьких шлюбних звичаїв, спираючись на норми християнської моралі. Тому форми укладення шлюбу, які існували в язичницькі часи, жодним чином не могли бути сприйняті як законні в контексті вже християнського бачення [61, с. 29; 78].

Важливо зазначити, що шлюбні звичаї давніх слов'ян були різноманітними і залежали від багатьох факторів: регіону, племені, соціального статусу, релігійних вірувань тощо. Викрадення жінок, хоча й було поширеним звичаєм, не було єдиним способом укладення шлюбу. Можливі були й інші форми, такі, як шлюб за домовленістю батьків, обмін нареченими тощо.

Крім того, літописи варто досліджувати з обережністю, оскільки вони є вторинними джерелами, які відображають погляди авторів, а не об'єктивну картину дійсності. Звичаї та традиції змінювалися з часом і могли відрізнятися в різних регіонах, а деякі звичаї могли бути викривлені або ідеалізовані літописцями.

За часів Київської Русі відбулася рецепція римсько-візантійського права, що значно вплинуло на формування місцевого сімейного законодавства. Візантійські правові тексти, такі як «Еклога» та «Прохірон», були перекладені на

церковнослов'янську мову й адаптовані до місцевих умов, що дозволило інтегрувати норми, які регламентували віковий ценз, умови легітимності шлюбного союзу та підстави для розлучення, у нашу правову систему.

Так, Крижевський А. зазначив, що Руська Правда та інші місцеві правові пам'ятки в Руській державі діяли у єдиному нормативному комплексі поруч із реципійованими візантійськими джерелами права (Еклога, Прохірон, Номоканон) та місцевими юридичними компіляціями (Кормча книга тощо) [43].

У Київській Русі правові відносини часто регулювалися на місцевому рівні через централізоване законодавство. Сімейні та псевдосімейні корпоративні структури, такі як роди та велика сім'я, самостійно встановлювали правила взаємодії між собою. Це було обумовлено складною соціальною структурою суспільства, де значну роль відігравали традиції та звичаї.

Походзіло Ю. М. та Силенок К. П., посилаючись на працю Бойка І.Й., зазначають, що в Київській Русі взаємини між чоловіком і дружиною здійснювалися на принципах рівноправності, духовності, гуманізму і справедливості. Правове становище жінки в сім'ї було, як для того часу, на високому рівні, її права охороняла держава. Матір за руським правом мала набагато вищий правовий статус ніж за римським і старогрецьким правом, за яким дочка, дружина, матір завжди потребували опікуна та визнавалися все життя не «правосильними». У Київській Русі жінка була наділена цивільною дієздатністю і за життя чоловіка зберігала своє окреме майно, яке й після його смерті не входило до спільної спадщини, а вона ставала повноправним головою сім'ї. Жінка самостійно вела господарство, розпоряджалася власністю і від неї залежало відділення синів для ведення власного господарства. Жінка могла укладати різноманітні договори купівлі-продажу, позики, застави, дарування, успадкування [9, с. 30; 78].

На відміну від багатьох інших давніх цивілізацій, де жінки були підпорядковані чоловікам і не мали значних прав, у Київській Русі жінки мали значну самостійність та правову спроможність. Дослідження Бойка І.Й. сприяють переосмисленню традиційного уявлення про жінку в давньоруському суспільстві як безправну істоту, однак оцінка статусу жінки в Київській Русі є

досить суперечливою і залежить від багатьох факторів. Наприклад, соціальний статус жінки міг змінюватися в залежності від конкретного історичного періоду, регіону та соціального класу. Наші знання про життя жінок у Київській Русі обмежені доступними джерелами, які можуть бути упередженими.

Локальна нормотворчість у Давній Русі була тісно пов'язана з родовими та псевдородовими корпораціями. Відсутність централізованої державної системи сприяла розвитку самоврядування на місцевому рівні. Звичаї, договори та внутрішні правила корпорацій формували основу правового регулювання. Церква, як потужна інституція, також мала значний вплив на правові норми, особливо в питаннях моралі та поведінки [111].

На нашу думку, відсутність сильної централізованої державної влади та значна автономія місцевих громад у вирішенні своїх внутрішніх справ сприяла розвитку місцевого самоврядування. Наявні звичаї, які передавалися з покоління в покоління, були основним джерелом права, яке регулювало всі аспекти життя громади, включаючи сімейні відносини, господарство, судочинство тощо.

Греченко В.А. зазначив, що чимало уваги в дослідженні П.П. Цитовичем цивільно-правових відносин доби Київської Русі приділено сімейно-шлюбним стосункам. У ті часи особисті стосунки подружжя могли ґрунтуватись або на рабстві однієї сторони (саме дружини), або на владі й підпорядкуванні, або, нарешті, на рівності. На думку П.П. Цитовича, рівноправні стосунки чоловіка й жінки у сім'ї є можливим, якщо жінку добули не викраденням, не купівлею, а добровільним вступом у шлюб, як у стосунках рівного з рівним [23].

Християнська церква перебрала на себе ключову роль у впровадженні візантійських норм, що регулювали сімейні відносини, зокрема, надання жінкам права на розлучення та закріплення причин для цього в законі.

Анджей Борковський зауважив, що шлюб є основою для створення сім'ї. Його сфера дослідження охоплює правила, що регулюють укладення шлюбу (вік, критерії вибору подружжя), заручини, перешкоди до шлюбу, інститут шлюбних часток і весілля, подарунки, статус дружини і дітей, розлучення і так далі. За римлян шлюб був цивільним актом. У міру поширення християнства Церква поступово втрутилася і набула певної ролі в інституції. Метою шлюбу є

продовження роду та увічнення людського роду, і в цьому сенсі він становить інтерес як для церкви, так і для держави. Поворотний момент був досягнутий з оприлюдненням Левом VI Мудрим (886-912) Новели 89, яка встановлювала, що лише шлюби, благословенні Церквою, є законними. Пізніші статути, починаючи з Томосу (997 р.) патріарха Сисінія, кодифікували перешкоди до укладення шлюбу на підставі кровної спорідненості або близькості. Серед найбільш показових джерел для вивчення сім'ї та правових відносин, що випливають із шлюбу, є рішення та висновки церковних судів Епірського деспотату, зокрема митрополита Іоанна Апокавка та Охридської архієпархії під керівництвом Димитрія Хоматіана. Цікаво відзначити, що ці два прелати розглядали подані їм справи не тільки в світлі світського права та церковних правил, але й з певною широтою мислення та соціальною чутливістю [160]. Вчений пропонує розглядати шлюб не лише як юридичний інститут, а й як соціальну, релігійну та культурну конструкцію. Анджей Борковський у своїх дослідженнях підкреслює комплексний характер інституту шлюбу та його еволюцію в часі, а також підкреслює важливу роль церкви в розвитку шлюбного права.

У різні часи українські землі входили до складу різних держав, що впливало на правове регулювання сімейних відносин. До 1917 року шлюб визнавався лише церковним, і лише наприкінці XVIII століття права дітей, народжених у шлюбі та поза ним, частково зрівнялися. Зміни в сімейному праві в 1917–1926 роках призвели до визнання цивільного шлюбу як єдиної основи для створення прав та обов'язків подружжя.

Сімейне право в литовсько-польській добі характеризується складними соціальними та культурними взаємодіями, які вплинули на формування сімейних структур і правових норм. Цей період відзначається різноманітністю сімейних систем, що існували на території Речі Посполитої, і демонструє унікальні історичні умови.

Шолтисек М. вважає, що вплив другого кріпацтва на структуру сім'ї аж ніяк не був рівномірним, і що різноманітність сімейних систем, які переважали в історичних Польщі та Литві, могли бути зумовлені іншими чинниками, окрім суто економічних [173].

За литовсько-польської доби сімейне право було тісно пов’язане з соціальними нормами та культурними традиціями. Наприклад, у литовському законодавстві чітко визначалося поняття сім’ї та регулювалося формування сімейних відносин, що відрізнялося від підходів в інших європейських країнах, таких, як Швеція. Так, Карина Нігрен, Раса Науянене і Леннарт Нігрен розглядають концептуалізацію сім’ї в ключових соціальних законодавчих документах, якими керуються соціальні працівники у двох європейських країнах, чиї системи соціального забезпечення раніше називалися ре-сімейними (Литва) або де-сімейними (Швеція). Основна увага зосереджена на понятті сім’ї, яке визначається на трьох законодавчих рівнях: конституційному рівні, загальному рівні сімейної політики та рівні політики захисту дітей. Поняття «сім’я» чітко визначене в литовському законодавстві, а регулювання створення сім’ї та відповідальності є імперативним, тоді як у шведському законодавстві ці питання регулюються значно меншою мірою. Проведений авторами аналіз показує, як загальні системи соціального забезпечення (типи режимів) пов’язані із законодавчими рамками, які, у свою чергу, забезпечують принципово різні умови для соціальної роботи в різних контекстах [170].

У випадку, коли судова система не забезпечувала справедливість, шляхта могла вдаватися до насильницьких дій, відомих як «наїзд». Ці дії часто були спрямовані на захист сімейної честі, особливо у випадку, коли жінка була ображена або її вибір партнера не схвалювався родиною. Такі практики відображали слабкість центральної влади, неефективність правової й судової системи, та були частиною системи вирішення конфліктів, яка існувала паралельно з офіційною судовою системою. На думку Лінн Любамерскі, у деяких випадках причиною наїздів на маєтки та нападів на їхніх мешканців було те, що знатні родини стверджували, що захищають сімейну честь. Вони могли б сказати, що честь жінки було ображено, якщо її відкинули біля вівтаря або якщо її спокусили до статевого акту, коли вона була заручена. З іншого боку, шляхтичі могли вважати, що вдова, яка вільно обрала свого нового чоловіка з любові, уклала мезальянс, і що вони – чи то батьки, брати чи інші родичі або зацікавлені особи – можуть ув’язнити вдову, щоб примусити її і навіть катувати, щоб

домогтися виконання свого рішення щодо неї. Наїзд (пол. zajazd) — це призма, крізь яку можна розглядати використання домашнього насильства в конфлікті за свободу вибору в шлюбі [169].

Таким чином, за литовсько-польської доби існували різні сімейні системи, які відрізнялися за структурою домогосподарств і правилами їх формування. Сімейні моделі були обумовлені не лише економічними факторами, але й культурними та соціальними умовами.

Сімейне право за литовсько-польської доби було складним і багатогранним, відображаючи різноманітність культурних, соціальних та економічних умов. Воно включало в себе як формальні правові норми, так і неформальні практики, що вплинули на сімейні відносини та структуру.

Із заснуванням Запорозької Січі у XVI столітті на українських землях утвердилося своєрідне козацьке право, що поєднувало елементи звичаєвого права та норм православ'я. Це право визнавалося навіть польською та російською владою. Проте з приходом російської колонізації сімейні відносини в Україні зазнали суттєвих змін. Якщо спочатку вони регулювалися переважно звичаями та церковними канонами, то з XVIII століття набули чинності російські закони. Хоча Звід законів Російської імперії закріпив принцип роздільності майна подружжя, надавши жінкам більше прав, проте для більшості населення, особливо селян, звичаєве право продовжувало відігравати значну роль у регулюванні сімейних відносин.

Зауважимо, що православна церква висувала високі вимоги в стандартах сімейного життя саме до жінок, у своїх повчаннях закладала традиції гендерної нерівності. У повсякденному житті жінкам наказувалося мовчазно коритися своїм чоловікам, що призводило до зловживань з боку останніх. Реалії сімейного повсякдення відрізнялися від висунутих церквою вимог. Цьому сприяли стародавні звичаї та законодавство, яке ретельно захищало соціальні та майнові права жінок. Тому, незважаючи на досить поширене сімейне насилля, жінки вміли захистити себе та свої права, не перетворилися на безвільний об'єкт у сімейних стосунках. Позитивним впливом православної церкви на організацію сімейного повсякдення стало формування лояльного ставлення до повторних

шлюбів, а також її заклик до підтримки вдів та сиріт, що значно покращило повсякдення неповних сімей [20]. Таким чином, роль жінки в сім'ї була динамічною і залежала від багатьох факторів: соціального статусу, регіону проживання, релігійних поглядів та історичних подій. Хоча церква прагнула обмежити жіночу свободу, на практиці жінки часто демонстрували значну самостійність, захищали свої права і впливали на сімейні рішення. Із нашої точки зору цей період характеризується наявністю як прогресивних тенденцій, так і консервативних уявлень про роль жінки в суспільстві.

Сита В. узагальнює, що до жовтневої революції шлюбно-сімейні правовідносини на території України регулювалися законодавством Російської імперії, а також Австро-Угорської монархії, до складу яких входили українські землі. Таким чином, період з XVI по XX ст. і характеризувався відсутністю власного сімейного законодавства [121].

З кінця XVIII до початку XX століття сімейне законодавство формувалося під впливом російського цивільного законодавства, православної церкви та певних станових обмежень.

Сімейне право не було самостійною галуззю права, а входило до цивільного права. Так, сімейні відносини регулювалися загальними нормами цивільного законодавства, що часто відображало інтереси держави та церкви. Більшовики спростили процедури одруження та розлучення, надали жінкам права та усунули концепцію позашлюбності в сімейному праві, але більшість позитивних зрушень зникли в 1930-1940-х роках.

Фріз Г. вважає, що православна церква мала значний вплив на сімейне законодавство, особливо в питаннях шлюбу та розлучення. Церква зберігала юрисдикцію над цими питаннями до кінця старого режиму, що відрізняло Росію від більшості тогочасних європейських країн, де держава поступово перебрала контроль над цією сферою [163].

Варто зазначити, що розлучення були складними для отримання і не схвалювалися церквою та суспільством, бо статус позашлюбних дітей був несприятливим. У той час розлучення було рідкісним і складним процесом. Церква, як правило, не схвалювала розрив шлюбу, вважаючи його гріхом.

Суспільство також засуджувало розлучення, оскільки вони руйнували традиційну сімейну модель. Діти, народжені поза шлюбом, зазнавали значної дискримінації. Вони не мали таких самих прав, як діти, народжені в шлюбі. Позашлюбні діти не могли успадкувати майно своїх батьків та їхніх родичів. Це означало, що вони були позбавлені матеріальної підтримки і соціального захисту. Позашлюбні діти не мали права на офіційне визнання материнства і не могли успадкувати материнське прізвище. Це свідчить про те, що їхній соціальний статус був дуже низьким.

Законодавство Російської імперії містило численні обмеження на право вступу в шлюб і особливо на розлучення. Ці формальні соціальні норми залишилися незмінними впродовж століть, хоча моральні стандарти суспільства суттєво змінилися на порозі XX століття. Зазначимо, що частина російської інтелігенції вимагала радикальних змін у шлюбно-сімейному законодавстві, зокрема повної свободи розлучення та рівності дітей, народжених поза шлюбом. Ці вимоги були реалізовані вже після жовтневого перевороту 1917 р. Більшовики докорінно змінили як шлюбно-сімейне право, так і цінності сімейного способу життя.

Таким чином, сімейне законодавство в Російській імперії було тісно пов'язане з православною церквою, цивільним законодавством та становими обмеженнями. Церква мала значний вплив на регулювання шлюбів і розлучень, а цивільне законодавство відображало інтереси держави. Станові обмеження обмежували права окремих груп, таких як діти, народжені поза шлюбом.

Войцех Дайчак у статті на тему «Чи є Росія частиною традиції цивільного права?» зазначає, що Росія формально відповідає ознакам традиції цивільного права через рецепцію римського права та розвиток кодифікації в XIX столітті. Проте культурна та політична специфіка, зокрема домінування державних інтересів над індивідуальними правами, ставить під сумнів повну інтеграцію Росії в цю традицію. Православ'я суттєво вплинуло на формування російського правового мислення, акцентуючи на моральній основі права і соціальній солідарності. Це відрізняє російський підхід від секуляризованого західного правознавства. На думку вченого, більшовицький переворот виключив

можливість формування унікальної російської правової традиції, що могла б поєднувати раціональність цивільного права із соціальною солідарністю [161].

Бублик О.І. підкреслює, що протиріччя між релігійними інститутами та владою мають значний вплив на сучасні проблеми церковно-державних відносин в Україні. На її думку, більшовики систематично обмежували економічну та соціальну роль православної церкви, конфіскуючи її майно і позбавляючи громадянських прав духовенства. Атеїстична пропаганда стала важливим інструментом у боротьбі з релігією, особливо серед молоді. Так, у 1920-х роках атеїстична політика мала мирний характер, акцентуючи на адміністративних і пропагандистських заходах, а у 1930-х роках відбувся перехід до масових репресій і фізичного знищення духовенства. Пропаганда базувалася на нових інформаційних технологіях, які маніпулювали суспільною свідомістю, зокрема серед молоді через освітні програми та комсомольські організації. Радянська влада прагнула створити ідеологічний вакуум, який замінив би релігійний світогляд [12].

Що стосується частини українських земель, які в першій половині XX століття перебували в складі Польської Республіки, Онишко О.Б. зазначає, що за часів існування Другої Речі Посполитої польське суспільство керувалося сукупністю нормативно-правових документів у сфері сімейного права. Проте питання укладення шлюбу, допустимості розлучень, особисті та майнові відносини подружжя, батьків та дітей регулювалися не лише діючими законодавчими актами, а й релігійними, канонічними нормами залежно від віросповідання подружжя. Приймалися все нові й нові закони, які усували певні колізії у міжрегіональному сімейному праві, з метою уніфікації та гармонізації шлюбно-сімейних норм та інститутів в інтересах окремих громадян, польського суспільства та держави, однак процес становлення єдиного національного сімейного права не був завершений до кінця існування Другої Речі Посполитої. Новий Сімейний кодекс був прийнятий 27 червня 1950 р вже у соціалістичній Польській Народній Республіці [63].

Одразу зазначимо, що радянський досвід сімейного права є важливим для розуміння сучасних процесів у цій сфері. Аналіз цього досвіду дозволяє виявити

як позитивні, так і негативні сторони моделей сімейного права в рамках становлення в Україні.

У 1917-1991 роках відбулися кардинальні зміни в сімейному законодавстві: скасування церковного шлюбу, проголошення рівності подружжя, спрощення процедури розлучення та запровадження державного захисту материнства та дитинства.

Після жовтневого перевороту 1917 року більшовики радикально змінили сімейне законодавство, скасувавши попередні церковні норми. Було спрощено процедури укладення шлюбу та розлучення, надано жінкам нові права, а також зрівняно права дітей, народжених у шлюбі та поза ним.

Радянська влада здійснила радикальні зміни в сімейному праві, прагнучи створити новий тип сім'ї, що відповідав би ідеалам соціалістичного суспільства. Однак реалізація цих ідей стикалася з багатьма труднощами, а реальність сімейного життя часто відрізнялася від ідеологічних уявлень. Радянські жінки отримали нові можливості внаслідок змін у сімейному праві, однак їхній досвід був неоднозначним і залежав від багатьох факторів, таких як соціальний клас, національність та регіон проживання [164].

Досвід радянської сім'ї є важливим для розуміння процесів, що відбувалися в суспільстві в той час, і має актуальність для сучасних досліджень сімейних відносин в Україні.

Парнета О.Й. зазначає, що «у роки національної державності України (1917-1920 роки), діяло давнє сімейне законодавство. Одночасно зі встановленням радянської влади в Україні скасовано царське сімейне право та 20 лютого 1919 року Раднаркомом УССР видано декрети: «Про громадянський шлюб і про ведення книг записів акту громадянського стану», «Про розлучення» та «Про організацію відділів ЗАГС». Ці декрети були гострою реакцією проти царського законодавства й означали повне зрівняння прав чоловіка й жінки, виключення впливу церкви на родину, спростили процедуру розлучення». Вчена зазначає, що «у двадцятих роках в УРСР почався процес подальшого удосконалення сімейного законодавства. Так, в 1923 р. виникла необхідність переглянути регулювання деяких питань шлюбно-сімейних відносин, у зв'язку з

чим Народний комісаріат юстиції УРСР прийняв рішення про підготовку до видання нового Сімейного кодексу. 30 травня 1926 р. був прийнятий «Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР». Назва Кодексу повністю відбивала його систему, яка була досить своєрідна і складалася з 5 основних розділів: Про сім'ю; Про опіку та піклування; Про шлюб; Про зміну громадянами своїх прізвищ та імен; Про визнання особи безвісно відсутньою або померлою. Згідно з вимогами кодексу 1926 року, шлюбний вік для чоловіка становив 18 років і для жінки 16 років. Кодекс визначав коло осіб, які не могли вступити у шлюб, а це: особи, які на даний момент були одруженими, тобто фактично перебували в іншому зареєстрованому шлюбі і не розірвали його у встановленому законом порядку; визнані психічно хворими; близькі родичі, або повнорідні чи неповнорідні брати і сестри. Кодекс регламентував майнові та особисті права членів сім'ї, перш за все жінок і дітей» [89].

Цей фрагмент дослідження Парнети О.Й. дає чітке уявлення про процеси, які відбувалися в сімейному праві України в перші роки радянської влади. Авторка підкреслює радикальність змін, які відбулися, та прогресивний характер нового законодавства, яке було спрямоване на забезпечення рівності та захисту прав жінок і дітей. Також продемонстровано, як політичні та соціальні зміни впливають на правову систему і як право може бути інструментом соціальних трансформацій.

Україна та Чехословаччина мають спільне історичне коріння, зокрема період перебування під впливом Австро-Угорської імперії та радянського блоку. Порівняння дозволяє простежити загальні тенденції розвитку сімейного права в регіоні.

Відповідно до національного законодавства Чехословаччини, держава почала втручатися в сімейне право у 20-му столітті. Це відбулося насамперед через створення державної системи соціального захисту дітей, емансипацію дітей і жінок від patria potestas та комуністичний експеримент з перетворення сім'ї на основний осередок соціалістичного суспільства, що перебував під наглядом держави. Деякі з цих процесів відбувалися і в демократичних

європейських країнах, але деякі були характерні лише для Східного блоку. Сім'я, шлюб, піклування про дітей, включаючи їхню освіту, як інститути приватного права, спочатку стали під наглядом, а згодом частково або повністю регулюватися державою. Сім'я, яка сприймалася як можливий «осередок опору режиму», стала мішенню для поширення нової ідеології та наукового світогляду. Через сім'ю режим міг контролювати особистість, її мислення та дії, тим самим впливаючи на суспільство і формуючи його відповідно до своєї ідеології. Тоталітарна держава прагнула досягти втрати приватності, цінностей, традицій та інтимності, хоча й безуспішно [166].

Після смерті Сталіна в 1953 році почалася «відлига», яка привела до певної лібералізації сімейного законодавства. Проте основні принципи радянського сімейного права залишилися незмінними, з акцентом на підтримку державою сім'ї та захист інтересів дітей.

Зазначені зміни в законодавстві сприяли емансипації жінок, які отримали більше прав і прав, зокрема у сфері праці та освіти. Радянська політика вплинула на традиційні сімейні цінності, формуючи нові моделі поведінки та ритуали, які залишаються актуальними до сьогодні/

Сита В. зазначає, що з 1 жовтня 1968 р. діють «Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про шлюб і родину», а з 1 січня 1970 р. увійшов у силу виданий на їх основі «Кодекс про шлюб та сім'ю Української РСР» від 20 червня 1969 р. Завданням кодексу є «дальше зміцнення радянської сім'ї, яка ґрунтується на принципах комуністичної моралі» (ст. 1). Права і обов'язки подружжя дає лише шлюб, укладений у державних органах ЗАГС. Для укладення шлюбу потрібна взаємна згода осіб, які одружуються, і досягнення ними шлюбного віку: 18 р. для чоловіків і 17 для жінок. Кожний з подружжя користується в родині рівними правами і має рівні обов'язки. Майно, нажите подружжям за час шлюбу, є спільною власністю [121].

Згідно з дослідженнями Ситої В., сімейне законодавство Української РСР в другій половині XX століття було тісно пов'язане з ідеологією Радянського Союзу. Основною метою законодавчих актів у цій сфері було «зміцнення радянської сім'ї», генезис якого спирався на ціннісну систему комуністичної

етики. Сімейне право було інструментом державної політики, спрямованим на формування певного типу сім'ї, який відповідав би ідеалам комуністичного суспільства.

Таким чином, сімейне законодавство УРСР в другій половині XX століття відображало загальні тенденції розвитку радянського суспільства. Воно було спрямоване на зміцнення соціальних інститутів та підпорядкування їх інтересам держави.

Новохатська Я.В зазначає, що для радянського періоду було характерним: повне заперечення правових форм регулювання майнових відносин подружжя, що склалися в дореволюційній Росії, оскільки, як підкреслювали ідейні керівники революції, радянська влада перша і єдина у світі знищила цілком усі старі буржуазні лицемірні закони у сфері шлюбного права; формування жорсткої однакової системи правового регулювання сімейних відносин і в першу чергу майнових відносин подружжя; суворо імперативне регулювання майнових відносин подружжя, заперечення якої б то не було договірної ініціативи з їх боку у визначенні правового режиму свого майна; акцент на трудовому характері спільної сумісної власності подружжя; закріплення на законодавчому рівні ідеї, відповідно до якої необхідною умовою визнання майна подружжя таким, що належить їм на праві спільної сумісної власності, є одержання його з трудових джерел, а точніше, придбання майна спільною суспільно корисною працею подружжя; жорстке обмеження кількості і складу майна, що належить подружжю на праві власності, предметами споживання, використовуваними виключно на потреби самого власника і членів його сім'ї. У радянській державі в аспекті регулювання подружніх відносин було поставлено такі цілі: звільнити жінку з-під влади чоловіка в сім'ї і від якої б то не було економічної залежності від нього. Тому відносини між чоловіком і дружиною будуються на якісно новій основі, а саме принципі рівності подружжя [58].

Загалом, радянське сімейне право було інструментом соціальної інженерії, спрямованим на перетворення сім'ї в осередок комуністичного суспільства. Воно відрізнялося високим ступенем ідеологізації, централізації та уніфікації. Радянська влада свідомо руйнувала традиційні сімейні відносини, засновані на

патріархаті та приватній власності. Нове сімейне право було покликане створити рівні умови для чоловіків і жінок, ліквідувати економічну залежність жінки від чоловіка. Сімейне право було тісно пов'язане з ідеологією комунізму. Воно мало сприяти побудові нового суспільства, де пріоритетом були інтереси держави і колективу. Також радянське право жорстко обмежувало права особистої власності подружжя. Особисте майно могло бути лише предметами споживання, необхідними для задоволення особистих потреб.

Отже, зміни в радянському сімейному законодавстві з 1917 по 1991 роки відображають складний процес еволюції від революційних ідей до більш традиційних цінностей, з періодичними спробами адаптації до нових соціальних викликів. Ці зміни мали значний вплив на формування сучасного сімейного права в усіх пострадянських країнах.

Після проголошення незалежності України у 1991 році відбулася значна трансформація сімейного законодавства. Від радянської моделі, що була орієнтована на ідеологічні постулати, Україна перейшла до побудови національної системи сімейного права, заснованої на загальнолюдських цінностях та міжнародних стандартах.

На сьогодні безперечно основним джерелом врегулювання спорів у сімейних правовідносинах є Сімейний кодекс України, який має за мету реалізацію сімейної політики держави та визначає засади шлюбу, особисті немайнові та майнові права та обов'язки подружжя, підстави виникнення, зміст особистих немайнових і майнових прав та обов'язків батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів. Чинний Сімейний кодекс України був прийнятий 10 січня 2002 року, а набрав чинності з 1 січня 2004 року і є четвертою кодифікацією сімейного законодавства. Зазначений Кодекс складається з семи розділів, які містять двадцять дві глави і двісті дев'яносто дві статті (розділи шостий та сьомий не мають глав) [154].

Крім того, сімейне право регулюється не лише Сімейним кодексом України, а й Конституцією України та міжнародними договорами, ратифікованими Україною. Це свідчить про інтеграцію українського законодавства у світовий правовий простір.

Прийняття Сімейного кодексу України стало об'єктивною необхідністю у світлі як теоретичної, так і практичної проблеми співвідношення цивільного та сімейного законодавства, адже раніше сімейне право було лише частиною Цивільного кодексу України. А проблема визначення співвідношення цивільного та сімейного права довго опрацьовувалася багатьма національними представниками як теоретичної, так і практичної цивілістики. Провідним питанням такої дискусії стала подібність предмету правового регулювання цих двох галузей права, а саме немайнові та майнові відносини між юридично рівними суб'єктами. Водночас декотрі науковці наголошують, що між цивільними та сімейними правовідносинами немає принципово сутнісних відмінностей, а виокремити самостійний сімейно-правовий метод правового регулювання досить складно [145].

Незважаючи на прийняття Сімейного кодексу, проблема кореляції цивільно-правових та сімейно-правових засад зберігає свою високу репрезентативність у сучасній юриспруденції, оскільки вона визначає межі автономії сімейного права як самостійної галузі. Деякі науковці продовжують дискутувати щодо того, чи є сімейне право самостійною галуззю права, або ж це лише частина цивільного права.

Зазначимо, що сімейні відносини будуються на засадах рівності, свободи вибору та взаємної поваги. Сучасне сімейне законодавство передбачає можливість адаптації до змін суспільства та нових викликів та орієнтоване на захист прав і свобод людини, зокрема, дітей, жінок та вразливих верств населення.

В Україні, як і в інших країнах, прослідковується тенденція до розширення договірних механізмів у сімейних відносинах, що включає укладання шлюбних контрактів, договорів про утримання та інших угод, покликаних регулювати майнові та немайнові відносини між подружжями та іншими членами сім'ї.

Сучасна українська наука про сімейне право демонструє зростаючий інтерес до інституту сімейно-правових договорів. Актуальність цієї теми зумовлена динамічним розвитком суспільства та необхідністю адаптації законодавства до нових реалій.

Дослідники активно працюють над уточненням термінології та визначенням правової природи сімейно-правових договорів. Однак, незважаючи на досягнення, у цій галузі залишається чимало невирішених питань, зокрема, щодо уніфікації форм договорів та їх правової регламентації.

Наприклад, Тютюнник А.В. зазначає, що в сучасній Україні питання у сфері сімейного законодавства та сімейно-правових договорів набули значної уваги з боку науковців, викликавши гостру зацікавленість доктриною сучасного сімейного права, зокрема термінами «сімейно-правовий договір», «сімейно-правова домовленість», а також особливостями зазначених понять, їх спільними й відмінними рисами. Спектр досліджень у цій галузі набуває все більших масштабів, і все більше науковців прагнуть конкретизувати терміни «договір», «сімейно-правовий договір», «сімейно-правова домовленість» та окреслити чіткі межі використання й доречність застосування того чи іншого поняття [143].

У свою чергу, Красногор О.В. звертає увагу, що у сучасному сімейному праві існують різноманітні види договорів. У зв'язку з цим договори подружжя можна розглядати як окремий різновид сімейних договорів, учасниками котрих є подружжя, тобто особи, які перебувають між собою у зареєстрованому шлюбі. Водночас до сімейно-правових можна віднести договори за участю інших учасників сімейних відносин — батьків і дітей, усиновителів і усиновлювачів, опікунів та органів опіки і піклування та ін. Подружжя може укладати договори стосовно належного їм майна або надання утримання. Саме для досягнення відповідної мети укладаються зазначені договори [42; 128].

Як зазначають Тютюнник А.В. та Красногор О.В., сімейно-правовий договір є інструментом, який дозволяє подружжю та іншим членам сім'ї самостійно визначити свої права та обов'язки. Це сприяє підвищенню рівня правової культури учасників сімейних відносин та забезпечує більш справедливий розподіл майна та відповідальності.

Використання правових стимулів для заохочення соціально активної правомірної поведінки в сімейних відносинах сприяє саморегуляції та захисту інтересів учасників сімейних відносин.

Бортнік О.Г. та Степаненко Т.В. вважають, що для здійснення суб'єктивних майнових прав особисті немайнові права відіграють роль правових стимулів та навпаки. Визначальним є те положення, що правомірним є позитивний правовий вплив та недопустимим є обмеження особистих немайнових прав через правові стимули майнового характеру. Правові обмеження здійснення суб'єктивних майнових прав можуть відігравати роль правових стимулів для дотримання прав особистого немайнового характеру [11].

Схожу позицію поділяє і Стоянов А.Д., який у своїх розвідках вказує на нерозривний діалектичний зв'язок між різними видами суб'єктивних прав у сімейній сфері. Дослідник акцентує увагу на тому, що правовий режим майна членів сім'ї не є автономним утворенням, а значною мірою детермінується саме особистісними зв'язками між суб'єктами. На думку вченого, ефективність реалізації майнових прерогатив безпосередньо залежить від належного забезпечення особистих немайнових інтересів, оскільки останні виступають ціннісним орієнтиром для будь-яких майнових домовленостей. Таким чином, автор підтверджує ідею про те, що майнова складова у сімейних правовідносинах має передусім забезпечувальну функцію щодо духовних та емоційних засад існування сімейного союзу [134].

Також існує потреба в класифікації та систематизації сімейно-правових договорів, що включають шлюбні контракти, договори про утримання, а також угоди, пов'язані з опікою та піклуванням.

Отже, розширення договірних механізмів у сімейному законодавстві з 1991 року сприяло більш гнучкому та індивідуалізованому підходу до регулювання сімейних відносин. Це дозволяє краще враховувати інтереси учасників сімейних відносин та адаптувати правові норми до сучасних соціальних умов.

У даному підрозділі ми не намагалися здійснити безпосереднє історичне дослідження становлення законодавства з питань сімейних відносин. Також ми звернули увагу на окремі аспекти сусідніх країн, адже всі країни в регіоні мають схожі тенденції розвитку.

З урахуванням вищезазначеного, історія сімейного права в Україні відображає еволюцію суспільства, зміну соціальних цінностей та правових норм. Розуміння цієї історії є необхідним для подальшого розвитку сімейного законодавства та забезпечення захисту прав сім'ї.

На нашу думку, найбільший вплив на розвиток сімейного права мали: зміни в суспільстві, такі як урбанізація, індустріалізація, зміна ролі жінки, що впливає на структуру сім'ї та відповідно на правове регулювання сімейних відносин. Політичний режим і державна ідеологія визначають пріоритети в сімейній політиці, а релігія відіграє важливу роль у формуванні сімейних цінностей і норм поведінки з давніх давен. Економічні умови життя впливають на можливості людей створювати сім'ї та виховувати дітей.

Ключовими тенденціями розвитку законодавства з питань сімейних відносин є переважання світського регулювання над церковним, перехід від традиційної патріархальної моделі сім'ї до моделі, заснованої на рівноправності чоловіка та жінки, а також надання більшої свободи індивідам у виборі шлюбного партнера, способу життя та вирішення сімейних питань.

Отже, розвиток законодавства з питань сімейних відносин відображає складний і багатогранний процес соціальних трансформацій. Кожен історичний період характеризується унікальними правовими підходами, що еволюціонували від звичаєвого права до складних системних механізмів правового регулювання.

1.3. Класифікація шлюбних та сімейних правовідносин.

Шлюб і сім'я є важливими аспектами життя людини, які впливають на соціальний статус, психічне здоров'я та її загальне благополуччя. Також ці інститути забезпечують соціальне визнання, задовольняють біологічні потреби та сприяють особистісному зростанню.

Шлюб є основою для створення сім'ї, що включає народження та виховання дітей, а також забезпечує соціальну легітимність сексуальних відносин і заохочує вірність між подружжям, однак як свідчать численні

дослідження, шлюб не є лише юридичним актом, а й складним соціальним феноменом, що охоплює широкий спектр аспектів людського життя.

Шлюб як соціальний інститут перевищує рамки особистих стосунків. Він є соціальним контрактом, який визначає права та обов'язки подружжя, які диференціюватися в залежності від культурних, релігійних та соціальних контекстів. Наприклад, шлюб за домовленістю та шлюб по любові мають свої особливості та наслідки для життя суб'єктів відповідного шлюбу. Тому вибір партнера часом стає чи не найважливішим рішенням у житті людини, яке впливає на всі сфери її життя. У свою чергу, сім'я є первинною соціалізуючою інституцією, яка формує особистість людини, її цінності та погляди на світ.

Забезпечуючи стабільність суспільства, передають культурні цінності та норми наступним поколінням шлюб та сім'я як соціальні інститути можуть стикатися як з юридичними, так із соціальними викликами. Адже у будь-якій сім'ї можуть виникати конфлікти, які потребують вирішення, в т.ч. шляхом залучення правових механізмів вирішення таких конфліктів. Розлучення може мати негативні наслідки для всіх членів сім'ї, проте без визначених правових механізмів буває складно розподілити спільно нажите під час шлюбу майно.

Крім того, складно назвати українське суспільство цілком толерантним у питаннях сім'ї та шлюбу, адже у багатьох випадках громадськість чинить певний соціальний тиск на людей, щоб вони відповідали усталеним стандартам сімейного життя.

Загалом, шлюб і сім'я є важливими аспектами людського життя, які впливають на наше благополуччя і щастя. Розуміння різноманітності класифікацій шлюбу та сімейних відносин є важливим як з сторони соціального, так і юридичного інститутів.

Поняття «сім'ї» нами вже досліджувалося досить детально, тому нам би хотілося чіткіше окреслити поняття «шлюб».

Згідно з приписами ст. 16 Загальної декларації прав людини, фундаментальне право на створення сім'ї та вступ у шлюбний союз визнається за чоловіками та жінками на засадах повної етнічної, расової та конфесійної нейтральності [29]. Міжнародний стандарт встановлює імператив гендерної

паритетності, що охоплює всі стадії існування шлюбних відносин: від моменту їхньої ініціації до періоду перебування у шлюбі та процедури його припинення.

Стаття 12 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод закріплює прерогативу чоловіків та жінок, які досягли відповідного віку, на створення сім'ї та вступ у шлюб [38]. Водночас міжнародний акт встановлює, що реалізація цього права підпорядковується національним правовим нормам, які регламентують процедуру та умови такого волевиявлення. Це створює певний баланс між універсальним стандартом прав людини та суверенним правом кожної держави встановлювати власні правила сімейного устрою.

Відтак, право на шлюб є загальним, але загальної аксіоми його реалізації, у тому числі у законодавстві країн-членів ЄС, немає.

Конституційний рівень регламентації сімейних відносин (ст. 51 Основного Закону) закріплює волюнтаристську природу шлюбного союзу, що базується на безумовній згоді обох сторін [39]. Фундаментальним принципом тут виступає еквівалентність правового статусу чоловіка та жінки, яка виключає будь-яку ієрархічність у межах сім'ї. Розвиваючи ці положення, галузеве законодавство (ст. 21 СКУ) визначає шлюб як легітимізований державою союз, обов'язковою ознакою якого є офіційна реєстрація в органах реєстрації актів цивільного стану [129].

Таким чином, право на шлюб становить аксіологічний фундамент системи прав людини, отримавши всебічну рецепцію у міжнародних стандартах та національних правопорядках. Дана прерогатива реалізується на засадах абсолютної інклюзивності, виключаючи будь-яку детермінацію расовими, етнічними чи релігійними чинниками. Ключовим вектором тут постає автономія волі суб'єктів щодо вибору партнера, що базується на паритетності прав та обов'язків обох сторін. При цьому сім'я інтерпретується як фундаментальна соціальна одиниця, чия автентичність та стабільність підлягають посиленій протекції з боку публічної влади.

Швецiв О.М. зазначає, що дефініція «сім'я» характеризується, як мінімум, двома доктринами. По-перше, природньо, ця категорія є основою формування суспільства, передумовою побудови держави, соціальним феноменом, котрий

заснований та функціонує на основі моральних, релігійних норм, звичаїв та традицій, і має глибоку історичну вертикаль виникнення, становлення та функціонування. По-друге, ця категорія, в сучасній правовій науці застосовується у різних галузях права, для обумовлення та характеристики сімейних правових відносин, а отже, має юридичну конструкцію. Вчені по різному ставляться щодо трактування категорії «сім'я» в цілому, а особливо щодо правового її аналізу [155].

Бірюков І.А. запропонував наступне визначення поняття «шлюбу як духовно-правового стану життя жінки та чоловіка, започаткованого державною реєстрацією їх погодженого, добровільного, належним чином оформленого волевиявлення про створення сім'ї і прийняття на себе прав і обов'язків подружжя» [7].

Сафончик О.І. при визначення поняття «шлюбу» опирається до таких конкретних ознак: союз (не правочин, не договір, а саме союз) чоловіка і жінки, заснований на моногамному зв'язку; вступ до шлюбу є добровільним і вільним, так само як є вільним припинення шлюбу шляхом його розірвання; рівноправний союз чоловіка і жінки, що вступають до шлюбу, рівноправні як відносно особистих прав, так і відносно майна, що було нажите спільною працею під час перебування у шлюбі; укладається у встановленій державою формі, тобто державні органи, які реєструють шлюбний союз, пред'являють до нього ряд вимог, передбачених законом [115].

Сімейні майнові відносини відрізняються від інших цивільних правовідносин низкою специфічних характеристик. По-перше, вони тісно пов'язані з особистими немайновими відносинами, такими як: любов, повага, взаємодопомога. Цей зв'язок робить сімейні майнові відносини більш чутливими до впливу емоцій, моральних принципів та соціальних норм.

По-друге, сімейні майнові відносини часто носять нерівний характер. Це означає, що обмін цінностями в сім'ї не завжди відбувається на основі строгих економічних принципів. Наприклад, батьківська любов і турбота про дитину не мають точної матеріальної оцінки. Такий нерівний характер обумовлений як складністю вимірювання нематеріальних благ, так і впливом моральних норм.

Держава також відіграє певну роль у регулюванні сімейних майнових відносин, зокрема, покладаючи на родичів обов'язки щодо утримання непрацездатних членів сім'ї.

По-третє, сімейні майнові права тісно пов'язані з особистістю їх носія, адже сімейні права не можуть бути передані іншим особам. Це пов'язано з тим, що вони виникають із сімейних зв'язків і мають особистий характер.

Таким чином, сімейні майнові відносини являють собою складний комплекс правових, моральних та соціальних норм, які регулюють матеріальні аспекти життя сім'ї. Їх особливості полягають у тісному зв'язку з особистими немайновими відносинами, нееквівалентному характері та невід'ємності від особистості їх носіїв.

Розуміння шлюбу в українських наукових працях відображає багатогранність культурних, соціальних та духовних аспектів, що формують українську модель подружнього життя.

Українська традиція підкреслює рівність жінки та чоловіка в шлюбі, що базується на вільному виборі та діяльності двох рівноправних осіб. Це відображає духовну аристократію та усвідомлення власної гідності, що формувало психологію української жінки протягом століть.

Горбань Р.А., з посиланням на Григоріїва Н.Я. та Дорошенко Д.І., зауважує, що духовний аристократизм як усвідомлення гідності своєї особи формував психологію української жінки століттями. На цій підставі створювався ґрунт для поважного становища жінки не тільки в родині, а й у суспільстві. Це особливо давалося взнаки в українській історії в періоди розквіту національної культури. На повагу до жінки-дружини, її великий суспільний авторитет за часів гетьманування Івана Мазепи – в один із найпродуктивніших періодів піднесення духовно-культурного життя України – вказує відомий історик Дмитро Дорошенко. У статті «До української проблеми» (1928), спираючись на документальні матеріали, він пише про те, що жінка є повноправним членом родини й суспільства: гетьманша за відсутності чоловіка видає універсали, а полковниця видає подорожнім охоронні грамоти й споряджає для них конвой; у духовних заповітах, розпоряджаючись своїм майном, українська жінка ніколи не

забувала про культурні та благодійні цілі. Отже, українська жінка, як особа активна й впливова, дбала про розвиток суспільства, культури і моралі. Тенденція до високого статусу жінки не зникала і в часи занепаду й відсутності громадянських свобод, хоч і не видавала явно виражені маніфестації назовні у суспільстві, проте зберігалася в родинному житті українців [22].

На нашу думку, висновки Горбаня Р.А. мають важливе значення для розуміння української історії та культури. Вони сприяють формуванню поваги до жінки та її внеску в розвиток українського суспільства.

Ми вже неодноразово звертали увагу на те, що українська концепція подружнього життя включає такі елементи, як: сім'я, щастя, любов, доброта, дім та інші. Ці поняття формують символічну основу українського шлюбу, відображаючи культурні та духовні цінності.

Заверющенко О. Л., посилаючись на Квітку-Основ'яненка Г., зазначає, що сімейне щастя – це, передовсім, взаєморозуміння та повага між пошлюбленими, ці почуття залишаються в серцях і душах навіть літнього подружжя. Такі моральні чесноти, як вірність, доброта, лагідність виходять на перший план при оцінюванні своєї другої половини як еталон поведінки в шлюбних стосунках [28].

Федір Вовк, відомий український антрополог, вивчав ритуали та традиції шлюбу в Україні, у своїх роботах наголошував на унікальності української культури через детальний аналіз етнографічних і антропологічних особливостей. Він заперечував імперські теорії, які зводили українську культуру до «південної частини Росії», і доводив, що українці мають окремий антропологічний тип із характерними етнографічними рисами. Його дослідження весільних традицій, фольклору та історичних пісень показали багатство жанрової та поетичної спадщини, зокрема збереженість унікальних традицій навіть за межами України, наприклад, у Добруджі [174].

Українське розуміння шлюбу відзначається глибоким зв'язком з культурними та духовними цінностями, що підкреслюють рівність та взаємоповагу між подружжями. Це показує багатовікову традицію, яка формує основу для сучасного розуміння сімейних відносин в Україні.

Доктринальне розуміння шлюбу базується на його інтерпретації як вільного та паритетного союзу представників протилежних статей, який ґрунтується на принципах моногамії та добровільності. Таке об'єднання набуває юридичної сили лише за умови його належної легітимації у встановленому процесуальному порядку, що стає фундаментом для виникнення у сторін специфічного комплексу кореспондуючих прав та обов'язків як майнового, так і особистого характеру.

Радченко Л. визначає поняття «шлюб» як офіційно зареєстрований, добровільний і рівноправний союз між однією повнолітньою особою жіночої статі та однією повнолітньою особою чоловічої статі, спрямований на створення сім'ї та породжує взаємні права та обов'язки подружжя [91].

Маріуш Парадовський у своїй статті «Шлюб як інститут публічного права» розглядає шлюб не лише як приватноправову, але й як публічно-правову категорію. Традиційно шлюб розглядається як приватноправовий інститут, оскільки пов'язаний із добровільними зобов'язаннями між партнерами, що регулюються цивільним законодавством, однак шлюб має захист на рівні конституційного права через його значення для суспільства, родини, материнства та батьківства. Також він пов'язаний із актами цивільного стану, які регулюються адміністративним законодавством, зокрема оформленням актів одруження. Інститут шлюбу підлягає регулюванню як через норми цивільного та сімейного право, так і через норми публічного права, що стосуються захисту прав подружжя та дітей, а також забезпечення громадських інтересів. Так, порушення законів, пов'язаних із шлюбом, наприклад, домашнє насильство, має наслідки в кримінальному праві [172].

Розвиваючи думку про комплексну природу шлюбних відносин, варто звернути увагу на їхній майновий аспект, який є невід'ємною частиною цивільно-правового механізму. Як зазначає В. О. Бажанова, здійснення права власності подружжя не є суто приватним актом, оскільки воно обмежене законодавчими рамками, спрямованими на захист інтересів кожного з членів родини та стабільність цивільного обороту. Дослідниця обґрунтовує, що правовий режим майна подружжя базується на поєднанні принципів автономії

волі та імперативних приписів закону, що забезпечує баланс між індивідуальною свободою розпорядження активами та соціальною відповідальністю у межах сімейного союзу [2]. Це підтверджує тезу про те, що шлюб, як складний правовий інститут, інтегрує в собі різні методи регулювання – від диспозитивних до охоронних.

Отже, шлюб – це офіційно зареєстрований, добровільний і рівноправний союз між чоловіком і жінкою, спрямований на створення сім'ї та регульований законодавством.

З метою кращого розуміння та систематизації шлюбних та сімейних правовідносин проводиться їх класифікація.

Сучасний стан наукової розробки питання класифікації сімейних правовідносин демонструє відсутність унітарного погляду на їхню структуру. Різноманітність існуючих поділів часто призводить до розмивання меж між шлюбними та власне сімейними компонентами, особливо в аспектах, що стосуються міжсуб'єктної взаємодії різних поколінь та членів родини. Наявність таких «межових» станів свідчить про комплексність об'єкта регулювання та недостатню чіткість існуючих класифікаційних моделей.

Сафончик О.І. запропонувала класифікувати шлюбні правовідносини та подібні до шлюбних правовідносин – квазішлюбні правовідносини за такими основними критеріями: кількісний склад: кількість учасників шлюбу, їх вік та стать; розмір сім'ї в залежності від кількості дітей у сім'ї; структура сім'ї: склад сім'ї, наявність родичів різних поколінь; статус шлюбу: наявність або відсутність державної реєстрації; тип влади в сім'ї: патріархальний, матріархальний або егалітарний; місце проживання сім'ї: патрилокальність, матрилокальність або неолокальність; соціальне і майнове спадкоємство: матрилінеальність, патрилінеальність або двосторонність; традиційність відносин: традиційні, квазішлюбні, нетрадиційні [113].

Разом із цим, зауважимо, що термін «квазішлюбні відносини» містить різні за своєю природою відносини (релігійний шлюб, цивільне партнерство). Для більшої точності та недопущення неоднозначності варто розділити ці категорії.

Крім того, деякі ознаки можуть перетинатися, наприклад, багатодітна сім'я часто є і складною (розширеною). Сім'я є динамічною системою, і її структура може змінюватися з часом. Класифікація повинна враховувати цю особливість.

Стефанчук Р.О. пропонує логічну та всеосяжну класифікацію особистих немайнових прав у сімейних відносинах, поділяючи їх на три основні групи залежно від стадії сімейних відносин. Так, загальна система особистих немайнових прав у сфері сімейних відносин складається з трьох груп правовідносин. Вона включає такі особисті немайнові права фізичних осіб: ті, що виникають до моменту створення сім'ї (права на створення сім'ї, на заручини, на укладення шлюбу, на усиновлення, на медичне обстеження наречених відповідно до ст. 30 Сімейного кодексу України тощо); ті, що виникають під час перебування в сім'ї (особисті немайнові права подружжя, батьків та дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї тощо); ті, що виникають після припинення сімейних відносин (право особи, яка була оголошена померлою, у разі її з'явлення на поновлення її шлюбу з іншою особою (ст. 118 Сімейного кодексу України), право матері та батька, що позбавлені батьківських прав, на побачення з дитиною (ст. 168 Сімейного кодексу України) та на поновлення батьківських прав (ст. 169 Сімейного кодексу України) тощо) [133, с. 31; 10].

Поза межами традиційної класифікації сучасний масив сімейних правовідносин охоплює широкий спектр додаткових особистих немайнових прерогатив, що випливають із сутності приватного життя індивіда. Наприклад, право на недоторканність приватного життя, що охоплює захист особистої та сімейної таємниці, захист від незаконного втручання в особисте життя, право на свободу виховання дітей згідно зі переконаннями батьків, якщо це не суперечить інтересам дитини, право на захист від насильства в сім'ї.

Трубою В.І. запропоновано класифікувати сімейні правовідносини за видами залежно від суб'єктного складу правовідносин та їх змісту (взаємних прав і обов'язків учасників). На його думку, систему сімейних правовідносин становлять: 1) правовідносини між подружжям: правовідносини між нареченими (зарученими); правовідносини між подружжям, яке зареєструвало шлюб в органі державної реєстрації актів цивільного стану; правовідносини між жінкою та

чоловіком, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою (фактичні шлюбні відносини); правовідносини між колишнім подружжям у разі набуття права на утримання після розірвання шлюбу. 2) правовідносини між батьками і дітьми: правовідносини між батьками і дітьми на підставі кровного споріднення; правовідносини між усиновлювачами і усиновленими (штучна спорідненість); 3) правовідносини між іншими родичами: правовідносини між бабою, дідом, прабабою, прадідом та внуками, правнуками; правовідносини між братами та сестрами; правовідносини між мачухою, вітчимом і пасинком, падчеркою; 4) квазі-сімейні правовідносини: правовідносини між опікунами/піклувальниками та підопічними; правовідносини між прийомними батьками та підопічними дітьми; правовідносини між батьками-вихователями та підопічними дітьми. Правовідносини між патронатними вихователями і дітьми до системи сімейних правовідносин не включаються, а належать до цивільно-правових з надання соціальних послуг. 5) правовідносини з фактичного виховання між особою, яка взяла у свою сім'ю дитину, та такою дитиною щодо її виховання, захисту та утримання [141; 140].

Класифікація сімейних правовідносин, запропонована В.І. Трубою, базується на принципі поділу правовідносин за суб'єктним складом та їх змістом, що дозволяє чітко визначити коло учасників та характер взаємодії між ними. Так, вона охоплює різноманітні типи сімейних відносин, включаючи не лише шлюбні, але й інші, пов'язані з родиною. Класифікація побудована на чітких критеріях, що дозволяє легко орієнтуватися в системі сімейних правовідносин, та відображає сучасні тенденції розвитку сімейного права, враховуючи різноманітність форм сімей.

Дутко А.О. навів найпоширенішу класифікацію сімейних правовідносин за різними критеріями: 1) залежно від характеру виникнення сімейні правовідносини поділяються на: абсолютні, де сімейні правовідносини, у яких зобов'язана особа є невизначеною, та відносні правовідносини, які виникають у випадках, коли обидві сторони сімейного правовідношення є чітко визначеними; 2) за змістом, відповідно до ч. 1 ст. 2 СКУ, сімейні правовідносини поділяються

на: особисті немайнові; майнові; 3) залежно від просторових меж сімейні правовідносини поділяються на: внутрішні сімейні правовідносини; зовнішні сімейні правовідносини; 4) за змістом прав та обов'язків суб'єктів сімейних правовідносин сімейні правовідносини поділяються на: шлюбні - під якими розуміють зв'язок між подружжям з приводу майнових та особистих немайнових прав і обов'язків; правовідносини між батьками і дітьми (батьківські правовідносини); правовідносини з виховання; правовідносини з матеріального утримання; 5) за підставами виникнення та суб'єктним складом сімейні правовідносини бувають таких видів: шлюбні (подружні) правовідносини, в основі яких лежить шлюб та учасниками яких с дружина та чоловік, зокрема і колишні дружина та чоловік; батьківські правовідносини, які виникають між батьками та дітьми, а також між самими батьками дитини; правовідносини, які прирівняні до батьківських повністю (відносини між усиновлювачами та усиновленими) або частково (відносини між опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями, патронатними вихователями та дітьми, прийнятими на виховання, тощо); правовідносини між іншими членами сім'ї, родичами, тобто сестрами і братами, бабусями [126].

Дутко А.О. пропонує всебічну класифікацію сімейних правовідносин, яка дозволяє систематизувати різноманітні типи сімейних зв'язків за різними критеріями. Автор пропонує багатоаспектну модель систематизації, де за основу взято диференціацію правовідносин за їхньою функціональною спрямованістю, специфікою суб'єктної взаємодії та юридичною природою підстав виникнення. Зокрема, наукова увага акцентується на просторових параметрах реалізації прав, а також на динаміці змістового наповнення кореспондуючих обов'язків учасників сімейного союзу. Такий комплексний підхід дозволяє охопити широкий спектр сімейних відносин, від шлюбних до родинних та навіть квазісімейних, забезпечуючи детальний аналіз правового статусу їх учасників та регулювання їхніх взаємин. Ця класифікація є цінним інструментом для наукових досліджень та практичної роботи в галузі сімейного права.

Авторський колектив навчального посібника «Сімейне право України» визначив таку класифікацію сімейних правовідносин: за змістом сімейні

правовідносини поділяються на: 1) особисті немайнові; 2) майнові; за суб'єктним складом можна виділити сімейні правовідносини: 1) між подружжям (колишнім подружжям); 2) між батьками і дітьми, усиновлювачами та усиновленими; 3) між іншими членами сім'ї; 4) між опікунами (піклувальниками) і підопічними неповнолітніми дітьми; 5) між прийомними батьками та прийомними дітьми та інші; залежно від особливостей суб'єктного складу виокремлюють 1) абсолютні та 2) відносні правовідносини [124].

Бориславська М., досліджуючи сучасні підходи до класифікації сімейних правовідносин, прийшла до декількох цікавих висновків. Жодна з проаналізованих класифікацій не дає змоги охопити усі правовідносини, які є сімейними; кожен із поділів має свої винятки. Класифікацію сімейних правовідносини не можна уявити як дихотомічну, а взаємозв'язок правових відносин різної галузевої належності настільки тісний та об'єктивно зумовлений, що значна частина із них є комплексними і, відповідно, одночасно належать до різних галузей права. З точки зору сімейних правовідносин найбільш характерними серед таких є відносини щодо влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та відносини, які виникають у зв'язку з таким влаштуванням [10].

Здійснений компаративний аналіз теоретико-правових поглядів на систематизацію сімейних зв'язків дозволяє констатувати, що існує багато критеріїв для класифікації сімейних правовідносин, що свідчить про складність і багатогранність цього інституту. Разом із цим, ми погоджуємося із Бориславською М., що жодна з існуючих класифікацій не охоплює повністю весь спектр сімейних відносин, особливо в умовах сучасних соціальних трансформацій.

Серед ключових проблем існуючих класифікацій ми хотіли б виділити недостатню увагу до фактичних шлюбів. Часто класифікації орієнтовані на формально зареєстровані шлюби, нехтуючи фактичними шлюбними відносинами. Також більшість класифікацій фіксують статичні стани сімейних відносин, не враховуючи їх розвитку з часом.

Як особливий вид сімейних правовідносин, які виникають між подружжям внаслідок укладення шлюбу, розглянемо шлюбні правовідносини.

Шлюбні відносини охоплюють як особисті (спільне життя, виховання дітей), так і майнові (спільне майно) права та обов'язки подружжя. Перехід від передшлюбних відносин до шлюбних супроводжується зміною юридичного статусу учасників та виникненням нових прав і обов'язків.

Водночас взаємозв'язки між різними видами правовідносин можуть змінюватися з часом під впливом різних факторів (народження дітей, розлучення, зміна матеріального становища тощо).

Петреченко С.А. зауважує, що із розвитком суспільства і переглядом традиційних уявлень поняття та роль шлюбу змінювалася з метою забезпечення рівних прав для всіх членів сім'ї та створення сприятливого середовища для виховання дітей. Тому новою формою підтримки сімейних відносин стали фактичні шлюбні відносини, які як юридична категорія були відомі ще римському праву. На території українських земель, починаючи із X ст., перевага надавалася саме офіційно укладеному шлюбу, у зв'язку з чим будь-яке регулювання фактичних шлюбних відносин було відсутнє. І тільки у 2004 р., із прийняттям нового Сімейного кодексу України, інститут незареєстрованого державою шлюбу ввійшов у рамки законодавчого регулювання [69, с. 224].

Так, квазішлюбні відносини можуть включати як особисті (виховання дитини), так і майнові (утримання дитини) права та обов'язки між опікуном та підопічним, або між прийомними батьками та прийомною дитиною.

Виходячи із вищенаведеного, здійснимо класифікацію шлюбних правовідносини за різними критеріями:

1. За суб'єктним складом:

— між подружжям – основний вид шлюбних правовідносин, які виникають безпосередньо між чоловіком і жінкою, що уклали шлюб;

— між подружжям і третіми особами – відносини, що виникають у зв'язку з правами та обов'язками подружжя щодо дітей, батьків, інших родичів тощо;

2. За об'єктом:

— особисті немайнові права, які спрямовані на задоволення духовних потреб подружжя (право на взаємоповагу, вірність, спільне життя, виховання дітей тощо);

— майнові права, які регулюють майнові відносини між подружжям (спільне майно, аліменти, утримання батьків та інших родичів тощо);

3. За характером:

— реальні – відносини, які фактично існують між подружжям;

— формальні – відносини, які оформлені відповідно до вимог закону (наприклад, реєстрація шлюбу);

4. За тривалістю:

— постійні – відносини, що виникають на тривалий період;

— тимчасові – відносини, що припиняються з припиненням шлюбу;

5. За стадіями розвитку:

— передшлюбні – відносини, що виникають до укладення шлюбу;

— шлюбні – відносини, що виникають після укладення шлюбу;

— післяшлюбні – відносини, що виникають після припинення шлюбу (наприклад, при розірванні шлюбу);

6. За юридичними наслідками:

— правопороджуючі – ті, що призводять до виникнення нових прав та обов’язків (наприклад, укладення шлюбу);

— правозмінюючі – ті, що змінюють існуючі права та обов’язки (наприклад, розподіл майна при розірванні шлюбу);

— правоприпиняючі – ті, що припиняють існуючі права та обов’язки (наприклад, припинення шлюбу).

Важливо зазначити, що шлюбні правовідносини є динамічними і багатогранними, а тому можуть змінюватися протягом усього шлюбу. А в рамках класифікації шлюбних правовідносин можуть одночасно відноситися до кількох критеріїв класифікацій.

Розуміння класифікації шлюбних правовідносин є необхідним для правильного застосування норм сімейного права, вирішення спорів, що

виникають у сімейних відносинах, а також для розробки ефективних механізмів захисту прав і законних інтересів учасників сімейних відносин.

Таким чином, шлюбні відносини охоплюють широкий спектр взаємовідносин між подружжям, включаючи особисті та майнові права й обов'язки. Еволюція інституту шлюбу, пов'язана із соціальними та культурними змінами, призвела до появи нових форм сімейних відносин, таких як фактичні шлюби (квазішлюбні правовідносини).

Класифікація шлюбних правовідносин за різними критеріями (суб'єктний склад, об'єкт, характер, тривалість, стадії розвитку, юридичні наслідки) дозволяє більш детально дослідити їхню природу та особливості.

Традиційно шлюб розглядається як основа сім'ї. Адже шлюб – це юридично оформлений союз двох партнерів, що надає їм певні права та обов'язки. У свою чергу сім'я тлумачиться як ширше поняття, яке включає не лише подружжя, а й дітей, інших родичів, які спільно проживають, ведуть спільне господарство і мають взаємні права та обов'язки.

З огляду на вищезазначене, пропонується наступна класифікація сімейних правовідносин, яка базується на комбінації існуючих підходів, сформованих вченими та науковцями в галузі сімейного права, та враховує сучасні тенденції розвитку сімейного права.

1. За юридичним статусом:

— шлюбні відносини – це відносини, які оформлені відповідно до законодавства. До них належать як традиційні шлюби, так і фактичні шлюби, які, хоча і не укладаються відповідно до вимог Сімейного кодексу України шляхом офіційної реєстрації у органах державної реєстрації актів цивільного стану, але мають багато спільних ознак із зареєстрованим шлюбом;

— квазісімейні відносини – це відносини, які становлять особливу групу суспільних зв'язків, які, не маючи в основі класичного шлюбного союзу, детермінують виникнення комплексу обов'язків щодо соціалізації, всебічного розвитку та матеріального забезпечення дитини. До квазісімейних відносин належать опіка, піклування, усиновлення, прийомна сім'я та патронат;

— інші сімейні відносини – до них відносяться всі інші види родинних зв'язків, які не підпадають під попередні категорії, наприклад, відносини між братами і сестрами, бабусями і дідусями, а також відносини в неформальних спільнотах, які виконують функції сім'ї (одностатеві партнерства);

2. За змістом:

— особисті немайнові правовідносини – це відносини, пов'язані з моральними, духовними та іншими нематеріальними аспектами сімейного життя;

— майнові правовідносини – це відносини, пов'язані з матеріальними правами та обов'язками членів сім'ї;

3. За стадією розвитку:

— передшлюбні – це відносини, які існують до укладення шлюбу або реєстрації партнерства;

— шлюбні або квазішлюбні – це відносини, які існують під час перебування у шлюбі або фактичних шлюбних відносинах;

— післяшлюбні – це відносини, які виникають після припинення шлюбу або розірвання партнерства;

4. За суб'єктним складом:

— між подружжям – це відносини між чоловіком і дружиною, які уклали шлюб або перебувають у фактичних шлюбних відносинах;

— між батьками і дітьми – це відносини між біологічними батьками і дітьми, а також між особами, які виконують батьківські функції (усиновлювачі, опікуни тощо);

— між іншими родичами – це відносини між родичами по крові та шлюбу;

— між членами неформальних спільнот – це відносини між партнерами у одностатевих союзах та інших неформальних спільнотах, які виконують функції сім'ї.

Проведений аналіз шлюбних та сімейних правовідносин демонструє їхню динаміку та багатогранність. Сучасне суспільство свідчить про значні

трансформації в розумінні та практиці сімейних відносин. Якщо раніше шлюб розглядався виключно як інститут, заснований на релігійних та моральних принципах, то сьогодні він набуває все більшої соціальної та юридичної значущості.

На основі вищевикладеного, класифікація шлюбних та сімейних правовідносин – це спроба здійснити систематизацію різноманітних типів взаємовідносин між членами сім'ї, що ґрунтується на певних критеріях (юридичний статус, зміст, стадія розвитку, суб'єктний склад тощо) та дозволяє більш детально дослідити їхню природу, особливості та правове регулювання. Така класифікація є необхідною для розуміння динаміки сімейних відносин, їхньої еволюції під впливом соціальних, культурних та правових змін, а також для ефективного застосування норм сімейного права і є основою для розробки ефективних механізмів захисту прав і законних інтересів учасників сімейних відносин.

Висновки до Розділу 1

1. Аналіз еволюції сім'ї свідчить про те, що вона є динамічним соціальним інститутом, який постійно змінюється під впливом різних факторів. Сучасні тенденції розвитку сім'ї вимагають переосмислення традиційних уявлень про сім'ю та розробки нових правових механізмів регулювання сімейних відносин.

2. Доведено, що сімейні відносини через їхній соціальний характер, особливий суб'єктний склад, переважання особистих немайнових прав, тривалість та специфічні підстави виникнення відрізняються від інших цивільно-правових відносин. Саме тому сімейне право має свої власні принципи, інститути та норми, які враховують як індивідуальні інтереси членів сім'ї, так і суспільні інтереси.

3. Зроблено висновок, що сімейні відносини як об'єкт цивільно-правового регулювання – це сукупність суспільних відносин, що виникають між членами сім'ї на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення та інших передбачених законом підстав, і які характеризуються взаємними особистими немайновими та майновими правами та обов'язками. Ці відносини регулюються

нормами сімейного права та, в деяких випадках, цивільного права, і мають на меті забезпечення стабільності сім'ї, захисту прав її членів та гармонійного розвитку суспільства.

4. Встановлено, що протягом століть сім'я залишається одним із ключових соціальних інститутів, що відіграє важливу роль у формуванні суспільства. Вона забезпечує не лише біологічне відтворення людства, але й виконує функції соціалізації, передачі культурних цінностей і забезпечення емоційної підтримки. Її розвиток тісно пов'язаний із трансформаціями в суспільстві, економіці та культурі. Юридичне регулювання сімейних відносин забезпечує баланс між приватними інтересами учасників і суспільною значущістю сім'ї. Однак законодавство повинно бути гнучким і відкритим до нових форм сімейних зв'язків, які виникають у результаті соціальних змін.

5. Визначено, що історія сімейного права в Україні відображає еволюцію суспільства, зміну соціальних цінностей та правових норм. Розуміння цієї історії є необхідним для подальшого розвитку сімейного законодавства та забезпечення захисту прав сім'ї.

6. Доведено, що розвиток законодавства з питань сімейних відносин відображає складний і багатогранний процес соціальних трансформацій. Кожен історичний період характеризується унікальними правовими підходами, що еволюціонували від звичаєвого права до складних системних механізмів правового регулювання.

7. Зазначено, що шлюб та сім'я є фундаментальними соціальними інститутами, які постійно еволюціонують під впливом суспільних, культурних та правових змін. Сучасні сімейні відносини характеризуються більшою різноманітністю форм, ніж раніше, що вимагає відповідного адаптування правового регулювання.

8. Встановлено, що шлюб є не лише юридичним актом, а й складним соціальним контрактом, який визначає права та обов'язки подружжя. Він впливає на соціальний статус індивіда, його психологічне благополуччя та особистісний розвиток. Шлюб також виконує важливу соціальну функцію, забезпечуючи стабільність суспільства та передачу культурних цінностей.

9. Доведено, що класифікація шлюбних та сімейних правовідносин, запропонована в дослідженні, дозволяє систематизувати різноманітні типи сімейних зв'язків та більш детально дослідити їхню природу та особливості.

10. Встановлено, що сім'я виконує функції соціалізації, передачі культурних цінностей, забезпечення емоційної підтримки та стабільності. Водночас сім'я стикається з новими викликами, пов'язаними зі зміною соціальних ролей, розвитком технологій та глобалізацією. Правове регулювання сімейних відносин має бути гнучким та адаптивним, щоб відповідати цим змінам і забезпечувати захист прав та інтересів усіх членів сім'ї.

11. Зазначено, що класифікація шлюбних та сімейних правовідносин за різними критеріями (суб'єктний склад, об'єкт, характер, стадії розвитку, юридичні наслідки) дозволяє систематизувати різноманітні типи сімейних зв'язків та більш детально дослідити їхню природу. Важливо зазначити, що шлюбні та сімейні правові відносини є динамічними і можуть одночасно підпадати під декілька класифікаційних ознак.

РОЗДІЛ ІІ. ШЛЮБНІ ПРАВОВІДНОСИНИ ЯК ОСОБЛИВИЙ ВИД СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН

2.1. Поняття шлюбних правовідносин та їх виникнення

Інститут шлюбно-сімейних правовідносин, будучи юридичним відображенням фундаментального соціального утворення – сім'ї, еволюціонував паралельно з еволюційним розвитком суспільства, поступово набуваючи статусу ключового елемента соціальної структури. Його значущість виходить далеко за межі приватних інтересів, охоплюючи критично важливі функції для суспільства в цілому. Зокрема, сім'я виступає первинною ланкою демографічного відтворення, забезпечуючи сталість популяції та міжгенераційну передачу людського капіталу. Окрім того, вона є фундаментальною основою для соціалізації особистості, формуючи первинні соціальні норми, мораль, цінності та моделі поведінки, що закладають основу соціальної ідентичності індивіда. Не менш вагомою є роль сім'ї у збереженні та трансляції культурної спадщини, національних традицій та духовних цінностей, забезпечуючи тяглість культурного коду суспільства.

Складність внутрішньої організації сім'ї, розгалужена мережа її внутрішніх та зовнішніх соціальних зв'язків, а також її тісна інтеракція з іншими суспільними інститутами (наприклад, освітою, економікою, державою тощо) роблять її надзвичайно чутливою до динамічних змін у соціально-економічному, політичному та правовому ландшафті. Зовнішні макросоціальні процеси, такі як: урбанізація, індустріалізація, розвиток інформаційних технологій, а також зміни в правовому регулюванні та економічній кон'юнктурі, прямо або опосередковано ініціюють трансформацію сімейних та шлюбних правовідносин. Ці трансформації можуть проявлятися у зміні моделей шлюбу, зростанні кількості неформальних партнерств, збільшенні різноманітності сімейних форм, а також у нових викликах, пов'язаних із захистом прав членів сім'ї. Відтак, адекватне та своєчасне правове регулювання сімейних відносин є безперервним

процесом, що вимагає постійного аналізу соціальних тенденцій та адаптації правових норм до потреб суспільства, що змінюється.

З огляду на динамічний розвиток міжнародного права та постійні трансформації національного законодавства України, зокрема в контексті євроінтеграційних процесів, сфера сімейного права постає як складна та багаторівнева система. Хоча загальною метою сімейно-правових норм є регулювання сімейних відносин у широкому розумінні, особливої уваги заслуговує відсутність чіткого нормативного визначення розуміння шлюбних правовідносин. Зазначене створює певну правову невизначеність та зумовлює необхідність глибокого наукового аналізу сутності, змісту та особливостей правового регулювання відносин, що виникають у зв'язку з укладенням та фактичним існуванням шлюбу. Подальше дослідження цієї проблематики є критично важливим для забезпечення стабільності та передбачуваності правового поля у сфері особистих немайнових та майнових прав подружжя.

Для всебічного розуміння феномену шлюбних правовідносин необхідно здійснити їхню ґрунтовну класифікацію, виокремивши різні види залежно від підстав виникнення, суб'єктного складу, об'єктів правового регулювання та юридичних наслідків. Визначення чіткого кола суб'єктів шлюбних правовідносин, до яких, безумовно, належать особи, які перебувають у зареєстрованому шлюбі, проте можуть включати й інші категорії осіб у певних аспектах, є ключовим для розмежування їхніх прав та обов'язків. Не менш важливим є окреслення кола об'єктів шлюбних правовідносин, що охоплюють як особисті немайнові блага (право на взаємну повагу, підтримку, вільний вибір діяльності тощо), так і майнові відносини подружжя, включаючи спільну сумісну власність та аліментні зобов'язання. У детальному дослідженні пропонуємо окреслити певні еволюційні особливості феномену шлюбних правовідносин як особливого виду сімейних.

Пеца Д. Д., досліджуючи окремі аспекти проблеми становлення шлюбно-сімейних відносин за правом давньосхідних країн, підкреслює важливість розуміння історичних закономірностей формування шлюбно-сімейних відносин для оптимізації сучасного правового регулювання. Він також наводить думку

Фелікса Адлера про сім'ю як «суспільство в мініатюрі», від цілісності якого залежить безпека всього суспільства, що обґрунтовує важливість дослідження цієї теми. Також зазначає, що поява приватної власності, особливо на землю, сприяла формуванню сім'ї як важливої соціальної одиниці, що знайшло своє відображення в правових історичних пам'ятках Давнього Сходу (Закони Ману, Закони Хаммурапі, правові пам'ятки Давнього Єгипту). Увага до регулювання сімейних відносин у цих документах пояснюється значною роллю сім'ї у майнових, зобов'язальних та спадкових правовідносинах. Для давньосхідних цивілізацій на початковому етапі становлення інституту шлюбно-сімейних відносин була характерна велика патріархальна сім'я, обумовлена необхідністю колективного вирішення питань життєзабезпечення, що також впливало на форму шлюбу, в якому активну участь брали батьки наречених, що відображено в правових пам'ятках. Незважаючи на певні загальні закономірності, існувала значна специфіка формування інститутів шлюбу та сім'ї в окремих давньосхідних цивілізаціях, особливо у правовому статусі чоловіка та жінки. Так, у Давньому Вавилоні простежувався правовий паритет подружжя у майнових відносинах, а у Давній Індії варнова система зумовлювала повну залежність жінки від чоловіка [70].

Дослідження Пеци Д. Д. підкреслює важливість історичного аналізу для розуміння еволюції досліджуваних нами інститутів та оптимізації сучасного правового регулювання. Для ранніх етапів була характерна патріархальна сім'я, зумовлена соціально-економічними потребами. Водночас правовий статус чоловіка та жінки значно варіювався в різних цивілізаціях, що відображало вплив культурних та релігійних факторів. Робота Пеци Д. Д. є цінною для розуміння історичних коренів сучасного сімейного права та осмислення актуальних проблем.

Важливо зауважити, що генеза інституту шлюбу сягає корінням у глибоку давнину, про що свідчать численні археологічні знахідки та перші кодифіковані правові пам'ятки. На ранніх етапах розвитку людської цивілізації шлюбні відносини часто переплітались з ритуалами, племінними звичаями та економічними потребами. Від матрилінійних до патрілінійних структур, форми

шлюбу відображали домінуючі соціальні організації та системи успадкування. Так, Закони Ману вже містили детальні положення щодо укладення шлюбу, майнових відносин подружжя та розлучення, демонструючи прагнення суспільства до регулювання цих фундаментальних соціальних зв'язків [30].

Провівши ретроспективний аналіз шлюбно-сімейного права за часів царя Хаммурапі, Волікова М. стверджує, що шлюб був основою вавилонської сім'ї. Становище жінки в суспільстві не було безправним та соціально невизначеним. У сімейних відносинах жінка мала досить широкі права, а саме: право на володіння приватним майном, отримання назад свого приданого, виховання власних дітей. Шлюб укладався з метою підтримувати громадський порядок, регламентувати суспільні відносини між чоловіком/дружиною, батьками і дітьми, охороняти дітей, захищати подружжя від втручання третіх осіб і забезпечувати гармонійну спадкоємність поколінь. На думку авторки, історичне підґрунтя сучасного шлюбу як санкціонованої та регульованої форми стосунків між жінкою і чоловіком, їх прав та батьківських обов'язків було закладено ще в Давньому Вавилоні, а саме за правління царя Хаммурапі [19].

Сухацький Р. П. зауважує, що особливого значення у стародавньому Вавилоні набув шлюбний контракт. Шлюб уважався законним лише за дотримання певних юридичних формальностей (ст. 128. «Якщо людина візьме дружину і не укладе письмового договору, то ця жінка – не дружина»): вимагалося укласти при свідках шлюбний контракт, який завжди був усним, але за наявності особливих умов міг бути письмовим. Метою шлюбу було народження дітей, котрі успадковували сімейне майно й мали підтримувати культ предків, без чого останні приречені на муки голоду в загробному світі. Тому закони Хаммурапі детально розглядають питання про майнові відносини між подружжями: природний і шлюбний викуп (ст. 159-164); роздільну відповідальність за борги, які виникли до шлюбу (ст. 151-152); майно жінки (ст. 150) [136].

У давньовавилонській сім'ї головним був чоловік. Він вів усе господарство сім'ї, представляв її в ділових відносинах. Йому належало право розпоряджатися жінкою та дітьми. У випадках крайньої потреби батько вправі був продати своїх

дітей. Від жінки, яка «соромить» свого чоловіка або «руйнує його майно», дозволялося «відректися», вигнати її з дому. Чоловік мав право залишити її в будинку у становищі рабині й одружитись удруге. Також діяли два принципи: свобода на розлучення для чоловіка й обмеження для жінки. Їй було встановлено три підстави до розлучення: зрада чоловіка, залишення ним дому та місця проживання; безпідставне звинувачення в сімейній зраді [156, с. 28; 79; 136].

У наведених вище наукових працях та історичних джерелах підкреслюється еволюційний характер інститутів шлюбу та сім'ї, починаючи з їхнього тісного зв'язку з економічними потребами та патріархальними структурами у давньосхідних суспільствах, де вже існували зачатки правового регулювання шлюбних відносин та майнових прав жінок, до поступового розвитку уявлень про шлюб як основу сім'ї з певними правами жінки, що заклало історичне підґрунтя для сучасного розуміння шлюбних відносин та необхідності врахування історичного досвіду для оптимізації їхнього правового регулювання.

Зазначимо, що протягом століть інститут шлюбу зазнавав значних трансформацій під впливом філософських, релігійних та соціально-політичних змін. Епоха Просвітництва принесла ідеї індивідуальної свободи та договірної природи шлюбу, поступово віддаляючи його від суто економічних та політичних цілей. З розвитком демократичних цінностей та рухів за права людини, особливо у XX столітті, відбулася еволюція у розумінні гендерної рівності у шлюбі, прав дітей та можливості розірвання шлюбу. Сучасне законодавство багатьох країн відображає тенденцію до визнання різноманітних форм сімейних відносин та забезпечення більшої автономії особистості у шлюбних питаннях. Однак, незважаючи на значні зміни, шлюб як соціальний та правовий інститут продовжує відігравати важливу роль у суспільстві, хоча його функції та значення постійно переосмислюються у контексті нових соціальних реалій.

У науковому дискурсі давно утвердилася теза про те, що поняття «сім'я» є значно ширшим та інклюзивнішим ніж поняття «шлюб». Як правило, шлюб визначається як юридично оформлений союз між двома особами, спрямований на створення сім'ї та врегульований відповідними правовими нормами. Натомість сім'я охоплює значно різноманітніші форми соціальних зв'язків, які

можуть ґрунтуватися не лише на офіційному шлюбі, але й на кровній спорідненості, усиновленні, фактичних шлюбних відносинах або інших формах тривалих емоційних та господарських зв'язків.

Можна резюмувати, що функціональні аспекти сімейних відносин, такі як: взаємна підтримка, виховання дітей, спільне проживання та ведення господарства можуть існувати поза межами зареєстрованого шлюбу. Тому потрібно чітке розмежування понять «шлюб» та «сім'я».

Науковий аналіз підкреслює динамічний та еволюційний характер розуміння сім'ї. Сучасні соціологічні та правові дослідження все частіше визнають різноманітні конфігурації сімейних структур, що виходять за межі традиційної нуклеарної моделі. Це включає однобатьківські сім'ї, сім'ї з повторними шлюбами, усиновлювальні сім'ї, а також сім'ї, утворені внаслідок розвитку репродуктивних технологій. Таке розширене розуміння сім'ї є відображенням соціальних змін та прагнення до забезпечення рівного захисту прав усіх форм сімейних зв'язків, незалежно від наявності офіційно зареєстрованого шлюбу. Отже, науковий підхід наголошує на необхідності розрізнення формально-юридичного інституту шлюбу та ширшого соціального феномену сім'ї, що охоплює різноманітні форми спільного проживання та взаємної підтримки.

Науковці, аналізуючи еволюцію сімейних інститутів, звертають особливу увагу на складність та багатогранність нормативно-правового регулювання, яке виходить за межі традиційного сімейного законодавства. Вплив конституційних норм, цивільного, адміністративного, а іноді навіть кримінального права, на формування та реалізацію шлюбних прав та обов'язків підкреслює міжгалузевий характер досліджуваної проблематики. Такий комплексний підхід є необхідним для адекватного розуміння сучасних викликів, що постають перед суспільством у сфері сімейних відносин, та пошуку ефективних шляхів їх правового врегулювання.

Актуальність наукового дослідження шлюбних правовідносин зумовлюється не лише теоретичною значущістю для розвитку сімейно-правової науки, але й її безпосереднім впливом на соціальну стабільність та захист прав

людини. Чутливість цієї теми для суспільства пояснюється тим, що шлюб та сім'я є базовими соціальними інститутами, які безпосередньо стосуються кожного громадянина.

Так, на думку авторів дослідження «Шлюб, сім'я та дітородні орієнтації та населення в Україні», сім'я є базовою передумовою функціонування соціуму, первинним осередком відтворення населення та формування людського капіталу. Матеріали переписів населення, дані поточної статистичної звітності, вибіркові соціально-демографічні дослідження свідчать про зміни у шлюбно-сімейних процесах та структурах, що безпосередньо впливає на динаміку народжуваності. Їх причиною є ті кардинальні зміни у матримоніальній та репродуктивній поведінці населення розвинених країн (в першу чергу країн Європи, до яких, нехай і з певними застереженнями, відноситься і Україна), які відбулись на постіндустріальному етапі розвитку цивілізації: це зниження рівня шлюбності, підвищення віку укладання шлюбу, поширення різноманітних форм шлюбного партнерства, нестабільність подружніх відносин і зростання рівня розлучуваності, поширеність позашлюбної народжуваності і неповних сімей тощо [31].

У науковій літературі намагання сформулювати універсальне визначення сім'ї нерідко ґрунтуються на соціально-правовому підході, який поєднує юридичні та побутові ознаки. Так, Жилінкова І. В. зауважує, що «етимологічно слово «сім'я» походить від слова «сгьемь», що означає «робітник, служник, домочадець». Таким чином, у первісному розумінні сім'я — це коло осіб, які визначаються як робітники, служники та домочадці, тобто особи, пов'язані певними економічними зв'язками. Сучасне розуміння поняття сім'ї є більш складним і неоднозначним. Це пояснюється тим, що сім'я як соціальне явище має різноманітні прояви свого існування. У зв'язку з цим категорія сім'ї використовується різними науками – соціологією, демографією, психологією тощо. У праві існують свої підходи щодо розуміння сім'ї та сімейних відносин, адже сімейні відносини потребують певного правового опосередкування, відповідної юридичної «оболонки». Саме в цьому сенсі категорія «сім'я» набуває юридичного значення» [27] і пропонує трактувати сім'ю об'єднанням осіб, яких

поєднує спільне життя, а також система взаємних прав та обов'язків, що виникають відповідно до норм чинного законодавства. Такий підхід дозволяє враховувати як формальні, так і фактичні аспекти сімейних відносин, зберігаючи баланс між правовою визначеністю та соціальною реальністю.

Поняття «сім'я» також відображають як сімейний союз осіб, які пов'язані між собою шлюбом або спорідненням, моральним та матеріальним обов'язком і підтримкою, народженням та вихованням дітей, взаємними особистими правами та обов'язками [127, с. 211; 117]. Дане визначення можна розглядати як одну з найбільш виважених спроб охопити сутність сім'ї як соціального осередку, у якому поєднуються юридичні зв'язки, побутова єдність та емоційна взаємозалежність між членами.

Враховуючи тенденції розвитку сучасного суспільства та поколінь, де з розвитком правового регулювання шлюбних і сімейних відносин спостерігається зростання визнання одностатевих союзів у країнах-членах Європейського Союзу та інших державах, а також з урахуванням глобалізації, міжрелігійної відкритості та соціальної інтеграції, дедалі складніше сформулювати однозначне визначення поняття «сім'я».

Свящук А. Л. зауважує, що на сьогодні на рівні інституцій ЄС розроблено і прийнято широке коло документів, спрямованих на захист від дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації і гендерної ідентичності. Серед них вчений зазначає Резолюцію від 9 червня 2015 р. щодо стратегії ЄС із забезпечення рівності між жінками і чоловіками, у тому числі враховуючи права ЛГБТ. Серед іншого звучить рекомендація змінити поняття сім'ї в такий спосіб, щоб воно охоплювало сім'ї з одинокими батьками, а також сім'ї, засновані на одностатевому шлюбі [118].

Проте загальним для всіх є розуміння поняття «сім'я» як спільноти осіб, пов'язаних родинними або подружніми зв'язками (наприклад, подружжя, батьки й діти, брати й сестри, бабусі й дідусі), які мають стійку систему взаємних прав та обов'язків, визначених законодавством і захищені державою. Враховуючи це, поняття сім'ї може та має охоплювати й одностатеві пари, оскільки вони також мають право спільно проживати, вести господарство, володіти майновими й

немайновими правами та обов'язками. У такому разі їхні взаємини можуть бути оформлені відповідними договорами щодо спільного майна, порядку користування ним, розпорядження ним, а також домовленостями щодо особистих (немайнових) аспектів співжиття. А також, що є не мало важливим, такі пари можуть також займатися вихованням дітей, тощо.

Відтак в контексті сімейного права однією з ключових ознак сім'ї є спільне проживання її членів, що має юридичне та соціальне значення. Намір осіб жити разом зазвичай є передумовою для укладення шлюбу, тоді як відсутність такого наміру може свідчити про фіктивність шлюбного союзу. Водночас за українським законодавством можливо без укладення шлюбу встановити факт спільного проживання, що підтвердить ведення спільного господарства та спільного проживання. Так як в процесі спільного проживання подружжя, як правило, формує спільну власність, а також реалізує свої батьківські права та обов'язки, зокрема, щодо виховання дітей, що можливе лише за умови постійного особистого контакту з ними. Припинення спільного проживання між подружжям часто є проявом дезінтеграційних процесів у родині та розглядається як одна з підстав для розірвання шлюбу, якщо такий було укладено.

У науковому доробку О. І. Сафончик обґрунтовано положення, згідно з яким фундаментом сімейної структури є наявність взаємного правового детермінізму її членів. Це проявляється у виникненні специфічного комплексу нематеріальних та майнових прерогатив і зобов'язань, що є однією з ключових диференціюючих ознак сім'ї у приватноправовій площині [114].

Тобто предметом регулювання українського сімейного законодавства є сімейні відносини, в межах яких учасники виступають носіями (суб'єктами) чітко визначених прав та обов'язків.

Дутко А. О. зазначає, що сімейні правовідносини – це врегульований нормами сімейного права зв'язок між суб'єктами сімейних відносин, у процесі якого між ними виникають юридичні права та обов'язки, що охороняються державою [126, с. 57].

Щодо правової природи шлюбних правовідносин, варто заначити, що шлюбні правовідносини є специфічним різновидом сімейних правовідносин, які

виникають на підставі юридичних фактів, до яких належать укладення шлюбу, припинення шлюбу, народження дітей, їх виховання, утримання тощо. В окрему категорію варто виділити так звані «юридичні стани» — перебування у шлюбі чи споріднення, які за своєю природою породжують певні правові наслідки. У шлюбних правовідносинах ключове значення мають саме юридичні факти, що оформлюються у вигляді адміністративно-правових актів відповідних державних органів, на відміну від цивільного права, де провідну роль відіграє саме волевиявлення сторін.

З огляду на стратегічне значення демографічної стабільності та відтворення людського капіталу, держава виокремлює сімейне право як особливий сегмент приватноправової сфери. Це зумовлює вищий рівень публічного елемента в регулюванні сімейних зв'язків порівняно з класичними цивільними відносинами. Такий підхід дозволяє владним інститутам здійснювати ефективний контроль за захистом інтересів майбутніх поколінь, поєднуючи диспозитивні засади приватного права з необхідним обсягом державного регулювання.

Запровадження інформаційних технологій, соціальних мереж, платформ для знайомств тощо, істотно впливає на спосіб життя чоловіків і жінок та трансформує їхні сімейні правовідносини. А їх інтеграція відображається на повсякденному житті та сфері правових відносин не тільки за рахунок доступу до глобального середовища інформації, але й під час спілкування, навчання, праці, відпочинку тощо. Такі технологічні ноу-хау не змінюють традиційні уявлення про шлюб, але допомагають виходити за межі регулювання класичного інформаційного права, і, як наслідок, потребують змін правової бази сімейного законодавства.

Таким чином, розглядаючи сімейні правовідносини, науковці наголошують на їх регулюванні нормами сімейного права, внаслідок чого між членами сім'ї виникають взаємні юридичні права та обов'язки, що охороняються державою. Шлюбні правовідносини, своєю чергою, є специфічним різновидом сімейних правовідносин, що виникають на підставі юридичних фактів, таких як укладення та припинення шлюбу. На відміну від цивільного права, де домінує

волевиявлення сторін, у шлюбних правовідносинах ключову роль відіграють юридичні факти, що оформлюються адміністративно-правовими актами. Державне регулювання сімейного права є більш інтенсивним порівняно з цивільним, що зумовлено важливістю сім'ї для демографічної політики та розвитку суспільства.

Що ж до поняття «шлюб», то В. С. Гопанчук та С. П. Індиченко характеризують шлюб як публічно визнаний союз, акцентуючи на його соціально-етичній унікальності. На їхнє переконання, сутність шлюбу полягає у створенні особливого життєвого союзу, що виключає можливість його трактування як приватноправової угоди чи договору в класичному розумінні [123, с. 72-73].

Л. Драгневич інтерпретує шлюб як легітимізовану державою угоду про партнерство, що базується на автономії волі чоловіка та жінки. Автор наголошує, що цей союз є вольовим актом, де етичні категорії (почуття та прихильність) стають підґрунтям для виникнення правових наслідків. Метою такої взаємодії є формування сімейного союзу та забезпечення повноцінного розвитку нащадків, що в сукупності формує унікальний правовий статус подружжя, відмінний від інших видів приватноправових відносин [25, с. 41].

Підтримуючи Казарян К. А., на нашу думку, найбільш вдалим є визначення шлюбу за Л. В. Липець. Вона визначає «шлюб як добровільний і рівноправний союз жінки та чоловіка, зареєстрований в органах реєстрації актів цивільного стану, який укладається довічно, але з правом подружжя розірвати його в будь-який момент, окрім випадків, встановлених законодавством. Шлюб символізує виникнення нової сім'ї, спрямований на настання певних наслідків суспільного та правового характеру і є підставою для виникнення у подружжя певного обсягу взаємних прав і обов'язків, встановлених Сімейним кодексом України, іншими нормативно-правовими актами, а також шлюбним договором або іншими договорами, що укладені подружжям» [46, с. 11-16; 35].

У свою чергу, Войтенко Т. В. визначає шлюб «союзом чоловіка і жінки, укладеним з додержанням умов та форми, встановлених законом, який породжує взаємні права та обов'язки подружжя та спрямований на їх набуття». На її думку,

у даному визначенні уникнуто посилання на сімейний характер шлюбу, оскільки сім'я може існувати і без шлюбу; не зазначається, що це союз рівноправних чоловіка та жінки, оскільки рівність прав осіб незалежно від статі є загальним принципом права та не потребує зазначення в понятті шлюбу; поняття уникає посилання на пожиттєвість чи довічність шлюбу, оскільки такий союз може бути припиненим у будь-який час, за виключенням чітко встановлених законом випадків, які носять короткотривалий характер; поняття не вживає категорію добровільності, оскільки добровільність шлюбу є однією з умов вступу в шлюб [18].

Шлюб – це своєрідний контракт, що укладається між трьома сторонами: чоловіком, жінкою та державою. У багатьох суспільствах держава забезпечує лише юридичне укладання шлюбу, а його посвяту здійснює церква. При цьому посвята шлюбу перед церковним вівтарем вважається найсильнішою формою зміцнення шлюбу. З іншого боку, укладаючи шлюб, держава не може визначати часові межі його існування, тобто через певний відрізок часу один із членів подружжя може виступити ініціатором розлучення. Останнє символізує свободу особистості [24; 17, с. 377].

Аналіз наукових поглядів дозволяє виявити еволюцію його розуміння від формального союзу чоловіка та жінки, укладеного згідно із законом, до складнішого соціально-правового феномену. Сучасні підходи все більше акцентують добровільність, рівноправність та юридичне оформлення шлюбу з метою створення сім'ї, породження взаємних прав та обов'язків, хоча й визнають можливість його розірвання. Особливої уваги заслуговує думка про шлюб як своєрідний тристоронній контракт між чоловіком, жінкою та державою, що відображає як публічно-правовий аспект його укладення, так і приватну автономію подружжя у прийнятті рішення про його припинення. Це підкреслює складну правову природу шлюбу, що поєднує елементи формальної реєстрації та особистих взаємовідносин.

У рамках дослідження поняття шлюбу Войтенко Т.В. вказує на головні ознаки шлюбу, які розкривають його правову сутність, а саме: а) шлюб – це союз жінки та чоловіка, б) шлюб – це союз, який зареєстрований у державному органі,

а відтак, не визнається релігійний шлюб, в) шлюб укладається з дотриманням умов, необхідних для його укладення, в тому числі й умови його добровільності, г) шлюб породжує права та обов'язки подружжя, д) шлюб спрямований на набуття прав та обов'язків подружжя (інакше шлюб є фіктивним) [18].

Сафончик О.І. звела визначення шлюбу до його конкретних ознак: 1) шлюб – це союз (не правочин, не договір, а саме союз) чоловіка і жінки, заснований на моногамному зв'язку; 2) шлюб – це вільний союз, оскільки вступ до шлюбу є добровільним і вільним, так само як і є вільним його припинення; 3) шлюб – це рівноправний союз чоловіка і жінки, що укладають шлюб як відносно особистих, так і відносно майнових прав та обов'язків; 4) шлюб – це союз, що укладається у встановленій державою формі з додержанням вимог, передбачених законом [114].

У контексті ознак, виокремлених О. І. Сафончик, особливої актуальності набуває питання реалізації формальної сторони шлюбного союзу в екстремальних умовах. Як зазначає А. О. Овчатова-Редько, право на реєстрацію та розірвання шлюбу є невід'ємним атрибутом цивільного стану особи, проте його практичне здійснення на територіях із особливим правовим режимом (наприклад, в зоні проведення Антитерористичної операції/ Операції об'єднаних сил) зіштовхується з низкою процедурних перешкод. Дослідниця наголошує, що неможливість дотримання встановленої державою форми реєстрації через об'єктивні обставини не повинна нівелювати сутність сімейних прав громадян, що вимагає від держави розробки спеціальних механізмів легітимізації шлюбних відносин для внутрішньо переміщених осіб [59]. Це підтверджує тезу про те, що юридична форма шлюбу є динамічною категорією, яка має адаптуватися до складних життєвих обставин суб'єктів.

Таким чином, шлюб розглядається як формальний юридичний акт, що є однією з можливих підстав для створення сім'ї, проте сім'я як соціальний феномен охоплює різноманітні форми спільного проживання та взаємної підтримки, включаючи кровну спорідненість, усиновлення та фактичні шлюбні відносини, які можуть існувати поза межами офіційної реєстрації. Функціональні аспекти сімейних відносин, такі як спільне господарювання,

виховання дітей та взаємна підтримка, є визначальними характеристиками сім'ї незалежно від наявності юридичного оформлення шлюбу.

Поняття «сім'я» зазнає змін через вплив постійного розвитку суспільства, а також у зв'язку з поступовою втратою традиційних окремих елементів, які раніше вважалися фундаментальними для створення сім'ї та укладення шлюбу, а відповідно – і для виникнення шлюбних правовідносин. Зокрема, втрачають нормативну пріоритетність такі характеристики, як різностатевість подружжя, спільність релігійних переконань або соціальний статус. Це зумовлено необхідністю приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів прав людини, що гарантують рівність, недискримінацію та визнання різноманітних форм сімейних союзів.

Поняття «шлюб» та «сім'я» є ключовими для регулювання шлюбно-сімейних правовідносин. Сімейний кодекс України дає досить широке розуміння поняття «сім'я» як первинний та основний осередок суспільства (частина перша статті 3) [129]. Наукова література справедливо зазначає, що законодавець свідомо уникає жорсткої формалізації поняття «сім'я», зважаючи на складність, багатовимірність такого непростого соціально-правового явища. Ми неодноразово зауважували, що сім'я формується на основі багатогранного спектра соціальних, психологічних, культурних, моральних і правових чинників, які мають свій індивідуальний характер. Як наслідок, спроба запровадити уніфіковане, чітке нормативне визначення поняття «сім'я» може призвести до створення відриву правового регулювання від реальних життєвих обставин, породжуючи цим труднощі у правозастосуванні. Крім того, обговорюване визначення не можна вважати нормативним визначенням у юридичному розумінні, воно має радше декларативний характер, аніж несе в собі функцію правового регулювання.

Аналіз положень вітчизняного сімейного законодавства (зокрема ст. 3 СКУ) дає змогу окреслити коло осіб, що складають суб'єктну основу сім'ї. До них передусім належать особи, чия взаємодія характеризується тріадою ознак: спільним проживанням, єдністю побуту та наявністю кореспондуючих прав і обов'язків. Водночас закон допускає існування сім'ї і за умови дистанційного

проживання подружжя, якщо це зумовлено об'єктивними чинниками (лікуванням, трудовою діяльністю або виконанням батьківських обов'язків). Окремої уваги заслуговує правова конструкція, за якою дитина зберігає статус члена сім'ї своїх батьків незалежно від місця фактичного перебування, а одинокі особи наділяються відповідним обсягом прав члена сім'ї [129].

У цьому контексті важливим та показовим є рішення Конституційного Суду України від 3 червня 1999 року № 5-рп/99, в якому було здійснено офіційне тлумачення терміну «член сім'ї». У пункті 6 зазначеного Рішення Конституційний Суд України зазначив, що поняття «член сім'ї» має різний зміст залежно від галузі законодавства, в межах якої воно застосовується. Таким чином, Конституційний Суд визнав неможливість формування єдиного, універсального поняття «член сім'ї» для всієї системи українського права, оскільки різні галузі права – цивільне, житлове, трудове, соціальне тощо – використовують це поняття в контексті власного функціонального навантаження, акцентуючи на тих чи інших правових ознаках, значущих саме для конкретних відносин [107].

Вважаємо, що диференційований підхід до тлумачення категорії «член сім'ї» у різних галузях права свідчить про множинність правових моделей сім'ї, що вимагає гнучкості від законодавця та правозастосовної практики, а також обґрунтовує доцільність проведення міжгалузевого аналізу правового статусу сім'ї та її членів.

Доктринальний аналіз свідчить про дуалістичну природу визначення сім'ї в українському праві: з одного боку, це загальна декларація в СКУ, з іншого – галузева конкретизація у спеціальних актах. Спираючись на рішення Конституційного Суду України від 3 червня 1999 року № 5-рп/99, можна дійти висновку, що прагнення до створення єдиної універсальної дефініції суперечило б принципу галузевої автономності. Отже, поняття сім'ї в українській юриспруденції залишається відкритою категорією, змістовне наповнення якої залежить від мети правового регулювання у конкретних правовідносинах.

Таким чином, в українському праві існує диференційований підхід до тлумачення категорії «член сім'ї», що відображає множинність правових

моделей сім'ї та зумовлює необхідність гнучкості у законодавстві та правозастосовній практиці. Це також обґрунтовує доцільність проведення міжгалузевого аналізу правового статусу сім'ї та її членів для забезпечення узгодженого та ефективного правового регулювання сімейних відносин у різних сферах суспільного життя.

Виходячи із наведеного, пропонуємо тлумачити поняття «сім'я» як соціальне утворення – об'єднання осіб, які ведуть спільне господарство, проживають разом, поєднані взаємними правами, обов'язками та побутом.

Сімейні правовідносини характеризуються своєрідною правовою природою, яка суттєво відрізняється від цивільно-правових зобов'язань. Їх виникнення обумовлене не укладенням договору чи вчиненням іншого правочину, як це передбачено цивільним правом, а такими юридичними фактами, як реєстрація шлюбу, наявність кровної спорідненості або встановлення факту батьківства (материнства). Саме ці обставини, відповідно до положень Сімейного кодексу України, зокрема, статей 21, 91, 180, 211, слугують правовстановлюючою базою для розгортання суб'єктивних прав та юридичних обов'язків особистого й матеріального характеру, що виникають між учасниками сімейної спільноти.

Правовий статус учасників сімейних відносин базується на категоріях право- та дієздатності, зміст яких детермінується загальними положеннями цивільного законодавства з урахуванням галузевої специфіки. Особливістю сімейної дієздатності є її тісний зв'язок із віковим цензом, оскільки можливість самостійної реалізації права на формування сім'ї законодавець пов'язує із досягненням особою шлюбного віку. Легітимізація такого союзу відбувається через механізм державної реєстрації, що згідно зі ст. 21 СКУ є єдиною підставою для набуття статусу подружжя. Натомість фактичне спільне проживання, попри його соціальну значущість, не породжує автоматичного виникнення взаємних подружніх прав та обов'язків у правовому полі [129].

Таким чином, укладення шлюбу породжує між подружжям комплекс взаємних прав і обов'язків особистого (статті 56–57 СКУ) і майнового характеру (статті 60–74 СКУ). У випадку наявності дітей, статті 150–155 СКУ

встановлюють обов'язки батьків щодо їхнього утримання, виховання та розвитку. Майнові зобов'язання, зокрема аліментні, можуть виникати не лише між подружжям, а й між іншими членами сім'ї, що прямо передбачено у статтях 180, 202, 265 Сімейного кодексу України.

Труба В. І. зазначає, що правоздатність у сімейному праві виникає водночас з цивільною – з моменту народження. Цивільній і сімейній правоздатності властива така риса, як абстрактність, що означає, що вона встановлюється законом і не залежить від волі, свідомості і дій учасників сімейних правовідносин, як реальних, так і потенційних [142].

Авторський колектив підручника вважає, що під сімейною правоздатністю розуміють здатність до володіння суб'єктивними сімейними правами та обов'язками як правову абстракцію, яка передбачає можливість стати потенційним суб'єктом сімейних правовідносин, тобто як можливість мати сімейні права (право на укладення шлюбу, право на виховання дитини тощо) і нести відповідні обов'язки (обов'язок подружжя піклуватися про сім'ю, обов'язки батьків щодо виховання й утримання дитини і т. ін.). Як і цивільна, сімейна правоздатність виникає у людини з народження, але з досягненням певного віку розширяється – з повноліттям у складі сімейної правоздатності з'являється здатність укласти шлюб (шлюбна правоздатність), стати всиновлювачем, опікуном тощо. У деяких випадках сімейне законодавство допускає можливість обмеження сімейної правоздатності. Так, особи, визнані у судовому порядку обмежено дієздатними або недієздатними, а також позбавлені батьківських прав, не можуть бути всиновлювачами, опікунами або піклувальниками. Сімейну дієздатність визначають як здатність самостійно здійснювати суб'єктивні сімейні права та виконувати відповідні правам другої сторони обов'язки, а також відповідати за свої дії [128].

Аналогічно до загальноцивілістичних засад, правоздатність у сімейній царині визнається за кожною людиною від моменту її появи на світ. Ця категорія репрезентує юридичну здатність до правоволодіння, яка має абсолютний характер і слугує базисом для формування правового поля, у межах якого індивід може ставати учасником різноманітних сімейних союзів та правових

конструкцій. Вона встановлюється законом і не залежить від волі учасників сімейних правовідносин. З досягненням певного віку обсяг сімейної правоздатності розширюється, зокрема з настанням повноліття виникає шлюбна правоздатність, а також можливість бути усиновлювачем, опікуном тощо. У випадках, визначених законом (обмежена дієздатність, недієздатність, позбавлення батьківських прав), сімейна правоздатність може бути обмежена.

Сімейна дієздатність репрезентує собою визнаний державою стан особи, що дозволяє їй самостійно оперувати власним правовим інструментарієм у межах сімейних відносин. Вона виступає передумовою для автономної реалізації особистих немайнових та майнових прав, а також гарантує здатність суб'єкта до самостійного виконання покладених на нього сімейних функцій з усвідомленням юридичної відповідальності за допущені правопорушення. На відміну від цивільної дієздатності, повна сімейна дієздатність, зокрема право на укладення шлюбу, настає з досягненням шлюбного віку, встановленого СКУ.

Таким чином, хоча сімейна правоздатність є похідною від цивільної та виникає з народження, її повний обсяг та можливість реалізації через сімейну дієздатність залежать від досягнення певного віку та інших юридично значущих фактів, передбачених сімейним законодавством. Сімейний кодекс України встановлює спеціальні вимоги до виникнення та обсягу сімейної дієздатності з метою регулювання специфічних сімейних відносин. Тому шлюбна правоздатність виникає з моменту народження, а шлюбна дієздатність установлюється з 18 років, однак за визначених законом умов можлива і з 14 років.

Правовий механізм недопущення близькоспоріднених шлюбів реалізується через чітку регламентацію перешкод до реєстрації союзу (статтею 26 СКУ). Зокрема, закон виключає можливість шлюбу між особами, пов'язаними прямим кровним спорідненням або близькою колінеарністю (брати, сестри). Такий підхід експонується і на родичів другого ступеня та представників бокових ліній. Важливо зауважити, що у сфері штучно створеного споріднення (усиновлення) діє абсолютна заборона на шлюб, яка може бути нівельована

виключно через судову процедуру скасування усиновлення, що відновлює правовий статус сторін як сторонніх осіб [129].

Шлюбно-сімейні правовідносини є довготривалими за своєю суттю та комплексними за структурою, однак Лінік Є. П. звертає увагу на наявність в учасників незареєстрованих шлюбних відносин проблем щодо реалізації особистих немайнових прав. Ця проблема залишається дискусійною у правовій доктрині і представлена трьома основними думками, зокрема: одні вважають жінку та чоловіка, що проживають однією сім'єю без шлюбу, в цілому рівними у правах з подружжям в зареєстрованому шлюбі; другі – що такі права лише часткові; інші взагалі заперечують наявність відповідних прав та обов'язків у жінки та чоловіка, що проживають однією сім'єю без шлюбу. Причиною відсутності єдності думок науковців з цього приводу, на наш погляд, є те, що чинна редакція Сімейного кодексу України не містить прямої вказівки на прирівнювання учасників незареєстрованих шлюбних відносин до подружжя у зареєстрованому шлюбі в аспекті поширення на перших особистих немайнових прав подружжя, а лише обмежує їх правовий статус наявністю окремих майнових прав. Хоча права подружжя, визначені статтями 49–52, 54–56 Сімейного кодексу України можуть належати і учасникам незареєстрованих шлюбних відносин [47].

Харитонов Є. О. зауважує, що сімейні правовідносини виникають у результаті застосування норм шлюбно-сімейного законодавства до конкретних ситуацій, що стосуються шлюбу, сім'ї, виховання дітей, утримання членів сім'ї тощо. Їх підґрунтям є особисті немайнові відносини, які, хоч і не мають прямої матеріальної природи, відіграють ключову роль у формуванні загальної структури сімейних правовідносин. У контексті соціального розвитку саме сімейні правовідносини, зокрема, шлюбні, формують основи суспільного устрою як в Україні, так і в країнах Європейського Союзу. Вони врегульовані нормами сімейного законодавства, яке посідає вагоме місце серед інших галузей національного права, виконуючи важливу соціальну, виховну та стабілізуючу функції [137, с. 34].

У доктрині сімейного права принциповим є розмежування категорій «сімейні правовідносини» та «шлюбні правовідносини», оскільки вони співвідносяться як загальне та часткове. Якщо шлюбні зв'язки обмежені взаємодією чоловіка та жінки у межах союзу, то сімейні відносини репрезентують значно ширший спектр соціальних комунікацій, охоплюючи всіх легітимних суб'єктів, визначених у ст. 2 СКУ. До цього кола правовідносин, з певними застереженнями, можна віднести й так звані квазішлюбні відносини – релігійний шлюб, цивільне партнерство тощо, які, хоча й не завжди мають офіційне визнання, часто набувають правового значення в контексті сімейного життя. Особливості цивільно-правового регулювання квазішлюбних правовідносин буде розкрито нами у наступному підрозділі.

Після ґрунтовного вивчення та аналізу норм сімейного законодавства України можна дійти висновку, що під час визначення поняття шлюбних правовідносин доцільно розмежовувати декілька категорій правовідносин. Насамперед, це традиційні шлюбні правовідносини, які виникають між особами, шлюб яких зареєстровано відповідно до вимог, встановлених чинним законодавством. Водночас у суспільстві існує й низка правовідносин, які за своєю природою є подібними до шлюбних (квазішлюбних), хоча й не завжди мають офіційне юридичне визнання в межах чинного нормативного регулювання.

Таким чином, сучасне розуміння шлюбних правовідносин охоплює як офіційно зареєстровані подружні зв'язки, так і альтернативні форми спільного проживання, які відображають соціальні та правові трансформації, що відбуваються в українському суспільстві та європейському правовому просторі.

Шлюбні правовідносини являють собою відносини, що виникають між чоловіком і жінкою з метою створення сім'ї, за умови відсутності між ними кровного споріднення (це заборонено на законодавчому рівні), спільного проживання однією сім'єю, ведення спільного побуту та наявності взаємних прав і обов'язків, що регулюються шлюбним законодавством.

На основі аналізу наведених наукових поглядів та чинного Сімейного кодексу України нами сформовано наступний перелік ознак шлюбних правовідносин:

1. Партнерство.

Більшість науковців сходяться на тому, що шлюб є союзом, передусім, між чоловіком та жінкою. Так, історично та в переважній більшості правових систем світу шлюб традиційно визначався як союз між чоловіком та жінкою. Це розуміння глибоко вкорінене в культурних, релігійних та соціальних нормах, де шлюб розглядався як природний спосіб утворення сім'ї, продовження роду та забезпечення стабільності суспільства через чітко визначені гендерні ролі та функції. Правові акти протягом століть фіксували саме таку бінарну модель шлюбу, регулюючи майнові, особисті немайнові відносини та питання спадкування, виходячи з гетеросексуального характеру союзу.

Проте сучасні суспільні трансформації, зокрема зростання усвідомлення та визнання прав людини незалежно від сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, призвели до значних зрушень у розумінні шлюбу. У багатьох країнах світу відбулися законодавчі зміни, що дозволили укладати шлюби між особами однієї статі, відображаючи прагнення до рівності та недискримінації. Ці зміни часто є результатом тривалої боротьби правозахисних організацій, наукових досліджень у галузі гендерних студій та соціології, а також рішень конституційних судів, які визнали обмеження шлюбу гетеросексуальними рамками як такі, що порушують принципи рівності та людської гідності. Таким чином, хоча історично домінуючим залишається розуміння шлюбу як союзу чоловіка та жінки, сучасні тенденції свідчать про поступове розширення цього поняття у правовому полі, відображаючи еволюцію суспільних цінностей та прагнення до забезпечення рівних прав громадян.

2. Державна реєстрація.

Шлюб набуває юридичної сили лише після його реєстрації у встановленому органі державної реєстрації актів цивільного стану.

Відповідно до частини третьої статті 21 Сімейного кодексу України релігійний обряд шлюбу не є підставою для виникнення у жінки та чоловіка прав

та обов’язків подружжя, крім випадків, коли релігійний обряд шлюбу відбувся до створення або відновлення органів державної реєстрації актів цивільного стану [129]. Релігійний обряд, не виступаючи юридичним фактом для виникнення цивільних правовідносин, водночас виконує важливу функцію соціальної легітимізації сім’ї та має пріоритетне значення для приватного життя індивідів у межах їхніх переконань.

Стаття 27 СКУ визначає державну реєстрацію шлюбу як засіб забезпечення правової визначеності у відносинах між статями. Дана процедура виконує захисну функцію стосовно всіх учасників сімейних правовідносин та слугує інструментом державного контролю у сфері цивільного стану. Факт належного виконання цієї процедури підтверджується Свідоцтвом про шлюб, технічні параметри та опис якого детермінуються актами уряду [129].

3. Добровільність.

Згідно із статтею 27 СКУ, шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки та чоловіка [129].

Ця фундаментальна засада укладення шлюбу є як юридичним актом, так і відображенням глибинних соціально-психологічних та філософсько-антропологічних передумов формування сім’ї. У своїй сутності, добровільність передбачає усвідомлений та нічим не обумовлений зовнішнім примусом вияв вільної волі обох осіб, які мають намір укласти шлюб. Така автономія волі є ключовим елементом легітимності шлюбного союзу в демократичному суспільстві, що ґрунтується на повазі до особистості та її самовизначення.

Однак у контексті сучасних соціальних трансформацій, розуміння та застосування принципу добровільності набуває нових нюансів. Розвиток інформаційних технологій, міграційні процеси, культурна глобалізація та зростання індивідуалізму призводять до появи нових форм партнерських відносин та ускладнюють традиційні уявлення про шлюб. Зокрема, зростає кількість шлюбів, укладених онлайн (наприклад, онлайн-шлюб в ДІЇ) або за участі представників, що ставить питання про повноту та усвідомленість вираження волі.

Крім того, необхідно враховувати потенційний вплив соціальних та економічних факторів на «добровільність» шлюбного рішення. Незважаючи на юридичну декларацію вільної згоди, економічна залежність одного з партнерів, соціальний тиск з боку родини чи громади, або ж міграційні потреби можуть опосередковано впливати на рішення про укладення шлюбу, ставлячи під сумнів його абсолютну добровільність у феноменологічному сенсі.

У цьому контексті науковий аналіз принципу добровільності вимагає не лише формально-юридичного підходу, але й міждисциплінарного дослідження, що охоплює соціологічні, психологічні та культурологічні аспекти. Вивчення мотивацій вступу в шлюб, динаміки прийняття рішення, потенційних факторів впливу на вільний вибір є важливим для розуміння реального змісту принципу добровільності в сучасному сімейному праві та для розробки ефективних механізмів його забезпечення та захисту. Забезпечення справжньої добровільності шлюбного союзу є запорукою стабільності та гармонійного розвитку сім'ї як фундаментальної одиниці суспільства.

4. Рівноправність.

За своєю суттю рівноправність передбачає не лише формальну відсутність дискримінації за ознакою статі у правах та обов'язках подружжя, але й фактичну можливість вільного та рівного здійснення цих прав у контексті глибоко вкорінених соціальних, культурних та економічних асиметрій.

Сучасні наукові дослідження у галузі гендерних студій та сімейного права підкреслюють, що просте законодавче закріплення рівності часто не призводить до її реальної імплементації у повсякденному житті подружжя. Історично сформовані гендерні ролі, стереотипи щодо розподілу праці в сім'ї, економічна залежність одного з партнерів, а також владні дисбаланси можуть суттєво нівелювати формально проголошену рівність.

З цієї точки зору, принцип рівноправності у шлюбі потребує не лише нормативного закріплення, але й системних зусиль, спрямованих на подолання існуючих соціальних нерівностей, що може включати в себе: викорінення усталених уявлень про «чоловічі» та «жіночі» ролі в сім'ї, які можуть обмежувати свободу вибору та самореалізації кожного з партнерів; забезпечення

економічної незалежності обох партнерів; заохочення партнерської участі обох членів подружжя у веденні домашнього господарства та вихованні дітей, що сприяє більш збалансованим відносинам, а також забезпечення ефективних засобів правового захисту для осіб, які страждають від насильства у сім'ї, що є грубим порушенням принципу рівноправності та людської гідності.

Таким чином, принцип рівноправності у шлюбі є не статичною юридичною нормою, а динамічним соціально-правовим ідеалом, досягнення якого вимагає постійного осмислення, критичного аналізу та практичних зусиль на різних рівнях – від законодавчого регулювання до соціальних змін. Лише за умови комплексного підходу формальна рівність може трансформуватися у реальну рівноправність у особистих та майнових відносинах між чоловіком та жінкою у шлюбі.

5. Мета укладення шлюбу.

Зауважимо, що історично метою шлюбу беззаперечно вважалося продовження роду та формування нуклеарної сім'ї, однак сучасні дослідження в галузі соціології сім'ї та гендерних студій демонструють зростання кількості шлюбів, укладених з метою особистісного зростання партнерів, емоційної підтримки, спільного саморозвитку та досягнення індивідуальних цілей, де репродуктивна функція відходить на другий план або взагалі не є пріоритетною. Паралельно спостерігається диверсифікація форм сімейних союзів, включаючи свідоме бездітне партнерство (childfree), когабітацію без формалізації шлюбу з подальшим народженням дітей, одностатеві шлюби та інші нетрадиційні конфігурації.

З огляду на зазначене, мета укладення шлюбу та й створення сім'ї зумовлює необхідність переосмислення правових та соціальних засад регулювання сімейних відносин з урахуванням зростаючої автономії індивідуального вибору та різноманітності форм сімейного життя.

6. Виникнення взаємних прав та обов'язків.

Наукова глибина цього процесу полягає не лише у констатації факту їх виникнення, але й у розумінні трансформації правосуб'єктності індивідів, які вступають у шлюб. До моменту укладення шлюбу кожна особа володіє

загальною сімейною правоздатністю та певною мірою дієздатності. З моментом офіційної реєстрації шлюбу відбувається якісний стрибок: індивідуальна правосуб'єктність трансформується у взаємопов'язану, інтерактивну правосуб'єктність подружжя.

Зазначене відображається в тому, що права одного з подружжя автоматично породжують відповідні обов'язки іншого, формуючи систему взаємних зобов'язань. Наприклад, право на спільне вирішення питань життя сім'ї (ст. 54 СКУ) кореспондує з обов'язком іншого подружжя брати участь у цьому процесі. Шлюб створює спільну правову площину, в межах якої реалізуються особисті немайнові і майнові права та обов'язки осіб. Режим спільної сумісної власності подружжя (глава 8 СКУ) є яскравим прикладом такої спільної сфери, де право власності належить обом подружжям незалежно від індивідуального внеску. Разом із цим, укладення шлюбу посилює взаємну правову відповідальність подружжя, що проявляється, зокрема, солідарною відповідальністю подружжя за зобов'язаннями (ст. 73 СКУ).

Верховний суд України у справі № 295/8319/18 від 07.10.2021 зазначив, що правовий режим спільної сумісної власності подружжя, винятки з якого прямо встановлені законом, передбачає нероздільність зобов`язань подружжя, що за своїм змістом свідчить саме про солідарний характер таких зобов`язань, незважаючи на відсутність в законі прямої вказівки на солідарну відповідальність подружжя за зобов`язаннями, що виникають з правочинів, вчинених в інтересах сім`ї [76].

7. Можливість визначення подружжям своїх прав та обов'язків на договірних засадах.

Інститут шлюбного договору, закріплений у главі 10 Сімейного кодексу України, являє собою якісно новий етап у розвитку правового регулювання шлюбних відносин. Він знаменує собою відхід від традиційної, переважно імперативної моделі, де права та обов'язки подружжя жорстко визначалися законодавцем, до моделі, що передбачає значну диспозитивність та автономію волі сторін.

Впровадження шлюбного договору відображає сучасні тенденції розвитку приватного права, що акцентують на принципах свободи договору та саморегулювання. Надання подружжю можливості самостійно визначати майнові та деякі особисті немайнові аспекти їхнього спільного життя не лише відповідає принципу юридичної рівності, але й сприяє більш гнучкому та адаптованому до індивідуальних потреб регулюванню сімейних відносин.

Однак важливо зазначити, що принцип диспозитивності у сфері шлюбних відносин не є абсолютним. Законодавець встановлює певні межі договірного регулювання, зокрема щодо особистих немайнових прав та обов'язків, що мають фундаментальне значення для сутності шлюбу та захисту прав дітей (частина третя статті 93 СКУ). Це підкреслює баланс між автономією волі подружжя та публічним інтересом у збереженні стабільності та справедливості сімейних відносин.

Отже, укладення шлюбу є не просто формальною юридичною дією, а каталізатором якісної трансформації правосуб'єктності індивідів. Від потенційних носіїв прав та обов'язків вони стають активними учасниками складної системи взаємопов'язаних правовідносин, де їхні індивідуальні правові сфери інтегруються у спільну сімейну правову реальність. Розуміння цієї динаміки є ключовим для глибокого аналізу правового регулювання сімейних відносин та забезпечення ефективного захисту прав та інтересів членів подружжя.

8. Встановлений законом порядок укладення.

Регламентований законом порядок укладення шлюбу є не просто формальною вимогою, а відображає глибокий публічно-правовий інтерес держави у стабільності та правовій визначеності сімейних відносин. На відміну від інших особистих зв'язків, шлюб підлягає чіткій правовій процедурі, що включає встановлення певних умов (шлюбний вік, дієздатність, відсутність кровної спорідненості прямої лінії тощо) та проходження визначених етапів державної реєстрації.

Ця формалізація виконує низку важливих функцій з точки зору правової системи та суспільства в цілому: легалізація взаємин, захист прав та інтересів

членів сім'ї, забезпечення стабільності цивільних правовідносин, які пов'язані зі шлюбними (наприклад, майнові відносини між подружжям, спадкування, аліментні зобов'язання), фіксація публічного інтересу держави у демографічній політиці та соціальній стабільності.

Таким чином, встановлений законом порядок укладення шлюбу виходить далеко за межі простої формальності, адже відображає публічно-правовий інтерес у забезпеченні правової визначеності, захисті прав членів сім'ї та підтримці соціальної стабільності. Ця формалізація є важливим індикатором того, що шлюб, на відміну від інших особистих зв'язків, набуває особливого правового значення та перебуває під захистом держави.

9. Моногамність.

Згідно із статтею 25 СКУ в основу вітчизняного сімейного устрою покладено принцип моногамії, що виключає можливість перебування особи у кількох шлюбних союзах одночасно. Законодавець встановлює сувору послідовність реалізації права на шлюб: виникнення нової шлюбної правоздатності детермінується виключно фактом юридичного припинення попередніх сімейних відносин, що є гарантією стабільності цивільного стану особи [129].

10. Необмежений у часі термін дії шлюбу, однак допускається одностороннє або взаємне волевиявлення щодо його розірвання.

З одного боку, Сімейний кодекс України, встановлюючи формальні вимоги до укладення шлюбу, опосередковано виражає суспільний інтерес у його стабільності та тривалості. Очікування щодо тривалого, а в ідеалі – довічного характеру шлюбного союзу, є неявно присутнім у правових нормах, що регулюють майнові відносини подружжя, аліментні зобов'язання та права щодо дітей.

З іншого боку, Сімейний кодекс України послідовно втілює принцип диспозитивності у сфері розірвання шлюбу. Стаття 105 Сімейного кодексу України прямо передбачає право подружжя на розірвання шлюбу за спільною заявою, а стаття 107 Сімейного кодексу України – право на розірвання шлюбу за заявою одного з подружжя. При цьому, законодавство не ставить розірвання

шлюбу в залежність від наявності певних підстав або згоди іншого з подружжя (за винятком обмежень, встановлених статтею 110 Сімейного кодексу України щодо вагітності дружини та наявності дитини віком до одного року).

Така законодавча модель відображає пріоритет особистої автономії та свободи вибору у сфері сімейних відносин. У випадку втрати взаємної згоди та фактичного розпаду сім'ї, право на розірвання шлюбу виступає запобіжником від примусового збереження юридично оформленого, але фактично неіснуючого союзу. Це узгоджується з конституційним принципом недоторканності особистого і сімейного життя (стаття 32 Конституції України) та правом на свободу та особисту недоторканність (стаття 29 Конституції України).

Отже, необмежений у часі термін дії шлюбу з можливістю щодо його розірвання є відображенням балансу між публічним інтересом у стабільності сім'ї та приватним правом особи на самостійне визначення своєї сімейної долі.

На підставі проведеного дослідження сформульовано наступні узагальнення щодо поняття шлюбних правовідносин та їх виникнення:

- шлюбно-сімейні правовідносини є динамічним соціально-правовим явищем, що зазнає постійних трансформацій під впливом історичних, культурних, економічних та технологічних чинників. Від давніх часів, коли шлюб був тісно пов'язаний з економічними потребами та патріархальними структурами, спостерігається поступовий розвиток уявлень про шлюб як про союз, заснований на особистих почуттях та взаємній повазі, а також розширення розуміння сім'ї, що охоплює різноманітні форми сімейних зв'язків, включаючи одностатеві партнерства та неформальні союзи;

- у науковому дискурсі чітко розмежовуються поняття «шлюб» і «сім'я», де останнє є ширшим та інклюзивнішим. Шлюб визначається як офіційно зареєстровані подружні зв'язки, тоді як сім'я є об'єднанням осіб, які ведуть спільне господарство, проживають разом, поєднані взаємними правами, обов'язками та побутом, що включає в себе кровну спорідненість, усиновлення, фактичні шлюбні відносини (квазішлюбні відносини) та інші тривалі емоційні та господарські зв'язки. Таке розмежування є важливим для адекватного правового регулювання сімейних відносин, що враховує їхню соціальну різноманітність;

- нормативно-правове регулювання шлюбних відносин є складним та багатогранним процесом, що виходить за межі традиційного сімейного законодавства. На формування та реалізацію шлюбних прав та обов'язків впливають конституційні норми, цивільне, адміністративне, а іноді навіть кримінальне право, що підкреслює міжгалузевий характер досліджуваної проблематики. Такий комплексний підхід є необхідним для адекватного реагування на сучасні виклики у сфері сімейних відносин та забезпечення ефективного захисту прав членів сім'ї;

- шлюб та сім'я є базовими соціальними інститутами, що відіграють ключову роль у демографічному відтворенні населення та формуванні людського капіталу. Сучасна трансформація сімейних структур – від деінституціоналізації класичного шлюбу до диверсифікації партнерських моделей та зростання числа розірвань союзів – справляє регресивний вплив на відтворювальні процеси, що диктує необхідність стратегічного коригування векторів державної соціальної підтримки;

- встановлено, що шлюбна правоздатність виникає з моменту народження, а шлюбна дієздатність установлюється з 18 років, однак за визначених законом умов можлива і з 14 років;

- шлюбні правовідносини є специфічним різновидом сімейних правовідносин, що пов'язані із юридичними фактами, таких як укладення та розірвання шлюбу. У шлюбних правовідносинах ключову роль відіграють юридичні факти, що оформлюються адміністративно-правовими актами, а державне регулювання сімейного права є більш інтенсивним, що зумовлено важливістю сім'ї для суспільства;

- на основі проведеного аналізу сформовано перелік ознак шлюбних правовідносин, а саме: партнерство, державна реєстрація, добровільність, рівноправність, мета укладення шлюбу, виникнення взаємних прав та обов'язків, можливість визначення подружжям своїх прав та обов'язків на договірних засадах, встановлений законом порядок укладення шлюбу, моногамність, необмеженість у часі терміну дії шлюбу, однак допускається одностороннє або взаємне волевиявлення щодо його розірвання.

2.2. Квазішлюбні правовідносини: особливості цивільно-правового регулювання

Сучасні шлюбні відносини зазнали суттєвої трансформації, відійшовши від класичної монополії зареєстрованого шлюбу як єдиної цивілізованої форми співжиття. Дедалі більшого поширення набувають відносини, що виникають без державної реєстрації шлюбу.

На думку Слюсар Л. І., в Україні поширення незареєстрованого шлюбного партнерства почалось значно раніше, ніж у інших країнах Європи. Відповідно до Сімейного кодексу 1926 р., реєстрація шлюбу була необов'язковою, права зареєстрованого і незареєстрованого шлюбу було зрівняно. Однак цей період «шлюбної лібералізації» тривав недовго: 1944 року юридичний статус фактичного (незареєстрованого) шлюбу було скасовано, відповідно, ця форма шлюбу стала винятком із загального правила. Автор зазначає, що немає статистичних даних щодо поширення незареєстрованих шлюбів серед населення Радянської України у другій половині XX століття, однак припускає, що кількість таких шлюбних об'єднань була незначною, оскільки сама організація життя населення вкрай ускладнювала їх існування (інститут прописки і пов'язані з ним обмеження, гострота житлової проблеми, контроль за «моральним станом» особистості з боку держави й її представників тощо). Можливо, лише у другій половині 1980-х років їх кількість почала дещо збільшуватись, про що побічно свідчить зростання рівня позашлюбної народжуваності у ці роки. Також автор підкреслює, що такі події, як війна на сході країни, зменшення підконтрольної Уряду України території внаслідок збройної агресії РФ, та інтенсифікація пов'язаних із цими подіями міграційних процесів, вплинули на шлюбність населення країни. Однак ці зміни важко статистично оцінити, оскільки ряд відносних демографічних показників є неточними, що зменшує можливості фахового аналізування [131].

На основі аналізу праці Слюсар Л. І. можна зробити висновок, що становлення незареєстрованого шлюбу в Україні має глибоке історичне коріння, відрізняючись від європейських тенденцій. Сучасні трансформації шлюбних

відносин в Україні, включаючи зростання дистанційних шлюбів та вплив міграційних процесів, спричинених військовими діями, ускладнюють достовірну статистичну оцінку цих явищ. Незважаючи на те, що об'єктивних даних щодо поширення незареєстрованих шлюбів досі бракує, їхня роль у суспільстві, безумовно, зростає, що потребує подальшого наукового аналізу та можливого перегляду правового регулювання.

Згідно зі статистичними даними Міністерства юстиції України за 2025 рік зареєстровано 165 587 шлюбів та 26 282 випадки розірвань шлюбів [65]. Проте наразі відсутні достовірні статистичні показники щодо кількості фактичних (незареєстрованих) шлюбних відносин. Це створює прогалину в розумінні реальної структури сімейних відносин в Україні, оскільки частина пар проживає у цивільному шлюбі без офіційної реєстрації, що ускладнює аналіз динаміки сімейного життя та формування відповідної державної політики. У медіа періодично зазначають, що майже кожен десятий шлюб в Україні – цивільний, тобто незареєстрований.

Саме тому цей феномен потребує ретельного наукового осмислення з точки зору цивільно-правового регулювання, адже він створює нові виклики для захисту майнових та особистих немайнових прав осіб, які перебувають у таких відносинах. Якщо традиційний шлюб апріорі надає подружжю певний обсяг прав та обов'язків, то у досліджуваних нами відносинах їхнє правове становище значною мірою залежить від конкретних обставин, наявності домовленостей та встановленої судової практики.

Особливість цивільно-правового регулювання квазішлюбних відносин полягає у їх диспозитивному характері. На відміну від зареєстрованого шлюбу, де значна частина майнових питань регулюється імперативними нормами Сімейного кодексу України, у фактичних шлюбних відносинах сторони мають значно більшу свободу договірного регулювання. Це дозволяє їм самостійно визначати правовий режим набутого майна, розподіл обов'язків щодо утримання та інші майнові аспекти. Проте така договірна свобода може стати джерелом невизначеності та конфліктів у разі припинення відносин або виникнення спорів, адже відсутність чітко зафіксованих домовленостей унеможливлює швидке та

справедливе вирішення спірних питань. Саме тому актуальність договірного регулювання у квазішлюбних відносинах зростає, вимагаючи від суб'єктів проактивної позиції щодо захисту своїх інтересів.

У зв'язку з цим подальше дослідження квазішлюбних правовідносин має бути зосереджене на виявленні оптимальних моделей їх цивільно-правового регулювання, які б забезпечували баланс між свободою договору та захистом інтересів сторін. Необхідним є розроблення рекомендацій щодо укладання цивільно-правових договорів, спрямованих на врегулювання майнових та інших питань у таких відносинах, а також аналіз судової практики щодо вирішення спорів, що виникають між особами, які проживають у квазішлюбі. Це дозволить сформувати ефективні правові механізми, що відповідатимуть сучасним соціальним реаліям та сприятимуть стабільності та передбачуваності квазішлюбних відносин у правовому полі України.

Сам по собі інститут шлюбу є надзвичайно складним соціально-культурним феноменом, що динамічно еволюціонує та відображається у законодавстві кожної розвиненої країни, постійно потребуючи змін та адаптації відповідно до потреб сьогодення. У доктринальному розумінні шлюб трактується як санкціонована державою модель взаємодії осіб різної статі, правова регламентація якої спрямована на встановлення чітких параметрів функціонування сімейного союзу та захист інтересів його учасників. Однак у сучасному світі, під впливом глобалізаційних процесів, соціальних трансформацій та змін у цінностях, шлюбний союз виходить за рамки виключно репродуктивної функції та набуває багатогранних вимірів, що охоплюють економічні, психологічні, емоційні та навіть транснаціональні аспекти. Це вимагає від правової доктрини та законодавства глибокого переосмислення його сутності та розробки гнучких механізмів, які б адекватно відповідали новим формам сімейних об'єднань та забезпечували ефективний захист прав і інтересів їх учасників у контексті мінливих суспільних реалій.

Поняття «квазішлюб» наразі в українському законодавстві не застосовується, однак законодавець не може ігнорувати «осіб, які проживають однією сім'єю». Побутово активно використовуються поняття «фактичний

шлюб», «незареєстрований шлюб», «громадянський шлюб», «цивільний шлюб», «співжиття» тощо [93]. Такі форми співжиття хоч і не визнаються офіційно як шлюбні союзи з усіма притаманними їм правовими наслідками, проте за своєю суттю і змістом відображають значну частину правовідносин, характерних для зареєстрованого шлюбу. Особливо це стосується майнових аспектів, які виникають у процесі спільного проживання та ведення спільного господарства, навіть якщо ці відносини не закріплені чинним законодавством України як офіційний шлюб.

Прояви квазішлюбних правовідносин знаходять своє відображення через інші юридичні механізми та прецеденти, які дозволяють врегульовувати окремі аспекти взаємин між співжителями. Це може бути реалізовано через встановлення факту спільного проживання однією сім'єю для цілей поділу майна, вирішення питань щодо утримання, а також у спадкових правовідносинах. Таким чином, хоча формальне визначення відсутнє, правова система України вимушена реагувати на ці фактичні відносини, шукаючи способи їх імплементації у чинне законодавство через вже існуючі правові інструменти, що свідчить про гнучкість та адаптивність права до мінливих суспільних реалій.

З огляду на історичну ретроспективу та законодавство, необхідно зазначити, що однією із форм є релігійний шлюб, який, попри свою глибоку культурну та соціальну значущість для багатьох громадян, не має юридичної сили на рівні національного законодавства. Це чітко визначено у статті 21 СКУ, яка імперативно встановлює секулярний характер шлюбного союзу, чітко розмежовуючи правову та сакральну сфери. Законодавець імперативно позбавляє релігійний обряд статусу юридичного факту, спроможного генерувати взаємні права та обов'язки. Такий підхід підтверджує домінування державної монополії на легітимізацію сімейних відносин, де виключно акт офіційної реєстрації в уповноважених органах виступає підґрунтям для виникнення правового статусу подружжя. Це також підкреслює, що церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави (стаття 35 Конституції України)

[39], у т.ч. й у сфері сімейного права, водночас не заперечуючи права громадян на вільне сповідування релігії та проведення відповідних обрядів.

Шимон С. І. зазначає, що можлива ситуація, коли один і той самий шлюб може бути дійсним зі світської позиції, але водночас не визнаватися дійсним із позиції церкви. Як-от, з боку Православної церкви шлюб є таїнством, що вимагає Божого Благословення, тому рекомендовано вінчання, без якого особи вважаються такими, що проживають «у гріху», навіть якщо вони зареєстрували шлюб у державних органах реєстрації актів цивільного стану [158, с. 153; 89].

Зважаючи на правову доктрину, що виключає державне визнання релігійних шлюбів як юридичної підстави для виникнення у подружжя прав та обов'язків, необхідно, проте, аналізувати їхню глибинну соціально-культурну та морально-етичну роль. Попри відсутність правових наслідків, релігійна сакралізація сімейного союзу несе в собі потужну ідею зміцнення інституту сім'ї як базової ланки суспільства. Однак звертає нашу увагу до вищих цінностей, що формують стабільні стосунки, сприяють взаємній відповідальності та формують чіткі ціннісні орієнтири для майбутніх поколінь. Таким чином, релігійний обряд стає не просто ритуалом, а аксіологічним фундаментом, що підтримує родинні зв'язки та сприяє суспільній консолідації.

Більше того, якщо чоловік і жінка свідомо проходять релігійний обряд і укладають релігійний шлюб, цей акт слід розглядати як свідоме волевиявлення новоствореного сімейного союзу, що спрямоване на встановлення довготривалих, стабільних відносин, зокрема в інтересах майбутніх дітей. Фактично у таких відносинах формується повноцінна родина з усіма притаманними їй моральними та емоційними зобов'язаннями, які не завжди відображаються у правових нормах. Це створює міцне підґрунтя для виховання майбутніх поколінь у атмосфері взаємної поваги, відповідальності та традиційних сімейних цінностей, що є не менш важливим для стабільності суспільства, ніж суто юридична реєстрація.

Отже, хоча державне право не визнає релігійний шлюб як юридичний факт, його роль у формуванні морально-етичних засад сім'ї та суспільства є беззаперечною. Визнання цього соціального та морального виміру релігійних

шлюбів дозволяє глибше зрозуміти складність сучасних шлюбних відносин та їхнє місце у соціальній структурі. Це спонукає до подальших досліджень щодо гармонізації державного та релігійного підходів до інституту шлюбу, шукаючи шляхи врахування суспільно значущих аспектів, які виходять за рамки суто правового регулювання.

Бережний А. А. зазначає, що «релігійні шлюби є досить поширеними в багатьох країнах ЄС. У деяких країнах існують також расові обмеження, неможливість укладення шлюбу без згоди на те батьків. Згідно з чинним законодавством України такі шлюби визнаються дійсними на території України. Але на території країни, де існують такі заборони й обмеження, шлюб може бути не визнаним, якщо про інше не було укладено міжнародного договору. Як наслідок, може виникнути проблема, коли на території однієї країни шлюб визнається, а на території іншої – ні» [6, с. 305-306].

У рамках дослідження Бервено С. М. та Менджул М. В. встановили, що «в Австрії, Нідерландах, Німеччині, Монако, Словенії, Україні, Угорщині визнаються тільки світські шлюби, натомість в Італії, Латвії, Литві, Польщі, Португалії, Словаччині, Швеції, Чехії, Фінляндії та деяких інших країнах поряд зі світським державою визнається і церковний шлюб» [5].

Ромовська З. В., досліджуючи форму організації сім'ї – фактичний шлюб (конкубінат), зазначає, що це – триваюче відкрите спільне проживання двох осіб, які офіційно не зареєстрували свої відносини в державних органах, водночас у них немає жодних перешкод для цього [112, с. 22, 24–27].

Попри формальну відсутність поняття «квазішлюб» у національному законодавстві, ці відносини де-факто існують і породжують комплекс цивільно-правових проблем, насамперед у сфері майнових та особистих немайнових прав. Диспозитивний характер їх регулювання, з одного боку, надає сторонам широку свободу договору, з іншого – створює правову невизначеність та потенційні конфлікти у випадку припинення відносин або виникнення спорів.

Особливе місце у цьому контексті посідає феномен релігійного шлюбу, який, не маючи юридичної сили згідно з українським законодавством, відіграє ключову соціально-культурну та морально-етичну роль у формуванні інституту

сім'ї. Визнання його аксіологічного фундаменту та ролі у зміцненні сімейних цінностей є критично важливим для глибшого розуміння сутності сучасних шлюбних відносин. Міжнародний досвід, де поряд зі світським визнається і церковний шлюб, демонструє можливі шляхи гармонізації державного та релігійного підходів, що може стати підґрунтям для переосмислення правової доктрини в Україні.

Ґрунтуючись на аналізі квазішлюбних відносин як неврегульованого, проте існуючого феномену, що генерує цивільно-правові колізії, а також на осмисленні релігійного шлюбу як аксіологічної основи сімейних цінностей, постає нагальна потреба у детальнішому дослідженні практичних аспектів їхнього функціонування. У зв'язку з цим, подальший науковий пошук доцільно спрямувати на вирішення прикладних колізій, пов'язаних із трансформацією майнових режимів у таких об'єднаннях, а також на формування ефективних алгоритмів захисту персональних нематеріальних благ учасників зазначеної взаємодії.

Згідно з статтею 74 СКУ, для осіб, які підтримують родинні зв'язки без офіційної реєстрації союзу, встановлюється режим спільності майна, набутого в період такого співжиття. Законодавець визначає, що за відсутності альтернативних домовленостей у формі письмового договору, активи, накопичені під час фактичних шлюбних відносин, визнаються об'єктом їхньої спільної сумісної власності. Такий підхід забезпечує майновий захист партнерів, які не перебувають у юридично оформленому шлюбі, проте фактично виконують сімейні функції [129].

Отже, правова природа майнового статусу учасників квазішлюбних правовідносин значною мірою ідентифікується з режимом власності законного подружжя. Ключовою ознакою тут виступає презумпція спільності прав на майно, яке було детерміноване спільними зусиллями та коштами під час проживання однією сім'єю. Це створює надійний цивільно-правовий механізм, що запобігає майновій дискримінації осіб, які обрали модель фактичного шлюбу замість офіційного акту реєстрації.

Водночас критично важливою передумовою для активації норм статті 74 СКУ є відсутність у кожного з партнерів іншого легітимного шлюбу з третіми особами. Дане обмеження є фундаментальним для розмежування правових режимів, оскільки наявність паралельного зареєстрованого союзу унеможливлює виникнення спільної сумісної власності у фактичних відносинах. Таким чином, закон встановлює імперативний бар'єр, що захищає стабільність інституту офіційної сім'ї та впорядковує майновий обіг між фактичними партнерами.

Водночас Сімейний кодекс України дозволяє за певних обставин визнати майно, набуте під час фактичного спільного проживання без реєстрації шлюбу, спільною сумісною власністю. Це тягне за собою всі юридичні наслідки, передбачені Главою 8 Сімейного кодексу України для майна подружжя.

Кучерук Ю. В. зазначає, що на практиці для того, щоб довести спільний характер майна, необхідно звернутися до суду і встановити факт проживання однією сім'єю. Це вимагає надання доказів як самого факту спільного проживання, так і точного часу його початку (наприклад, через свідчення очевидців), а також підтвердження особистого фінансового внеску позивача у придбання цього майна (чеки, квитанції тощо). Лише за умови доведення цих фактів позовні вимоги можуть бути задоволені. Навпаки, якщо одна зі сторін заперечує спільність майна, вона повинна довести, що воно було придбане за її особисті кошти. Додатково може знадобитися надання доказів недостатньої фінансової спроможності іншого партнера для придбання такого майна. Таким чином, попри законодавче прирівнювання майнового режиму в квазішлюбних відносинах до офіційного шлюбу, судовий процес доведення спільних прав на майно є складним і вимагає ретельної доказової бази [45].

Для прикладу наведемо правову позицію, викладену у постанові Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду від 24.01.2020 року у справі № 546/912/16-ц. Згідно з нею «майно, набуте під час спільного проживання особами, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі між собою, є об'єктом їхньої спільної сумісної власності, якщо: 1) майно придбане внаслідок спільної праці таких осіб як сім'ї (при цьому спільною працею осіб необхідно

вважати їхні спільні або індивідуальні трудові зусилля, внаслідок яких вони одержали спільні або особисті доходи, об'єднані в майбутньому для набуття спільного майна, ведення ними спільного господарства, побуту та бюджету); 2) інше не встановлено письмовою угодою між ними. У зв'язку з цим суду під час вирішення спору щодо поділу майна, набутого сім'єю, необхідно встановити не лише факт спільного проживання сторін у справі, а й обставини придбання спірного майна внаслідок спільної праці. Сам факт перебування у незареєстрованих шлюбних відносинах без установлення обставин ведення спільного господарства, побуту та бюджету не є підставою для визнання права власності на половину майна за кожною із сторін» [74].

Аналізуючи Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справах зі спорів, що виникають між особами, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі [60], хочемо зазначити, що підтвердження фактичного шлюбу (чоловік та жінка проживає однією сім'єю) є критично важливим для застосування статті 74 СКУ та визнання за майном, набутим під час такого проживання, статусу спільної сумісної власності. Судова практика наголошує на необхідності комплексного підходу до оцінки доказів, а не лише на формальних ознаках.

Основними підставами для підтвердження фактичного шлюбу, що випливають з судової практики, є:

1. Спільне проживання як базова передумова, для якої важливо не лише формальне спільне проживання за однією адресою, але й фактичне ведення спільного побуту. У межах даного дискурсу слід зауважити, що тривале проживання чоловіка та жінки окремо, зумовлене специфікою їхньої трудової чи професійної активності, не є безумовною підставою для констатації розриву фактичного шлюбного союзу. Ключовим у цьому аспекті виступає не фактор спільного фізичного перебування, а наявність стійкої психологічної та соціальної взаємодії, що підтверджує волю сторін на збереження сімейної цілісності попри об'єктивні зовнішні обставини.

Наприклад, проходження чоловіком військової служби, реєстрація та постійне проживання у військовій частині не можуть свідчити про те, що сторони

не перебували у фактичних сімейних відносинах, оскільки вказують лише на виконання ним військового обов'язку [75].

2. Ведення спільного господарств, що включає наявність спільного бюджету, спільні витрати, спільне придбання майна для потреб сім'ї, розподіл обов'язків по домашньому господарству, спільне харчування, спільний відпочинок тощо. Суди звертають увагу на: докази, що підтверджують спільні джерела доходу або їх об'єднання, чеки, квитанції, договори, що свідчать про спільне придбання товарів і послуг, тобто спільні витрати, наявність спільного доступу до банківських рахунків, наявність взаємних прав та обов'язків, притаманних подружжю, а саме: сюди відноситься взаємна турбота, підтримка, спільні зусилля щодо утримання та виховання дітей (якщо є), моральна та матеріальна допомога, участь у вирішенні сімейних питань та інші обставини, що свідчать про утворення сім'ї.

Цірат А. та Сліпченко О. також роблять схожі висновки [147].

Підтвердження реальності сімейних зв'язків здійснюється шляхом подання доказів, що ілюструють функціональну єдність пари. Сюди належать як біологічні чинники (спільне батьківство), так і соціально-побутові: спільний відпочинок, взаємне страхування, солідарна відповідальність за позиками. Окрему групу становлять духовно-етичні підтвердження, зокрема вінчання, що в сукупності з реєстрацією за однією адресою та використанням допоміжних репродуктивних технологій, дозволяє констатувати виникнення сімейних відносин у правовому сенсі.

«Іншими доказами проживання однією сім'єю може бути народження спільних дітей; спільне придбання рухомого та нерухомого майна; укладення чоловіком/жінкою договорів дарування, страхування, медичного та туристичного обслуговування, тощо на користь іншого; наявність спільних рахунків у банківських установах; зазначення чоловіка/жінки майновим поручителем за кредитними зобов'язаннями іншого; спільна участь у питаннях життєзабезпечення сім'ї, в оплаті комунальних послуг, купівлі продуктів харчування та інших необхідних товарів, техніки, здійснення ремонту; спільне проведення дозвілля; наявність спільних фотографій, дописів та іншої

інформації в соціальних мережах та інших веб-сайтах; догляд один за одним під час хвороб, в тому числі понесення витрат на лікування, на організацію та проведення похорон, догляду за місцем поховання тощо. Для обґрунтування позиції у даній категорії спорів часто використовують і показання свідків, якими можуть бути родичі, сусіди, спільні друзі тощо» [8].

Хоча у постанові Верховного Суду України від 14.02.2018 у справі № 129/2115/15-ц зазначено, що «покази свідків не можуть бути єдиною підставою для встановлення факту спільного проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу» [73].

Слід констатувати, що наявність лише інтимної прихильності чи близької дистанції між особами не є достатнім правовим критерієм для ідентифікації їхніх стосунків як родинних. Для кваліфікації таких зв'язків як усталеного сімейного союзу необхідна доказова база, що підтверджує спільність побуту, наявність єдиної фінансово-бюджетної основи та виникнення комплексу реципрокних прав і обов'язків, які за своєю суттю ідентичні подружнім правовідносинам.

Важливо, що жоден окремий доказ не є абсолютним підтвердженням фактичного шлюбу. Суди оцінюють сукупність доказів, які у своїй єдності та взаємозв'язку дозволяють дійти висновку про наявність усталених відносин, притаманних сім'ї. Тягар доказування цих обставин покладається на сторону, яка посилається на факт проживання однією сім'єю без відповідної реєстрації шлюбу.

Аналіз наукових позицій та судових прецедентів переконливо демонструє, що ідентифікація фактичного шлюбу як підстави для виникнення спільної сумісної власності на майно виходить за межі формального співжиття. Різноманітність доказів, від фінансових документів до документів, що підтверджують спільне дозвілля та взаємну турботу, відображає широку судову дискрецію та необхідність всебічного дослідження обставин справи, щоб уникнути формалізму та забезпечити справедливий захист майнових прав у цій динамічній сфері правовідносин.

Якщо ж між чоловіком та жінкою відсутнє спільне ведення господарства, спільний бюджет, спільні витрати, а їхні відносини обмежуються лише

особистими або інтимними стосунками без формування економічної та соціальної єдності, це свідчить про відсутність фактичного шлюбу. Суди звертають увагу на те, що: кожен з партнерів веде власний бюджет, не об'єднуючи доходи та не здійснюючи спільних суттєвих витрат, придбання майна відбувається індивідуально, а не для спільних потреб, кожна особа фінансово забезпечує себе самостійно, без залучення ресурсів партнера, проживання за різними адресами без вагомих причин.

Хоча тривале окреме проживання за певних обставин (наприклад, професійна діяльність) не завжди свідчить про припинення фактичного шлюбу, систематичне проживання чоловіка та жінки за різними адресами, без об'єктивних підтверджених причин, що не дозволяють їм вести спільне господарство за однією адресою, є сильною ознакою відсутності сімейних відносин.

3. Якщо відносини між чоловіком та жінкою не мають ознак взаємної турботи, підтримки, участі у вирішенні життєвих проблем одне одного, що характерно для сімейних відносин, це вказує на відсутність фактичного шлюбу. Це може проявлятися у відсутності: спільних планів на майбутнє, взаємної моральної підтримки, спільного вирішення побутових та життєвих питань, свідчення про відсутність бажання чи наміру створювати сім'ю, наприклад, усні чи письмові заяви самих сторін або свідчення третіх осіб про те, що відносини носили виключно неформальний характер, без мети створення сім'ї у розумінні Сімейного кодексу України.

Ватрас В. А. зазначає, що «основне призначення сім'ї – створення такого середовища, потрапляючи у яке фізична особа може набути сімейної правосуб'єктності та ефективно здійснювати свої сімейні права і виконувати покладені на неї сімейні обов'язки як в інтересах сім'ї, так і для власного блага» [16, с. 38].

Таким чином, судова практика при встановленні факту відсутності фактичного шлюбу керується принципом відсутності сукупності ознак, що свідчать про створення сім'ї, а також наявністю обставин, які прямо виключають визнання таких відносин сімейними з юридичної точки зору.

Доктринальне та правозастосовне тлумачення положень статті 74 Сімейного кодексу України, яка прирівнює майновий режим квазішлюбних правовідносин до спільної сумісної власності офіційного подружжя, демонструє діалектичну напругу між законодавчою презумпцією та імперативами судового доказування. Попри формальне розширення сфери застосування режиму спільної сумісної власності на фактичні шлюбні відносини, реалізація майнових прав у цій сфері є значно ускладненою та обтяженою підвищеними стандартами доказування, що зумовлено відсутністю офіційної реєстрації та, як наслідок, необхідністю встановлення юридичних фактів у судовому порядку.

Ключовим методологічним викликом для судової практики є не просто констатація факту спільного проживання, а всебічна та комплексна оцінка сукупності обставин, які свідчать про формування фактичних сімейних зв'язків з відповідною економічною та соціальною єдністю, що виходить за межі простої побутової взаємодії чи інтимних стосунків і включає: системну інтеграцію життєдіяльності та взаємозалежність партнерів, наявність спільного бюджету, спільних джерел доходу (навіть непрямих, таких як ведення домашнього господарства, що вивільняє ресурси іншого партнера), об'єднання зусиль для придбання майна з метою задоволення спільних потреб сім'ї.

При цьому, навіть об'єктивно обумовлене тимчасове роз'єднання проживання (наприклад, у зв'язку з виконанням військового обов'язку чи специфікою професійної діяльності) не може автоматично спростовувати факт єдності, якщо інші докази свідчать про збереження глибоких сімейних зв'язків, взаємної підтримки та спільних матеріальних інтересів. Це свідчить про гнучкість судового підходу, який враховує сучасні реалії та форми організації сімейного життя.

Важливу роль відіграє наявність взаємних прав та обов'язків, характерних для подружжя, що проявляються у взаємній турботі, підтримці, спільній участі у вихованні дітей, вирішенні життєвих проблем. Відсутність такої системної взаємозалежності, зокрема, чітко розмежовані фінансові потоки та відсутність спільних витрат на потреби сім'ї, є вирішальним аргументом для спростування фактичного шлюбу.

Отже, правозастосовна парадигма у справах про поділ майна, набутого у квазішлюбних відносинах, вимагає від позивача не лише формального посилання на статтю 74 СКУ, а й доведення глибокої економічної, соціальної та психологічної інтеграції відносин, що свідчать про утворення фактичного сімейного союзу. Ігнорування сукупності цих чинників та обмеження лише окремими, навіть значущими фактами, не дозволяє об'єктивно встановити правовий режим спільно нажитого майна, що є ключовим для забезпечення справедливого розподілу активів та захисту майнових прав сторін.

Продовжуючи аналіз проблематики поділу майна осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах (квазішлюбних правовідносинах), необхідно виокремити ключові обставини, що безпосередньо впливають на цей процес. Ці обставини, визначені Сімейним кодексом України та деталізовані судовою практикою, є основою для прийняття справедливого рішення щодо розподілу спільно набутого майна.

Основними обставинами, які впливають на поділ майна у квазішлюбних відносинах, на нашу думку є:

1. Для констатації факту проживання однією сім'єю судова практика вимагає комплексного підтвердження не лише спільного побуту, а й наявності реципрокних прав та обов'язків, що виражаються у формуванні єдиного бюджету, спільних фінансових витратах та взаємній підтримці, притаманній подружжю. Відсутність доказів такої системної взаємодії нівелює правові підстави для визнання за особою частки у набутому майні, оскільки самі по собі інтимні чи близькі стосунки не генерують режиму спільної сумісної власності.

У Постанові Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду від 24.01.2020 року у справі № 546/912/16-ц чітко зазначено, що майно, набуте під час спільного проживання, є об'єктом спільної сумісної власності, якщо воно придбане внаслідок спільної праці таких осіб як сім'ї. При цьому «спільною працею осіб необхідно вважати їхні спільні або індивідуальні трудові зусилля, внаслідок яких вони одержали спільні або особисті доходи, об'єднані в майбутньому для набуття спільного майна, ведення ними спільного господарства, побуту та бюджету» [74].

2. Джерело та мета набуття майна.

Важливо встановити, чи було майно придбано за спільні кошти або в результаті спільних трудових зусиль, і чи було воно призначене для спільних потреб сім'ї. Доказами можуть бути чеки, квитанції, договори, свідчення про походження коштів, участь у кредитних зобов'язаннях тощо. Якщо майно придбано одним із партнерів за його особисті кошти, які не були об'єднані зі спільним бюджетом сім'ї, і не для спільних потреб, воно не підлягає поділу як спільна сумісна власність.

У контексті фактичних шлюбних відносин, джерело та мета набуття майна є ключовими критеріями для визначення його правового режиму та подальшого поділу. Це не просто формальні ознаки, а глибокі індикатори наявності усталених відносин, притаманних подружжю, як того вимагає Пленум Верховного Суду України (Постанови № 11 від 21.12.2007 та № 7 від 30.05.2008) [84; 88].

Мета набуття майна у фактичних шлюбних відносинах полягає у задоволенні спільних потреб сім'ї, а не лише особистих інтересів одного з партнерів. Підтримуючи Кучерук Ю. В., ми зазначаємо, що ця ознака є провідною для розмежування фактичного шлюбу від інших форм співжиття, підкреслюючи намір встановити стійкі, притаманні шлюбу відносини. Майно має бути придбане саме для спільного користування та задоволення потреб, що є характерними для сімейного життя.

Правозастосовна практика свідчить, що ініціювання справ про встановлення факту сімейних відносин без шлюбного акту переважно має на меті подальшу майнову трансформацію. Зокрема, такий процесуальний крок стає фундаментом для визнання прав на спадкування за законом, що опосередковано підкреслює існування спільної господарської мети та наміру партнерів щодо формування об'єктів спільної сумісної власності [77; 104]; визнання права на приватизацію гуртожитку як члена сім'ї наймача [109]; можливість безперешкодного листування, відправлення передач та посилок, отримання тривалих побачень у пенітенціарних установах [108]; пряме звернення до суду з метою визнання спільної сумісної власності на спільно набуте майно тощо.

Таким чином, аналіз правового режиму майна, набутого у квазішлюбних відносинах, виявляє фундаментальну проблему адаптації традиційних сімейно-правових доктрин до реалій сучасного соціуму. Попри те, що стаття 74 Сімейного кодексу України фактично прирівнює майновий режим незареєстрованих союзів до спільної сумісної власності офіційного подружжя, імплементація цього положення у правозастосовній практиці створює значні виклики, що зумовлені відсутністю формальної реєстрації.

Ключовим для подолання цих викликів є встановлення факту «усталених відносин, притаманних подружжю», що виходить за межі простого спільного проживання чи інтимної близькості. Судова доктрина, підтримана постановами Пленуму Верховного Суду та практикою Касаційного цивільного суду, вимагає комплексного доведення як джерела, так і мети набуття майна.

Водночас Кучеренко О. М. обґрунтував необхідність екстенсивного застосування режиму спільної сумісної власності подружжя до майнових відносин у фактичному шлюбі, попри існуючі доктринальні заперечення. Цей підхід дозволяє вирішити низку фундаментальних проблем доказування (встановлення внеску, його розміру, врахування непрямих внесків, захист інтересів осіб з доходами, спрямованими на поточні витрати), забезпечуючи більш справедливий захист майнових прав осіб, які де-факто утворили сімейний союз. Аргументи щодо «втручання у приватне життя» та небажання правових наслідків шлюбу нівелюються можливістю укладення угоди про роздільний режим власності, що зберігає диспозитивність та вибір за сторонами, водночас захищаючи інтереси тих, хто сприймає свої відносини як сімейні та прагне визнання спільних майнових прав [44].

На основі вищевикладеного, правозастосовна парадигма вимагає від позивача не просто формального посилання на норму закону, а надання всебічної, системної та ретельно обґрунтованої доказової бази, яка у своїй сукупності переконливо свідчить про глибоку економічну, соціальну та психологічну інтеграцію відносин. Лише за такого підходу може бути забезпечений справедливий розподіл майна та належний захист прав осіб, які обрали квазішлюбну форму співжиття.

Продовжуючи аналіз правового регулювання квазішлюбних відносин, ми переходимо від майнових аспектів, де ключовим є встановлення факту усталених відносин та доведення джерела й мети набуття майна, до не менш важливої сфери – захисту особистих немайнових прав та інтересів. Якщо майнові права регулюються статтею 74 СКУ та потребують ретельної доказової бази економічної інтеграції, то особисті немайнові права у квазішлюбних відносинах стикаються з іншими викликами, адже їхній захист часто не має прямої нормативної основи і вимагає застосування аналогії закону та загальних засад цивільного права.

Виходячи із дисертаційного дослідження Сафончик О. І. на тему «Шлюбні правовідносини в Україні: теорія і практика», можна сказати, що «до немайнових відносин в сімейному праві відносять: особисті немайнові права та обов'язки (право на повагу, турботу, взаємодопомогу, спільне вирішення питань сім'ї, свобода вибору місця проживання, професії тощо); відносини, що стосуються батьківства та материнства, права та обов'язки, пов'язані з особистими зв'язками між членами сім'ї, які не мають прямого економічного змісту» [117].

«Особисті немайнові відносини в сім'ї регулюються державою, оскільки вони тісно пов'язані з майновими відносинами та справляють на них певний вплив. Між подружжям спочатку виникають особисті немайнові відносини, а вже потім майнові, які регулюються сімейним законодавством і можуть виникати лише за наявності немайнових відносин. Вони сприяють виконанню одного з основних завдань сімейного законодавства – зміцнення сім'ї» [149, с. 17]. Червоний Ю. С. підкреслює, що ці немайнові відносини є первинними, тісно пов'язані з майновими, регулюються державою і відіграють ключову роль у зміцненні сім'ї.

Таким чином, недостатнє правове регулювання немайнових аспектів квазішлюбних відносин створює фундаментальну прогалину, що перешкоджає повноцінному захисту прав та інтересів осіб, які обрали таку форму сімейного життя, і суперечить самій меті сімейного законодавства щодо зміцнення сім'ї.

Ревуцька І. Е. заперечує наявність в учасників фактичних шлюбних відносин особистих немайнових прав дружини та чоловіка, погоджуючись із тим, що частина з них безперечно виникає між особами, що перебувають у таких відносинах [102, с. 164; 47]. Позиція Ревуцької І. Е. є характерним прикладом еволюції правової думки щодо фактичних шлюбних відносин. Вона відображає дуалізм у підході: з одного боку, зберігається традиційне заперечення повного ототожнення незареєстрованого союзу з юридичним шлюбом через відсутність формальної підстави; з іншого боку, визнається об'єктивна необхідність захисту певних особистих немайнових прав, що неминуче виникають у процесі спільного життя та ведення сімейного господарства. Це підтверджує, що сучасне сімейне та цивільне право, хоч і спирається на формальні критерії, все ж змушене враховувати фактичну сутність відносин, прагнучи до компромісу між принципом правової визначеності та принципом справедливості у захисті реальних сімейних зв'язків.

За твердженням Сафончик О. І., відмінності у правовому регулюванні особистої сфери учасників офіційного шлюбу та осіб, що перебувають у фактичних шлюбних відносинах, не мають суттєвого характеру. Основна увага зосереджена на забезпеченні взаємних немайнових інтересів, які в обох випадках реалізуються через подібний юридичний інструментарій [117].

Позиція вченої безсумнівно є прогресивною та реалістичною позицією з точки зору сучасної науки сімейного права, що визнає багатоманітність сімейних форм та спрямована на захист прав усіх членів сім'ї, незалежно від формальної реєстрації. Однак з позиції чинного законодавства України, цей висновок є скоріше програмним завданням для законодавця та правозастосовної практики, ніж констатацією наявного стану речей. Дане твердження акцентує увагу на дихотомії між соціальним буттям та правовою формою, обґрунтовуючи доцільність інтенсифікації захисту особистих немайнових інтересів партнерів, які формують сімейний осередок поза межами офіційного шлюбного інституту.

На думку Апопій І. В., особисті немайнові права належать особам незалежно від їх перебування у шлюбі, наприклад, що стосується права подружжя на зміну прізвища, то фактичне подружжя може це зробити на

загальних підставах [1, с. 149; 47]. Автор відображає важливий принцип, згідно з яким загальні особисті немайнові права належать кожній особі незалежно від її сімейного статусу. Це означає, що учасники квазішлюбних відносин, як і будь-які інші громадяни, мають право на зміну прізвища, але на загальних підставах, передбачених цивільним законодавством, а не за спрощеними правилами, що діють для офіційного подружжя. Проте ця позиція не вирішує фундаментальної проблеми відсутності прямого законодавчого визнання та захисту специфічних сімейних немайнових прав (як-от, права на взаємну повагу, турботу, спільне вирішення сімейних питань), які виникають саме з факту спільного проживання однією сім'єю та є невід'ємними від її сутності, але наразі не мають адекватного правового врегулювання поза межами зареєстрованого шлюбу (за винятком окремих випадків, як походження дитини та усиновлення). Зазначене актуалізує необхідність модернізації сімейно-правового інструментарію, спрямованого на створення дієвих гарантій реалізації прав та законних інтересів осіб, які перебувають у фактичних шлюбних зв'язках без офіційної реєстрації.

М. І. Байрачна ж пропонує особам, які проживають однією сім'єю без шлюбу, укладати договір для визначення їх особистих немайнових та майнових прав та обов'язків, які вони будуть здійснювати та виконувати у повсякденному житті [4, с. 146]. Такий підхід, на думку авторки, є ефективним механізмом для подолання існуючих законодавчих прогалин, які залишають учасників фактичного шлюбу у вразливому правовому становищі. Хоча реалізація договірного регулювання немайнових прав може стикатися з певними труднощами методологічного та правозастосовного характеру через специфіку цих прав, саме такий підхід здатен істотно підвищити правову визначеність, мінімізувати потенційні конфлікти та забезпечити більш справедливий захист інтересів осіб, які свідомо обирають цю форму сімейного співжиття, що повністю відповідає сучасним тенденціям розвитку сімейного та цивільного права.

СКУ диференціює підходи до встановлення походження дитини залежно від правової форми союзу батьків. Для учасників фактичних шлюбних відносин законодавець встановлює особливий режим реалізації особистих прав, зокрема

можливість спільної адопції та добровільного визнання батьківства. Оскільки презумпція походження дитини від чоловіка діє лише в межах легітимного шлюбу (включаючи десятимісячний термін після його розірвання), для «фактичного подружжя» критично важливим стає механізм юридичної фіксації батьківської волі, що є необхідною умовою виникнення взаємних прав та обов'язків.

Аналіз наукових поглядів та чинного законодавства свідчить про дуалістичний та еволюційний характер підходу до регулювання немайнових прав у квазішлюбних відносинах. Хоча Сімейний кодекс України не передбачає повного прирівнювання фактичного подружжя до зареєстрованого в аспекті усіх особистих немайнових прав (як це зазначає Лучковський В. В.), він вже містить окремі, хоча й обмежені, правомочності, зокрема, щодо встановлення походження дитини та спільного усиновлення.

Наукова парадигма відображає неминучу потребу у розширенні захисту цих прав, адже сама сутність сімейних відносин виходить за межі суто майнових аспектів. Позиція Ревуцької І. Е. демонструє компромісний підхід, визнаючи фактичне виникнення деяких немайнових прав, тоді як Сафончик О. І. йде далі, стверджуючи, що відмінностей у немайнових наслідках зареєстрованого і незареєстрованого шлюбу небагато, що є програмним завданням для законодавця.

Найбільш перспективним шляхом вирішення цієї проблеми, що відповідає сучасним тенденціям розвитку сімейного та цивільного права, є розширення диспозитивності через договірне врегулювання. Пропозиція Байрачної М. І. щодо укладення договорів між фактичним подружжям для визначення їхніх особистих немайнових прав (включаючи материнство, батьківство, розподіл сімейних обов'язків) є прогресивним механізмом. Це дозволяє гармонізувати принцип автономії волі сторін з потребою у правовій визначеності та справедливому захисті інтересів осіб, які свідомо обирають форму квазішлюбних відносин, сприяючи зміцненню сім'ї у її сучасних проявах, навіть якщо загальні особисті права (як зміна прізвища за Апопій І. В.) регулюються загальними нормами цивільного права. Таким чином, майбутній

розвиток сімейного права має бути спрямований на інтеграцію цих відносин у правове поле через механізми, які визнають їхню фактичну сімейну сутність, забезпечуючи захист як майнових, так і, що не менш важливо, немайнових аспектів життя.

Лучковський В. В., дослідивши особливості захисту майнових та особистих прав осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах у судовій практиці України, зауважує, що «судова практика щодо встановлення юридичного факту проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу є неоднозначною. Така неоднозначність стосується передусім: термінології, яка використана для позначення фактичних шлюбних відносин (вони в судовій практиці називаються «фактичні шлюбні відносини», «фактичний шлюб», «фактичні взаємини сторін», «проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу», «перебування у фактичних шлюбних відносинах та проживання однією сім'єю», «фактичні подружні шлюбні відносини», «проживання однією сім'єю у фактичних шлюбних відносинах», «проживання однією сім'єю» тощо), і переліку обставин, які безумовно свідчать про наявність фактичних шлюбних відносин (окремі суди до таких обставин відносять реєстрацію обох з фактичного подружжя у квартирі, однак як свідчить постанова Верховного Суду від 10 жовтня 2019 року у справі № 748/897/18 проживання чоловіка і жінки за однією адресою, що пов'язане з поділом майна після розірвання шлюбу та відсутністю іншого місця проживання, не свідчить про сімейні відносини між ними), спільну присутність на святах та пересилання коштів (однак це заперечується постановою Верховного Суду від 15 серпня 2019 року у справі № 588/350/15), факт періодичного спільного відпочинку (що заперечується постановою Верховного Суду від 27 лютого 2019 року у справі № 522/25049/16-ц). Найчастіше звернення до суду щодо встановлення юридичного факту проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу, відбувається з метою отримання спадщини одного із фактичного подружжя або для встановлення спільної сумісної власності на спільно набуте майно» [50].

Аналіз судової практики, проведений Лучковським В. В., яскраво демонструє глибоку неоднозначність та нестабільність підходів українських

судів до захисту прав осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах. Ця неоднозначність виявляється як у варіативності термінології, що використовується для позначення квазішлюбних зв'язків, так і у відсутності уніфікованого переліку обставин, які безумовно підтверджують їхнє існування. Зокрема, такі, здавалося б, очевидні ознаки, як спільна реєстрація місця проживання, спільні свята чи періодичний відпочинок, не є беззаперечними доказами сімейних відносин з точки зору Верховного Суду, що створює значну правову невизначеність. На тлі того, що основною метою звернення до суду у таких справах є захист майнових прав (спадкування або поділ спільно набутого майна), існуюча розбіжність у судовій практиці перешкоджає ефективному захисту прав та інтересів учасників фактичного шлюбу, підкреслюючи нагальну потребу в уніфікації правозастосовних підходів та чіткішому визначенні критеріїв для встановлення таких відносин.

Водночас Стефанчук Р. О. зазначає, що такі права, як право на повагу до своєї індивідуальності і права на свободу та особисту недоторканність, на вільний вибір місця свого проживання є за своєю суттю цивільно-правовими, які належать особі незалежно від шлюбу, по суті довічно; реєстрація шлюбу суттєво не впливає на ці права, вони продовжують належати кожному з подружжя як фізичній особі; права на материнство і на батьківство за своїм змістом є загальними, тобто такими, що властиві всім фізичним особам, незалежно від того, перебувають вони в державно зареєстрованому шлюбі чи ні [132, с. 50, 110; 62].

Сучасне українське сімейне право стикається з глибокою проблемою неоднозначності та нестабільності у захисті прав осіб, що перебувають у квазішлюбних відносинах. Це виявляється у відсутності єдиної термінології та непослідовності судової практики щодо обставин, які підтверджують фактичний шлюб. Хоча базові особисті немайнові права є універсальними та не залежать від шлюбного статусу, специфічні сімейно-правові наслідки фактичного співжиття залишаються недостатньо врегульованими. Існуюча ситуація створює правову невизначеність, перешкоджає ефективному захисту прав та вимагає

невідкладного законодавчого вдосконалення та уніфікації судових підходів для забезпечення комплексного захисту реальних сімейних зв'язків.

У іншій праці Лучковський В. В. констатує, що СКУ наразі не містить прямого прирівнювання учасників фактичних шлюбних відносин до офіційного подружжя щодо особистих немайнових прав, обмежуючи їхній статус переважно майновими аспектами. Разом з тим, зважаючи на специфіку юридичної природи фактичного співжиття як особливого виду родинної взаємодії, що передбачає реалізацію широкого спектру сімейних прав та обов'язків, автор не погоджується з таким вузьким підходом. Він переконаний, що особисті немайнові права, закріплені у статтях 49–52, 54–56 СКУ (наприклад, право на повагу, взаємну моральну та матеріальну підтримку, вирішення сімейних питань), мають поширюватися і на учасників фактичного шлюбу. У зв'язку з цим, автор пропонує законодавчо розширити сферу застосування цих норм, доповнивши СКУ окремою статтею 56-1, яка б прямо закріплювала відповідні права та обов'язки за учасниками фактичних шлюбних відносин. При цьому автор визнає, що деякі особисті немайнові правомочності вже передбачені чинним СКУ, зокрема, щодо встановлення походження дитини та можливості спільного усиновлення. Таким чином, основний висновок полягає в тому, що фактичний шлюб, як повноцінний сімейний союз, вимагає адекватного юридичного визнання не лише в майновій, а й, імовірно, передусім у сфері особистих немайнових прав, що є критично важливим для комплексного захисту інтересів його учасників [51].

На думку Лучковського В. В., суть питання особистих немайнових прав у квазішлюбних відносинах полягає у доктринальній дискусії та законодавчій прогалині. Учений різко критикує чинний Сімейний кодекс України за його фундаментальну недосконалість у регулюванні немайнових прав у квазішлюбних відносинах. Він вказує на обмеженість та невідповідність законодавчого підходу самій суті фактичних сімейних зв'язків, які, на його думку, не можуть зводитися лише до майнових аспектів. Ключова критика полягає в тому, що Сімейний кодекс України нехтує широким спектром особистих немайнових прав, притаманних будь-якому сімейному союзу. Замість

цього, Лучковський В. В. наполягає на негайному законодавчому вдосконаленні. Він пропонує визнати за учасниками квазішлюбних відносин певні вже встановлені (наприклад, права щодо походження та усиновлення дитини) та «непоіменовані» особисті немайнові права (материнство, батьківство, розподіл сімейних обов'язків, спільне вирішення питань сім'ї), хоч і з вужчим змістом порівняно з подружжям [52].

Таким чином, наше дослідження виявляє критичну дисгармонію між фактичною сутністю квазішлюбних відносин як повноцінних сімейних союзів та їхнім неадекватним правовим врегулюванням в Україні. Ця дисгармонія поглиблюється парадоксальною ситуацією: з одного боку, базові особисті немайнові права (на кшталт батьківства чи свободи) є універсальними та не залежать від шлюбного статусу, відображаючи цивілістичний підхід; з іншого боку, судова практика демонструє хаотичну невизначеність у встановленні самого факту квазішлюбних відносин, відмовляючи у захисті похідних, специфічно сімейних немайнових прав (повага, турбота, спільне вирішення сімейних питань) через брак чітких критеріїв та одноманітної термінології. Таким чином, суттєвою прогалиною є не відсутність «нових» прав, а неспроможність системи належним чином визнавати та захищати вже існуючі, проте непрямо виниклі, сімейно-правові немайнові наслідки фактичного співжиття, що вимагає негайної законодавчої інтервенції для усунення цієї колізії та забезпечення ефективного захисту інтересів учасників таких відносин.

Отже, на підставі проведеного дослідження сформульовано наступні узагальнення щодо особливостей цивільно-правового регулювання квазішлюбних правовідносин:

- зазначено, що незважаючи на статтю 74 Сімейного кодексу України, яка визнає право спільної сумісної власності на майно, набуте у квазішлюбних відносинах, регулювання майнових аспектів залишається фрагментарним та обтяженим значними доказовими викликами. Судова практика, як зазначає В. В. Лучковський, вимагає ретельного доведення не лише факту «усталених відносин, притаманних подружжю», але й джерела та мети набуття майна, що виходить за межі простого співжиття та не враховує непрямих внесків, таких як

ведення домашнього господарства. Ця ситуація створює суттєву правову невизначеність і є відмінною від режиму спільної сумісної власності зареєстрованого шлюбу, де презумпція спільності майна значно спрощує процес;

- встановлено відсутність прямого та комплексного регулювання особистих немайнових прав та їхнє часткове визнання. Хоча існують окремі положення щодо встановлення походження дитини та спільного усиновлення, широкий спектр особистих немайнових прав, таких як право на повагу, турботу, взаємодопомогу, спільне вирішення питань сім'ї, не має чіткого законодавчого закріплення для фактичного подружжя. Ця прогалина змушує правозастосовну практику вдаватися до аналогії закону та загальних засад цивільного права, що створює нестабільність та ускладнює ефективний захист таких прав;

- доведено неоднозначність судової практики та доказові труднощі у встановленні факту квазішлюбних відносин. Верховний Суд України неодноразово вказував, що навіть такі ознаки, як спільна реєстрація місця проживання, спільні свята чи періодичний відпочинок, не є безумовними доказами сімейних відносин. Ця розбіжність у правозастосуванні створює значну правову невизначеність для сторін, які змушені звертатися до суду переважно з метою захисту майнових прав (спадкування, поділ спільно набутого майна), і підкреслює потребу у чітких, уніфікованих критеріях для судового визнання квазішлюбних відносин;

- дослідження правового режиму майна, набутого у квазішлюбних відносинах, розкрило діалектичну напругу між диспозитивним характером їх регулювання та суворістю судового доказування. Незважаючи на законодавчу презумпцію спільної сумісної власності (ст. 74 СКУ), яка поширюється на незареєстровані союзи за умови відсутності інших шлюбів, реалізація майнових прав вимагає від заявника доведення не лише факту спільного проживання, але й всебічної демонстрації фактичної «сімейної інтеграції». Це охоплює системну інтеграцію життєдіяльності (спільний бюджет, витрати, об'єднання доходів, навіть за умов тимчасового роз'єднання), а також мету набуття майна для задоволення спільних потреб сім'ї, що є критичною відмінністю від простого співжиття. Судова практика послідовно вимагає доведення спільної праці та

цільового характеру таких придбань, що робить процес складним та залежним від ретельної доказової бази;

- аналіз сучасного стану правового регулювання квазішлюбних відносин в Україні виявляє фундаментальну методологічну розбіжність, яка породжує правову невизначеність та неефективність захисту прав. З одного боку, існує об'єктивна необхідність визнання та захисту особистих немайнових прав, що виникають з фактичного співжиття (включаючи ті, що вже частково відображені в Сімейному кодексі України, як-от походження дитини та усиновлення), оскільки вони є невід'ємною частиною будь-яких сімейних зв'язків. З іншого боку, судова практика демонструє критичну фрагментарність і непослідовність у застосуванні навіть існуючих норм, проявляючись у хаотичному використанні термінології та відсутності уніфікованих критеріїв для встановлення факту «проживання однією сім'єю». Ця дихотомія між соціальною реальністю (наявність фактичних сімей) та правовою ілюзією (формалізований підхід) створює ситуацію, коли базові особисті права, визнані цивільним правом універсальними, не отримують адекватного сімейно-правового захисту у контексті квазішлюбних відносин, що підриває засадничу мету сімейного законодавства щодо зміцнення сім'ї та вимагає термінової рекодифікації або розробки доктринально обґрунтованих правозастосовних рекомендацій для забезпечення справедливості та передбачуваності.

Виходячи із вищенаведеного, цивільно-правове регулювання квазішлюбних відносин в Україні характеризується істотною фрагментарністю та методологічною розбіжністю його правозастосування, зокрема судами. Реалізація майнових прав обтяжена складним та неоднозначним доказуванням як факту усталених відносин, так і цільового характеру набуття майна, що створює значну правову невизначеність та складнощі як для сторін квазішлюбних відносин, так і для прийняття рішення судовою системо. Водночас у сфері особистих немайнових прав, за винятком окремих положень щодо батьківства та усиновлення, відсутнє комплексне законодавче закріплення, що змушує правозастосовну практику вдаватися до аналогії закону та загальних засад цивільного права.

Таким чином, існує фундаментальна невідповідність між соціальною реальністю фактичних сімей та правовим підходом, що підриває засадничу мету сімейного законодавства щодо зміцнення сім'ї та розробки доктринально обґрунтованих правозастосовних рекомендацій для забезпечення справедливості та передбачуваності для реалізації фундаментальних прав людини.

2.3. Механізм цивільно-правового регулювання шлюбних відносин.

Механізм цивільно-правового регулювання шлюбних відносин є ключовим для розуміння правової природи шлюбу та його місця в системі цивільного права України. Традиційно шлюб розглядається як інститут сімейного права, проте його укладення, зміна та припинення породжують складний комплекс цивільно-правових наслідків, що охоплюють майнові відносини подружжя, їхні зобов'язання перед третіми особами, а також питання спадкування. Відсутність єдиного підходу до визначення правової природи шлюбу в науковій доктрині зумовлює необхідність глибокого аналізу механізмів його цивільно-правового регулювання з метою виявлення специфічних рис та особливостей.

Механізм цивільно-правового регулювання шлюбних відносин є предметом постійної уваги з боку вчених та науковців. Це зумовлено тим, що інститут шлюбних правовідносин забезпечує правове підґрунтя для виникнення, розвитку та припинення сімейних зв'язків, визначає засоби захисту прав членів сім'ї та відіграє важливу роль у забезпеченні соціальної стабільності. Водночас зазначений інститут зазнає трансформацій під впливом суспільних змін та еволюції міжособистісних відносин. Слід також підкреслити, що сім'я є ключовою ланкою соціальної структури, забезпечуючи демографічне відтворення та первинну соціалізацію особистості.

Попри тривалі доктринальні суперечки щодо змістовного наповнення поняття «механізм правового регулювання», його цінність для юриспруденції є беззаперечною. Дана конструкція виступає базовим алгоритмом, який забезпечує перехід від нормативних приписів до реальної правомірної поведінки,

гарантуючи при цьому захищеність суб'єктивних прав особи від свавільного втручання.

На думку Скакун О. Ф., механізм правового регулювання варто розглядати як процес переведення нормативності права в упорядкованість суспільних відносин, здійснюваний суб'єктами правового регулювання за допомогою системи правових засобів, способів і форм з метою задоволення публічних і приватних інтересів учасників суспільних відносин, забезпечення правопорядку («належне» у праві стає «сущим», тобто норми права перетворюються на правомірну поведінку й іншу правову діяльність суб'єктів права). Це класичне визначення повною мірою розкриває механізм правового регулювання суспільних відносин [130, с.268; 35].

Механізм цивільно-правового регулювання, на думку Мазур В. В., розглядається як система правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання цивільних відносин, що відрізняється від більш широкого поняття правового впливу. Ефективність правового регулювання цивільних відносин напряму залежить від ефективності механізму цивільно-правового регулювання та його складових елементів. Також вчений зазначає, що у правовій доктрині існують різні підходи до розуміння сутності правового регулювання, зокрема інструментальний та діяльнісний, що впливає на визначення та розуміння механізму цивільно-правового регулювання загалом [53, с. 111].

Виходячи із даного, зазначимо, що механізм цивільно-правового регулювання є багатокомпонентною системою правових засобів, яка забезпечує впорядкування цивільних відносин. Його ефективність залежить від інтеграції інструментального та діяльнісного підходів у правову доктрину. Таким чином, концепція Мазура В.В. розкриває важливість системного осмислення цивільно-правового механізму та його ролі у забезпеченні правової стабільності.

У свою чергу О. О. Отраднова визначає механізм цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань як «сукупність цивільно-правових засобів, за допомогою яких забезпечується відновлення порушених прав потерпілого, відшкодування або компенсація заподіяної йому позадоговірної шкоди» [64, с. 17].

Виходячи з визначення О. О. Отраднової, можна зробити висновок, що методологія нормативно-правового забезпечення реалізації деліктної відповідальності в цивільному праві має чітку відновлювальну спрямованість та може бути спрямованим на регулювання поведінки, встановлення прав та обов'язків, даний механізм націлений насамперед на компенсацію наслідків вже вчиненого правопорушення, тобто делікту.

Ця специфіка, на нашу думку, зумовлює особливий склад та функціонування його елементів, серед яких ключову роль відіграють засоби відшкодування шкоди (матеріальної та моральної), способи визначення її розміру, а також правові інструменти, що забезпечують примусове виконання обов'язку відшкодування.

Калашник О. М. вважає, що «механізм правого регулювання цивільних відносин можна визначити як систему правових засобів, організованих у певній послідовності та спрямованих на впорядкування, регулювання, закріплення, розвиток і вдосконалення цивільних відносин на підставі основоположних принципів права» [35].

Підхід Калашник О. М. дає змогу розглядати правовий механізм не лише як нормативну базу, а як динамічну модель впливу на приватні відносини, що має чітко окреслену мету. На відміну від статичного уявлення про нього як про просту сукупність норм, автор акцентує увагу на: організованості системи, процесуальності та ціннісній основі.

Такий підхід дозволяє глибше зрозуміти механізм правового регулювання не лише як технічний набір інструментів, але й як складне соціальне явище, що забезпечує стабільність та прогресивний розвиток цивільних відносин у суспільстві.

Чернега В. М. сформулював поняття механізму правового регулювання сімейних відносин як скупчення правових засобів, способів і форм (юридичного інструментарію), злагоджена взаємодія яких спроможна впорядкувати сімейні відносини задля охорони, з одного боку, інтересів суб'єктів сімейного права (приватних інтересів), а із другого – інтересів сім'ї, як первинного і провідного осередка соціуму, та інтересів держави (публічних інтересів). Вчений

охарактеризував такі ознаки механізму правового регулювання сімейних відносин: а) цілепокладеність; б) поліелементність; в) конективність; г) алгоритмічність [151].

На думку В. М. Чернеги, методологія правового нормування сімейного життя відзначається двоїстим характером свого цільового призначення, що вимагає комплексного підходу до аналізу відповідних регулятивних засобів. По-перше, він орієнтований на захист приватних інтересів окремих суб'єктів сімейного права, забезпечуючи реалізацію їх прав та обов'язків у сімейних відносинах. По-друге, цей механізм має публічно-правову складову, оскільки спрямований на охорону інтересів сім'ї як соціального інституту, а також інтересів держави у зміцненні сім'ї та регулюванні демографічних процесів.

Зазначене визначає складність та багатогранність механізму правового регулювання сімейних відносин, зумовлюючи необхідність збалансованого підходу при його застосуванні для забезпечення гармонійного поєднання приватних та публічних інтересів у сфері сімейних відносин.

Виходячи з цього, взаємозв'язок цивільного та сімейного законодавства ґрунтується на моністичній природі приватного права, що легітимізує застосування загальних цивілістичних стандартів до сімейної матерії. Сімейне право за своєю юридичною сутністю є структурним компонентом цивільного права, що адаптує його принципи до специфічних потреб сім'ї. Самі ж сімейні відносини доцільно розглядати як систему нематеріальних та майнових взаємозв'язків, що виникають на засадах свободи вибору, правової рівності учасників та відокремленості їхніх об'єктів власності, що забезпечує стабільність суб'єктивного статусу кожного члена родини.

Цивільно-правовий механізм регулювання сімейних відносин є сукупністю правових інструментів (засобів, способів і форм), визначених для сімейних та цивільних правовідносин, спрямований на впорядкування сімейних правовідносин між носіями (суб'єктами) відповідних прав і обов'язків (подружжя, батьками та дітьми, усиновлювачами та усиновленими, іншими членами сім'ї та родичами), а також на забезпечення публічних інтересів

держави щодо соціальної стабільності первинної та основної ланки українського суспільства.

Шлюбні відносини, поєднуючи в собі особисті та майнові аспекти, займають особливе місце в правовій системі. Їхнє регулювання не обмежується лише нормами сімейного права, а й значною мірою здійснюється за допомогою інструментів цивільного права. Визначення місця шлюбних відносин у системі цивільного права передбачає їх відмежування від інших галузей, зокрема сімейного та адміністративного права. На відміну від сімейного права, яке регулює переважно особисті немайнові відносини між членами сім'ї, цивільне право зосереджується на майнових аспектах шлюбу, таких як режим спільної власності, договірні відносини між подружжям та майнові наслідки розірвання шлюбу.

Цивільно-правові відносини: а) можуть бути майновими (товарно-грошовими) чи особистими немайновими; б) передбачають участь суб'єктів, що є юридично рівними між собою; в) виникають лише за умови згоди всіх учасників, на підставі юридичних фактів, яким частіше за все є укладення договору; г) призводять до вирішення спорів у судовому порядку, якщо один із суб'єктів вважає, що його права та інтереси порушені [138, с. 28].

Зважаючи на зазначені характеристики цивільних правовідносин, важливо підкреслити їхню принципову відмінність від шлюбних відносин, навіть у контексті їхнього регулювання цивільним правом. Якщо цивільні правовідносини, як правило, ґрунтуються на засадах повної майнової відокремленості суб'єктів та їхньої автономії у прийнятті рішень, то шлюбні відносини, хоч і можуть включати майнові елементи, завжди тісно переплетені з особистими немайновими зв'язками, що передбачають певний ступінь спільності та взаємної відповідальності. Ця специфіка зумовлює застосування до шлюбних відносин не лише диспозитивних, але й імперативних норм, які обмежують свободу договору подружжя в певних аспектах, наприклад, щодо укладення шлюбного договору, та розширюють втручання держави у випадках захисту інтересів дітей або недієздатних членів сім'ї.

У свою чергу, від адміністративного права, яке регулює порядок реєстрації шлюбу, цивільно-правове регулювання відрізняється тим, що встановлює права та обов'язки подружжя щодо їхнього майна. Обґрунтування необхідності цивільно-правового регулювання зумовлене потребою забезпечення стабільності майнових відносин у шлюбі, захисту прав власності кожного з подружжя та врегулювання їхніх договірних зобов'язань.

На думку Коломоєць Т. О., характерними рисами адміністративно-правових відносин є: а) мають місце у сфері державного управління та пов'язані зі здійсненням владно-організаційної діяльності; б) характеризуються обов'язковою наявністю специфічного суб'єкта – органа державної влади (його посадової особи); в) є публічно-владними (суб'єкт реалізує повноваження, делеговані йому державою в межах визначеної компетенції); г) виникають за ініціативи одного суб'єкта, тоді як згода іншої особи на вступ у правові відносини не має суттєвого значення; ґ) частіше за все призводять до того, що конфлікт виникає в межах адміністративно-правових відносин у позасудовому (адміністративному) порядку, а особа за вчинені протиправні діяння відповідає перед державою [37, с. 18].

Доповнюючи викладене, важливо підкреслити, що розмежування цивільно-правового та адміністративно-правового регулювання шлюбних відносин відбувається на рівні їхньої сутності та мети. Якщо адміністративне право забезпечує належний порядок державної реєстрації шлюбу як юридичного факту, що породжує сімейні права та обов'язки, то цивільне право фокусується на майнових аспектах шлюбних відносин, їхній динаміці та договірному регулюванні.

Ця відмінність зумовлює застосування різних методів правового впливу: для адміністративного права характерні імперативні методи, засновані на підпорядкуванні однієї сторони іншій, тоді як для цивільного права – диспозитивні, що ґрунтуються на автономії волі та рівності сторін.

Такий підхід дозволяє забезпечити комплексне регулювання шлюбних відносин, враховуючи як публічні інтереси (державна реєстрація, контроль за

дотриманням законності), так і приватні інтереси (майнові права подружжя, свобода договірного регулювання).

Цивільно-правові аспекти особистих немайнових відносин, пов'язаних зі шлюбом, мають важливе значення для регулювання майнових відносин між подружжям. Сімейне законодавство України, хоч і регулює переважно особисті немайнові відносини, тісно переплітається з цивільним правом у питаннях, що стосуються майна. Це проявляється, зокрема, у праві на утримання, яке є особистим немайновим правом, але має прямий майновий вимір, оскільки передбачає обов'язок одного з подружжя надавати матеріальну підтримку іншому.

Аналіз цивільно-правових механізмів забезпечення особистих немайнових прав подружжя, що мають майновий вимір, показує, що право на утримання є одним з ключових інститутів. Законодавство встановлює умови, за яких один з подружжя має право на утримання, його розмір та порядок надання. Важливо, що утримання може надаватися як на добровільній основі (за домовленістю між подружжям), так і примусово (за рішенням суду). Договір про сплату аліментів є прикладом добровільного врегулювання майнових обов'язків між подружжям.

У даному підрозділі проведемо комплексне дослідження засобів та інструментів, за допомогою яких цивільне право впливає на шлюбні відносини в Україні. Це включає аналіз норм СКУ в їхньому взаємозв'язку з положеннями Цивільного кодексу України та іншими нормативно-правовими актами, що регулюють майнові та особисті немайнові відносини подружжя. Особливу увагу буде приділено дослідженню ролі цивільно-правових договорів у шлюбних відносинах, зокрема шлюбного договору, як інструменту автономного регулювання майнових прав та обов'язків подружжя.

З метою глибшого розуміння механізму цивільно-правового регулювання майнових відносин подружжя, передбачених принципами диспозитивності, свободи договору, добросовісності та рівності, необхідно детально проаналізувати шлюбний договір. Саме аналіз шлюбного договору як основного цивільно-правового інструменту дозволить розкрити практичні аспекти реалізації цих принципів.

Шлюбний договір є важливим інститутом, що поєднує елементи сімейного та цивільного права, забезпечуючи договірне регулювання майнових відносин між подружжям. Правова природа шлюбного договору є складною і в науковій доктрині визначається неоднозначно. З одного боку, він укладається у зв'язку зі шлюбом і регулює відносини між членами сім'ї, що є предметом сімейного права. З іншого боку, шлюбний договір має всі ознаки цивільно-правової угоди: добровільність, свободу договору, юридичну рівність сторін. У зв'язку з цим його правову природу можна визначити як договір *sui generis*, тобто особливий вид договору, що поєднує в собі ознаки різних галузей права.

Згідно з частиною першою статті 92 СКУ шлюбний договір може бути укладено особами, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, а також подружжям [129].

У системі майнових угод шлюбний договір посідає особливе місце завдяки своїй персоніфікованості, адже умови цього правочину детерміновані безпосереднім зв'язком із суб'єктивними правами та обов'язками конкретного члена сім'ї. Манойло Н. Г. з посиланням на Жилінкову І. В. зазначає, що, як наслідок, він не може бути укладений за участю законного представника або за дорученням. З цих міркувань відносно шлюбного договору не допускається також заміна сторони в договорі (уступлення вимоги або переведення боргу). Дружина або чоловік не можуть передати свої права й обов'язки за договором третім особам [54].

Поділяючи позицію щодо імперативної вимоги особистого укладення шлюбного договору, варто наголосити на його специфічній юридичній природі. Оскільки умови договору зачіпають фундаментальні аспекти приватного життя чоловіка та жінки, право на його підписання є невідчужуваним персональним правом. Це унеможливлює використання інституту представництва, адже суб'єктивні інтереси учасників сімейного союзу є занадто індивідуалізованими для їхнього делегування.

Водночас Мельник О. О. зазначає, що шлюб можна розуміти «як різновид сімейно-правового договору, який відрізняється від цивільних договорів, зокрема тим, що між учасниками такого договору (чоловіком і жінкою)

виникають не тільки майнові відносини, але й особисті немайнові відносини, які в деяких випадках можуть регулюватися правовими нормами, наприклад, шляхом визначення в законодавстві особистих немайнових прав та обов'язків подружжя. Причому, договірна природа шлюбу полягає не тільки у добровільності вступу, перебуванні у шлюбі та його розірванні, а й у необхідності вираження спільної домовленості подружжя щодо виникнення, зміни чи припинення певних видів сімейних відносин, які можуть існувати між чоловіком і жінкою. Шлюб призводить до появи моральних і майнових відносин між подружжям. Можна навіть сказати про те, що немайнові відносини виникають першочергово, а потім, після них, майнові відносини як похідні. Не відчужуються моральні права та обов'язки, та не передаються» [56].

Згідно з статті 94 СКУ для шлюбного договору встановлено суворі умови, адже він підлягає обов'язковій письмовій фіксації та має бути підтверджений шляхом нотаріального посвідчення, що є гарантією легітимності волевиявлення сторін [129].

Процедура легалізації шлюбного договору передбачає обов'язкове звернення сторін до нотаріуса для його офіційного посвідчення. Документальний супровід цієї дії включає верифікацію осіб (паспорти), ідентифікацію платників податків, а також підтвердження сімейного стану – надання свідоцтва про шлюб або довідки про ініціювання його реєстрації. Момент набуття шлюбного договору юридичної сили детермінується часом її укладення: для осіб, що лише планують створення сім'ї, контракт активується в день офіційної реєстрації шлюбу, тоді як для подружжя він стає чинним безпосередньо з моменту нотаріального візування.

Автономія волі сторін дозволяє гнучко визначати часові межі дії як усього правочину, так і його окремих структурних елементів. Доктрина сімейного права допускає пролонгацію певних договірних умов (або всього контракту) на період після розірвання шлюбу, що сприяє стабілізації майнових відносин колишніх партнерів. При цьому змістовне наповнення документа має суворо корелювати з імперативними вимогами законодавства, зокрема статтею 93 СКУ, яка окреслює межі диспозитивності у сфері шлюбного контрактування.

Ключовим принципом шлюбного договору є його виключно майнова спрямованість, що унеможливлює регламентацію особистих нематеріальних взаємин подружжя чи їхньої взаємодії з нащадками. Правовий інструментарій контракту забороняє будь-яке звуження обсягу прав дитини або створення дискримінаційних умов, що ставлять одного з учасників у скрутне матеріальне становище. Окрім того, шлюбний договір не може бути підставою для безпосередньої передачі права власності на нерухомість чи інші об'єкти, що підлягають державній реєстрації, оскільки його функція полягає у визначенні правового режиму майна, а не у виконанні ролі цивільно-правового акту відчуження [129].

У науковій праці зазначається, що договірне регулювання майнових прав та обов'язків подружжя має досить широкі можливості. Основним інструментом тут виступає шлюбний договір, який дозволяє подружжю самостійно визначити правовий режим як уже набутого, так і майбутнього майна, врегулювати порядок утримання дітей та інші майнові питання. Такий підхід сприяє індивідуалізації правовідносин між подружжям, підвищенню рівня передбачуваності та запобіганню конфліктам у разі розірвання шлюбу або інших змін у сімейному стані. Водночас можливості договірного регулювання не є необмеженими. Межі встановлюються як законодавчо – через приписи Сімейного кодексу України, – так і морально-етичними принципами, які не дозволяють включати в договір умови, що суперечать загальновизнаним моральним засадам суспільства. У випадках фактичного подружжя, що не перебуває у зареєстрованому шлюбі, ступінь договірної свободи є вищою, однак така автономія також має залишатися в межах чинного законодавства [110].

Шлюбний договір може визначати майнові права та обов'язки подружжя як батьків, що передбачено у частині 2 статті 93 Сімейного кодексу України, проте він не може регулювати особисті немайнові відносини між подружжям та їхніми дітьми, як це встановлено у частині 3 статті 93 Сімейного кодексу України. Теоретично, шлюбний договір може розширювати майнові права дитини під час шлюбу або після його припинення, але жодні положення договору не можуть погіршувати ці права. У певних ситуаціях, наприклад, згідно зі

статтею 109 Сімейного кодексу України, подружжя має право укласти договір щодо місця проживання дітей, участі у забезпеченні їхніх життєвих потреб та здійснення права на особисте виховання дитини тим з батьків, який проживає окремо.

Диспозитивні межі шлюбного договору, згідно з ч. 2 ст. 93 Сімейного кодексу України, дозволяють подружжю деталізувати свої майнові права та зобов'язання у статусі батьків. Проте законодавець встановлює чітку заборону на втручання договірного регулювання у сферу особистих нематеріальних взаємин між членами сім'ї (ч. 3 ст. 93 СКУ). Будь-які умови контракту, що стосуються майнових інтересів нащадків, можуть бути спрямовані лише на розширення їхніх гарантій під час шлюбу або після його розірвання; водночас положення, що призводять до звуження чи погіршення обсягу прав дитини, визнаються нікчемними.

Окремим інструментом правового регулювання виступають домовленості, передбачені ст. 109 СКУ, які дозволяють батькам укласти спеціальний договір щодо визначення місця проживання спільних дітей. Такий правочин охоплює порядок участі кожного з батьків у матеріальному забезпеченні життєдіяльності дитини та регламентує механізм реалізації права на особисте виховання тим із батьків, хто мешкає окремо від родини. Це підкреслює пріоритетність інтересів дитини у приватноправових угодах подружжя.

Однак шлюбний договір, відповідно до глави 10 Сімейного кодексу України, не може врегульовувати ці питання, і будь-які домовленості особистого немайнового характеру щодо дітей, включені до нього, є недійсними.

Шлюбний договір може бути визнаний недійсним у випадках недодержання вимог щодо його форми, змісту, а також у разі невідповідності волевиявлення сторін. Недійсний шлюбний договір не створює правових наслідків, за винятком тих, що пов'язані з його недійсністю. Виконання та зміна умов шлюбного договору здійснюються відповідно до принципів цивільного права. Зміна умов шлюбного договору можлива за взаємною згодою подружжя, якщо інше не передбачено самим договором.

Окрім шлюбного договору, подружжя може укладати інші цивільно-правові договори щодо свого майна. Ці договори регулюються загальними нормами цивільного права, але їх застосування у шлюбних відносинах має певну специфіку, зумовлену особливостями правового статусу подружжя та режимом їхнього майна.

Деякі автори вважають, що договори, які укладаються між чоловіком і дружиною, не містять правового підґрунтя, яке б відігравало самостійну роль у процесі регулювання майнових відносин подружжя. Крім того, поняття «договір, укладений між чоловіком та дружиною» замінюють поняттям «погодження», «юридичний акт», «двосторонній акт». Інші автори визнають, що між чоловіком і дружиною можуть укладатися договори, однак зазначають, що вони не вступають між собою в договірні відносини, за винятком договору дарування. Деякі автори вважають, що договори, які укладають чоловік і дружина щодо спільного майна за формою і змістом аналогічні цивільно-правовим договорам учасників спільної власності [110].

Виходячи із вищенаведеного, шлюбний договір є важливим правовим інститутом, що займає особливе місце на перетині сімейного та цивільного права. Його унікальність полягає не лише в регулюванні майнових відносин між подружжям на договірних засадах, але й у здатності виступати своєрідним «інституційним мостом», який поєднує елементи обох галузей права, використовуючи цивільно-правову форму угоди для адаптації загальних принципів до специфіки шлюбних відносин. Ця особливість дозволяє подружжю індивідуалізувати свої майнові права та обов’язки, враховуючи їхню особисту автономію та унікальність сімейного союзу, забезпечуючи тим самим більш гнучке та передбачуване правове регулювання.

Водночас свобода договірного регулювання у шлюбному договорі не є абсолютною. Вона обмежена імперативними нормами сімейного законодавства, які спрямовані на захист прав дитини, запобігання надзвичайно невигідному матеріальному становищу одного з подружжя та виключення регулювання особистих немайнових відносин. Ці законодавчі обмеження підкреслюють пріоритет публічного інтересу та захисту вразливих членів сім’ї у сфері

сімейного права, що відрізняє шлюбний договір від типових цивільно-правових угод.

Таким чином, шлюбний договір не може бути однозначно віднесений лише до цивільного чи сімейного права. Його цінність полягає саме в його проміжній природі, яка дозволяє поєднувати гнучкість договірного регулювання з імперативними вимогами сімейного законодавства. Це забезпечує динамічну адаптацію правових норм до конкретних сімейних ситуацій, сприяючи справедливому та ефективному врегулюванню майнових відносин між подружжям з урахуванням їхньої індивідуальної волі та загальних принципів сімейного права.

Договір дарування між подружжям є інструментом, за допомогою якого один із подружжя може передати іншому у власність певне майно, наприклад, квартиру, автомобіль або грошові кошти.

Відповідно до цивілістичної доктрини та положень профільного законодавства, договір дарування кваліфікується як правочин, за яким одна сторона (дарувальник) здійснює або гарантує в перспективі безоплатну передачу активів у власність контрагента (обдаровуваного). Ключовою іманентною ознакою цієї конструкції є відсутність будь-якого зустрічного майнового чи немайнового надання. Якщо ж угода імперативно покладає на отримувача дарунка обов’язок вчинити певні дії на користь відчужувача, такий правочин втрачає ознаки дарування та підпадає під регулювання інших видів договірних зобов’язань (стаття 717 Цивільного кодексу України) [146].

Суттєвий правовий нюанс полягає у розмежуванні правових режимів активів, отриманих у період шлюбного союзу. Майно, яке переходить у власність одного з партнерів на підставі договору дарування, наділяється статусом його персональної приватної власності. Це створює важливе виключення із загального правила про спільність майна, набутого під час шлюбу за рахунок спільних доходів, оскільки безоплатний характер набуття права власності за дарчою виключає участь іншого з подружжя у формуванні такого капіталу.

Відповідно до положень статті 718 Цивільного кодексу України, об’єктний склад дарунка характеризується широким спектром цивільних благ, що охоплює

як рухоме майно (зокрема грошові активи та цінні папери), так і нерухомість. Більше того, законодавча конструкція дозволяє виступати предметом дарування не лише матеріальним об'єктам, а й майновим правам, якими дарувальник наділений на момент укладення правочину або які потенційно можуть бути набуті ним у майбутньому [146].

Законодавство встановлює чіткий перелік обмежень щодо об'єктного складу договору дарування. Зокрема, предметом безоплатного відчуження не можуть бути права, що мають суто особистісний характер і невід'ємні від постаті дарувальника, а також активи, вилучені з цивільного обороту. Особливий правовий режим поширюється на державну та комунальну власність (за винятком випадків, прямо регламентованих законом), службовий житловий фонд та земельні ділянки з обмеженою оборотоздатністю. Крім того, імперативною вимогою є неможливість дарування майбутнього майна та об'єктів, обтяжених інтересами третіх сторін, без їхньої попередньої авторизації.

Договір дарування між подружжям є унікальним правовим інструментом, що поєднує цивільно-правову форму з особливим контекстом сімейних відносин. Фундаментальна специфіка даного інструменту виявляється у його здатності модифікувати правову природу активів, трансформуючи режим спільності майна у площину індивідуальної приватної власності одного з учасників союзу. Наприклад, чоловік може передати свою частку у спільному майні дружині, що призведе до виникнення в неї особистої приватної власності на цю річ. Аналогічно, дружина може передати чоловікові свою частку у спільній частковій власності, що також може змінити статус майна. Механізм правового оформлення часток у майні подружжя характеризується високим ступенем процедурної гнучкості, оскільки ч. 2 ст. 64 СКУ санкціонує договірну зміну титулу власності без реального поділу майна в натурі. Це дозволяє учасникам відносин оперативно трансформувати спільну власність, використовуючи спрощені договірні моделі. Це робить договір дарування між подружжям потенційним механізмом для зміцнення економічної автономії та індивідуалізації майнових прав у шлюбі, створюючи юридично значущий виняток із загальних правил регулювання спільного майна.

У випадку укладення договору дарування між подружжям, законодавство України передбачає особливий порядок оподаткування. Так, згідно з пунктом 174.2.1 статті 174 Податкового кодексу України, до членів сім'ї першого ступеня споріднення, зокрема, належать чоловік і дружина. Тому вартість подарунків, отриманих від одного з подружжя іншим, оподатковується за нульовою ставкою податку на доходи фізичних осіб (далі – ПДФО), що означає відсутність обов'язку зі сплати ПДФО та військового збору. Водночас, відповідно до пункту 174.3 статті 174 Податкового кодексу України, обдарований (тобто той із подружжя, хто отримав подарунок) вважається особою, відповідальною за сплату податку, якщо такий обов'язок виникає. Однак у випадку дарування між подружжям, який підпадає під нульову ставку, податок не сплачується, і така особа не зобов'язана включати подарунок до річної декларації, за умови відсутності інших оподатковуваних доходів [71].

Згідно з частиною першою статті 722 Цивільного кодексу України, виникнення права власності у обдаровуваної особи безпосередньо пов'язане з актом прийняття дарунка, що є ключовим моментом у механізмі переходу майнових прав за договором дарування [146], тому обов'язок щодо подання декларації або сплати податку міг би виникнути лише в разі дарування між особами, які не є близькими родичами. У такому разі застосовувалася б ставка 5% ПДФО + 1,5% військовий збір, і дохід підлягав би декларуванню.

Отже, подарунок між чоловіком та дружиною, у тому числі у формі договору дарування нерухомого майна, не оподатковується, а обдарований не має податкових зобов'язань, оскільки такий дохід підпадає під нульову ставку оподаткування як отриманий від члена сім'ї першого ступеня споріднення.

Таким чином, договори купівлі-продажу між подружжям – це цілком допустимий інструмент для перерозподілу майнових прав, в тому числі з метою визначення режиму спільного та роздільного майна, що підтверджується як чинним законодавством, так і правозастосовною практикою. Вони повинні відповідати загальним вимогам законності та моралі, але можуть охоплювати як прості майнові дії, так і складні правові конструкції з визначенням та перерозподілом часток.

Сімейне та цивільне законодавство України дозволяє подружжю укладати між собою будь-які цивільно-правові договори, якщо це прямо не заборонено законом і не суперечить моральним засадам суспільства. Відповідно до частини першої статті 64 Сімейного кодексу України, подружжя має право укладати між собою договори не лише щодо спільного, а й щодо роздільного майна [129]. Це стосується, зокрема, й договору купівлі-продажу. Правовий статус подружжя не обмежує загальну цивільну правоздатність кожного з них, а отже, такі договори можуть укладатися без потреби в окремому дозволі або втручанні інших органів.

Договір позики між подружжям є цілком допустимим видом цивільно-правової угоди, яка може бути укладена відповідно до загальних правил Цивільного кодексу України, з урахуванням особливостей правового статусу сторін як подружжя. Так, згідно з частиною першою статті 1046 Цивільного кодексу України, договір позики розглядається як правочин, за яким одна сторона відчужує на користь іншої грошові кошти або об'єкти, наділені родовими характеристиками. Ключовою ознакою цих відносин є обов'язок отримувача (позичальника) здійснити реституцію аналогічного обсягу майна, що має відповідати переданому за родом, кількістю та якісними показниками [146].

Договір позики укладається у письмовій формі, якщо його сума перевищує в двадцять разів розмір неоподатковуваного мінімуму доходів громадян [80] (наразі – це 17 грн × 20 = 340 грн). Тобто у разі перевищення цієї суми між подружжям має бути укладений письмовий договір позики. Якщо сума менша – допускається усна форма.

Однак у правозастосовній практиці доцільно оформлювати договір у письмовій формі незалежно від суми, з метою фіксації умов надання та повернення коштів. Це особливо актуально, коли один із подружжя надає іншому кошти для ведення підприємницької діяльності, інвестування, купівлі нерухомості або рухомого майна тощо.

Укладення договору позики між подружжям дозволяє чітко визначити режим використання та повернення коштів, а також відмежувати надані кошти від спільної сумісної власності подружжя, що особливо важливо у випадках розлучення чи поділу майна. Зазначене випливає з положень статей 57, 60, 61

Сімейного кодексу України, які регулюють роздільне та спільне майно подружжя. Наприклад, кошти, передані у позику, можуть визнаватися роздільною власністю позикодавця, якщо сторони це чітко зафіксували в договорі.

Таким чином, договір позики між подружжям є допустимим та юридично значущим правочином, який регулюється загальними положеннями цивільного права і допускається в межах сімейних правовідносин. Його укладення в письмовій формі є рекомендованим навіть при невеликій сумі, з метою правової визначеності, уникнення потенційних майнових спорів і забезпечення балансу інтересів сторін.

Згідно із статтею 67 СКУ реалізація права на відчуження частки у спільному майні подружжя (шляхом укладення договорів купівлі-продажу, дарування, міни, застави чи довічного утримання) можлива лише за умови попереднього юридичного виокремлення цієї частки або встановлення її меж у натурі. Альтернативним механізмом є визначення порядку користування об’єктом, що дозволяє кожному з партнерів діяти автономно при розпорядженні своєю частиною. Важливо розуміти, що погодження порядку експлуатації майна не тягне за собою трансформацію форми власності – вона й надалі зберігає статус спільної сумісної.

Слід розмежовувати правомочності щодо володіння та розпорядження майном. Наділення одного з подружжя правом користування конкретною частиною спільного об’єкта не надає йому автоматичної прерогативи на його відчуження. Таким чином, встановлення виключно графіка чи порядку користування спільним майном подружжя не створює правових підстав для самостійного розпорядження тією часткою, що перебуває у фактичному триманні особи, оскільки правовий режим спільності в цьому випадку залишається незмінним.

Застосування договору дарування одним із подружжя пов’язане з певними ризиками, зокрема можливістю порушення майнових інтересів іншого з подружжя. З метою запобігання зловживанням законодавство встановлює спеціальні вимоги, такі як необхідність отримання згоди на дарування спільного

сумісного майна та обов'язкове нотаріальне посвідчення договорів щодо нерухомого майна. Ці вимоги підкреслюють особливу увагу до захисту майнових прав обох членів подружжя в контексті їхніх сімейних відносин.

Легітимізація передачі нерухомості в дарунок вимагає дотримання складного юридичного складу: обов'язкової письмової фіксації волевиявлення сторін, сертифікації документа нотаріусом та подальшого внесення відомостей про зміну титулу власника до державного реєстру. Дарувальник може укласти договір особисто або через нотаріально посвідченого представника за наявності довіреності. При цьому, договір дарування спільного сумісного майна, укладений одним із подружжя без згоди іншого, є недійсним. Тобто, якщо майно є спільним, для дарування потрібна згода обох подружжя.

Пугачова Н. Г. вважає, що «за чинним сімейним законодавством України при укладенні договорів одним із подружжя, за загальним правилом, діє презумпція згоди другого з подружжя. Для визначення правових наслідків договорів з розпорядження майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, укладених без згоди другого з подружжя, доцільно встановлювати «факт незгоди» другого з подружжя на укладення договору одним з них, а не «факт наявності чи відсутності» такої згоди» [90].

Договірні конструкції у сфері шлюбу характеризуються специфічними критеріями валідності, серед яких ключове місце посідає дотримання прав партнера та відповідність аксіомам справедливості й добросовісності. Порушення цих стандартів є підставою для визнання правочину недійсним. Окрім того, правозастосовна практика вимагає врахування субсидіарного впливу шлюбного договору, який може трансформувати законний режим майна у договірний, встановлюючи особливі правила розпорядження спільною власністю.

«Право спільної сумісної власності подружжя займає центральне місце у системі майнових відносин між ними. За його допомогою для подружжя створюються кращі умови для раціонального використання сімейного бюджету, зміцнення сімейно-трудових зв'язків. Дедалі частіше у житті виникають питання щодо визначення та реалізації права власності подружжя» [40].

Одним із фундаментальних інститутів вітчизняного сімейного права є режим спільної сумісної власності подружжя, який поширюється на активи, акумульовані сторонами протягом періоду перебування у шлюбі. Дане право охоплює широкий спектр об'єктів, що не вилучені з цивільного обігу, базуючись на законодавчій презумпції рівності внесків. Відповідно до приписів ст. 60 СКУ, правовий статус спільного майна зберігається навіть за умови, що один із партнерів не мав власних надходжень з об'єктивних підстав. До таких поважних причин доктрина та закон відносять виконання соціально значущих функцій, зокрема здійснення догляду за нащадками, ведення побуту, здобуття освіти або стан здоров'я, що перешкоджав працевлаштуванню [129].

У межах цивільно-правового регулювання сімейних відносин управління спільним майновим масивом здійснюється через координацію волевиявлення чоловіка та жінки. За загальним правилом, кожен з учасників союзу має рівний доступ до управління об'єктами власності, що кореспондує з положеннями чинного законодавства. Слід зауважити, що для спрощення цивільного обороту законодавець впровадив конструкцію опосередкованої згоди на вчинення дрібних побутових правочинів. Проте у випадках, що стосуються цінного майна або правочинів із особливим порядком оформлення, ця презумпція нівелюється, поступаючись вимозі щодо отримання формалізованої (письмової) згоди другого з подружжя, що є гарантією захисту майнових інтересів сім'ї.

Також, подружжя може самостійно визначитися про порядок користування спільним майном (статті 66 СКУ).

Законодавець визначив, що майно, набуте за час спільного проживання, вважається спільним майном подружжя, а отже, у подружжя щодо спільного майна виникають спільні права та обов'язки. Майнові права подружжя – це врегульовані нормами цивільного та сімейного законодавства правило можливої поведінки між подружжям щодо майна, набутого за час перебування у шлюбі. Майнові обов'язки подружжя – це врегульована нормами цивільного та сімейного законодавства міра необхідної (належної) поведінки подружжя з приводу майна, набутого за час перебування у шлюбі. Не можна надати особам здійснення прав і звільнити від виконання покладених на них обов'язків, які

виникли на підставі суб'єктивного цивільного права, тому виникнення майнового права призводить до виникнення суб'єктивного обов'язку [3].

У разі розірвання шлюбу право спільної сумісної власності на майно, набуте за час шлюбу, не припиняється (частина перша статті 68 Сімейного кодексу України). Поділ такого майна здійснюється за взаємною згодою подружжя або в судовому порядку, при цьому частки майна дружини та чоловіка вважаються рівними, якщо інше не визначено домовленістю між ними або шлюбним договором (статті 69 та 70 Сімейного кодексу України). Суд може відступити від принципу рівності часток за наявності певних обставин, наприклад, якщо один з подружжя не дбав про матеріальне забезпечення сім'ї (частина друга статті 70 Сімейного кодексу України).

На думку Позняка В. М., «спільна сумісна власність є способом реалізації права власності, що виникає між подружжям щодо спільного майна на підставі закону або договору і проявляється через множинність суб'єктів на той самий об'єкт власності без визначення часток чоловіка і дружини. На рівні закону закріплена презумпція спільної сумісної власності подружжя, побудована на принципах спільності та рівності майна, щодо якого з моменту реєстрації шлюбу обоє з подружжя набувають право володіння, користування та розпорядження. Презумпцію спільної сумісної власності можна спростувати лише у договірному або в судовому порядку. Статус спільної сумісної власності подружжя визначається такими критеріями, як: 1) час набуття майна; 2) кошти, за які таке майно було набуте (джерело набуття); 3) проживання чоловіка і жінки однією сім'єю. Особа, яка вимагає виключення речі зі спільного майна, повинна надати відповідні докази» [72].

Таким чином, режим спільної сумісної власності виступає фундаментом майнових взаємин у шлюбі, оскільки він забезпечує економічну цілісність родини та створює правове підґрунтя для паритетного розпорядження сімейними активами. Даний інститут спрямований на консолідацію фінансових ресурсів подружжя, що сприяє не лише матеріальній стабільності, а й посиленню внутрішньої солідарності та стабілізації сімейних устоїв. Це право виникає на майно, набуте під час шлюбу, і охоплює широкий спектр активів, за винятком

тих, що обмежені в цивільному обороті. Управління таким майном здійснюється за взаємною згодою подружжя, з рівними правами на володіння, користування та розпорядження, якщо інше не обумовлено домовленостями. Важливим аспектом є презумпція згоди одного з подружжя на угоди, укладені іншим, хоча для значних транзакцій потрібна чітка письмова згода. Законодавство також передбачає можливість укладення договорів між подружжям щодо спільного майна та визначає порядок його поділу, особливо при розірванні шлюбу, з акцентом на рівність часток, якщо інше не передбачено договором або судом з урахуванням конкретних обставин.

Питання відшкодування моральної (немайнової) шкоди, завданої у шлюбних відносинах, також має цивільно-правовий аспект. Хоча моральна шкода за своєю природою є немайновою, її відшкодування здійснюється у грошовій формі, тобто має майновий вимір. Підстави, умови та розмір відшкодування моральної шкоди у шлюбних відносинах визначаються цивільним законодавством з урахуванням специфіки сімейних відносин.

Порушення особистих немайнових прав подружжя може мати значні цивільно-правові наслідки, що впливають на їхні майнові відносини. Наприклад, недбале ставлення одного з подружжя до іншого, що завдає моральної шкоди, може бути підставою для стягнення моральної шкоди та вплинути на рішення суду при поділі спільного майна. Крім того, порушення права на утримання може призвести до виникнення заборгованості та застосування цивільно-правових механізмів її стягнення.

Цивільно-правові аспекти особистих немайнових прав, пов’язаних із шлюбом, відіграють системоутворюючу роль у правовому регулюванні майнових відносин між подружжям. Незважаючи на те, що особисті немайнові права традиційно відносяться до сфери сімейного права, їх реалізація і захист часто супроводжується використанням цивільно-правових механізмів. Це зумовлено наявністю тісного функціонального зв’язку між особистими немайновими благами (як-от право на повагу, гідність, утримання) і матеріальними ресурсами, необхідними для забезпечення цих благ. Таким чином, у сімейно-цивільному правовому полі утворюється змішаний простір, у

межах якого особисте й майнове взаємодіють у формі єдиної правової конструкції.

Особливої уваги заслуговує інститут утримання, який, маючи джерелом особисті немайнові відносини, реалізується через встановлення юридичного обов'язку матеріального забезпечення, що є типовим цивільно-правовим інструментом. Аналогічним чином, інститут моральної шкоди демонструє, як наслідки порушення особистих немайнових прав (наприклад, гідності або права на турботу) можуть трансформуватись у грошові зобов'язання. Це свідчить про те, що цивільне право забезпечує ефективний інструментарій захисту в умовах, коли сімейні правовідносини набувають змішаного – майново-немайнового – характеру. Отже, для сучасної доктрини характерним є перегляд меж між галузями, що актуалізує потребу в інтегративному підході до регулювання сімейних відносин у їх цивільно-правовому вимірі.

У сфері шлюбних правовідносин активно застосовуються загальні цивільно-правові способи захисту прав, передбачені статтею 16 Цивільного кодексу України. Серед пріоритетних способів захисту слід виокремити легітимізацію суб'єктивного права, примусову реалізацію обов'язку в натурі, а також універсальні форми відповідальності: компенсацію прямих збитків та відшкодування моральних втрат, що складають основу охоронного механізму в приватному праві. Ці механізми використовуються, зокрема, у випадках незаконного відчуження майна одним із подружжя, невиконання договірних зобов'язань (наприклад, за шлюбним договором або договором позики), а також при порушенні особистих немайнових прав, таких як гідність, честь або право на утримання. Застосування таких засобів дозволяє забезпечити ефективне правове реагування на порушення як майнових, так і немайнових інтересів у шлюбі.

Особливу увагу вимагає питання позовної давності у спорах, що виникають у межах шлюбних відносин. Хоча загальне правило передбачає трирічний строк позовної давності (ст. 257 ЦКУ), у випадках, що стосуються поділу майна після припинення шлюбу, застосовується спеціальна норма – три роки з моменту, коли особа дізналася або могла дізнатися про порушення свого права (ч. 2 ст. 72 СКУ). Це дозволяє, наприклад, одному з подружжя звернутись

до суду з позовною вимогою про визнання майна спільною сумісною власністю навіть після тривалого періоду після розірвання шлюбу, за умови доведення відсутності знань про факт відчуження або приховання майна.

Нотаріат відіграє важливу роль у забезпеченні правової визначеності та передбачуваності шлюбних правовідносин. Саме нотаріуси посвідчують шлюбні договори (ст. 94 СКУ), які врегульовують майнові права та обов'язки подружжя. Крім того, нотаріуси засвідчують договори дарування, купівлі-продажу, позики між подружжям, а також інші правочини щодо спільного або роздільного майна. Участь нотаріуса гарантує дотримання законності, перевірку дієздатності сторін, а також фіксацію волевиявлення, що важливо у випадках можливих спорів або оскаржень договорів у майбутньому.

Таким чином, цивільно-правовий захист у шлюбних відносинах є комплексним і охоплює як судові, так і позасудові форми. Завдяки застосуванню загальних способів захисту, спеціальних правил позовної давності та нотаріального забезпечення правочинів, система захисту прав подружжя набуває високого ступеня правової ефективності. Усе це створює підґрунтя для правової стабільності, справедливого врегулювання спорів та запобігання зловживанням у шлюбних відносинах.

Отже, на підставі проведеного дослідження сформульовано наступні узагальнення щодо механізму цивільно-правового регулювання шлюбних відносин:

- шлюбний договір є унікальним правовим інститутом, що поєднує елементи сімейного та цивільного права, забезпечуючи договірне регулювання майнових відносин між подружжям. Його правова природа характеризується поєднанням ознак різних галузей права: з одного боку, він укладається у зв'язку зі шлюбом і регулює відносини між членами сім'ї, що є предметом сімейного права; з іншого боку, шлюбний договір має всі ознаки цивільно-правової угоди, такі як добровільність, свобода договору та юридична рівність сторін;

- цивільно-правові договори відіграють важливу роль у регулюванні майнових відносин між подружжям, забезпечуючи їм можливість самостійно

визначати правовий режим майна, порядок користування ним та інші майнові питання;

- шлюбний договір є основним інструментом такого регулювання, дозволяючи подружжю врегулювати як існуючі, так і майбутні майнові відносини, а також питання утримання дітей. Так, договірне регулювання сприяє індивідуалізації правовідносин між подружжям, підвищенню рівня передбачуваності та запобіганню конфліктам, однак можливості такого регулювання обмежені законодавчими приписами та морально-етичними принципами;

- договір дарування між подружжям є особливим видом цивільно-правової угоди, оскільки майно, набуте за таким договором, переходить у особисту приватну власність обдаровуваного, а не стає спільною сумісною власністю. Для укладення такого договору щодо спільного майна необхідна згода обох подружжя, а договір дарування нерухомого майна підлягає нотаріальному посвідченню та державній реєстрації;

- подружжя має право укладати між собою інші цивільно-правові договори, такі як договори купівлі-продажу та позики, якщо це не заборонено законом і не суперечить моральним засадам суспільства. Такі договори можуть використовуватися для визначення правового режиму майна, наприклад, для трансформації спільної сумісної власності у роздільну, або для врегулювання фінансових відносин між подружжям. При цьому, укладення договорів між подружжям має враховувати особливості їхнього правового статусу та режим майна;

- фундаментальною засадою приватно-правового регулювання родинних зв’язків в Україні є інститут спільної сумісної власності, який формує майнову базу життєдіяльності подружжя. Цей режим поширюється на всі активи, одержані партнерами в період перебування у шлюбному союзі, за винятком майна, що є особистою приватною власністю. Ключовою ознакою даної конструкції є те, що правовий статус майна не залежить від суб’єкта реєстрації права власності чи рівня фінансового внеску кожного з подружжя, що втілює принцип матеріальної рівності у сім’ї;

- механізм реалізації майнових прав базується на ідеї взаємної довіри та паритетності в управлінні спільними активами. За загальним правилом, будь-які юридично значущі дії щодо розпорядження об'єктами спільної власності вимагають консолідованого волевиявлення обох сторін. Проте цивілістична доктрина та законодавство передбачають винятки, за яких один із подружжя наділяється правом вчиняти правочини самостійно, спираючись на презумпцію згоди іншого партнера, якщо такі дії спрямовані на забезпечення поточних потреб родини;

- позовна давність у сімейних правовідносинах має свої особливості, зокрема, щодо вимог про поділ майна після розірвання шлюбу застосовується спеціальний строк позовної давності – три роки з моменту, коли особа дізналася або могла дізнатися, що її право було порушено. Це дозволяє захистити майнові права одного з подружжя навіть після значного періоду часу після розлучення, якщо буде доведено, що він/вона не знав/ла про порушення своїх прав;

- нотаріат відіграє важливу роль у забезпеченні правової визначеності та передбачуваності шлюбних правовідносин, зокрема, шляхом посвідчення шлюбних договорів та інших правочинів між подружжям. Участь нотаріуса гарантує дотримання законності, перевірку дієздатності сторін та фіксацію їхнього волевиявлення, що є важливим для запобігання можливим спорам та оскарженням договорів у майбутньому.

Таким чином, специфіка цивільно-правового регулювання шлюбних відносин полягає у поєднанні імперативних та диспозитивних норм. Імперативні норми встановлюють обов'язкові правила поведінки для подружжя, наприклад, щодо режиму спільної власності, і не можуть бути змінені їхньою угодою. Диспозитивні ж норми надають подружжю можливість самостійно врегулювати свої майнові відносини, уклавши шлюбний договір. Таке співвідношення забезпечує баланс між захистом інтересів сім'ї та свободою договірних відносин між подружжям. Основними принципами цивільно-правового регулювання, що застосовуються до шлюбних відносин, є: диспозитивність, що дозволяє подружжю самостійно визначати свої майнові права та обов'язки; свобода договору, яка забезпечує можливість укладення шлюбного договору;

добросовісність, що вимагає від подружжя чесної та справедливої поведінки у майнових відносинах; та принцип рівності, який гарантує рівні права чоловіка та дружини у шлюбі.

Висновки до Розділу 2

1. Встановлено еволюційний характер інститутів шлюбу та сім'ї, починаючи з їхнього тісного зв'язку з економічними потребами та патріархальними структурами у давньосхідних суспільствах, де вже існували зачатки правового регулювання шлюбних відносин та майнових прав жінок, до поступового розвитку уявлень про шлюб як основу сім'ї з певними майновими правами та правами, пов'язаними з материнством, що заклало історичне підґрунтя для сучасного розуміння шлюбно-сімейних відносин та необхідності врахування історичного досвіду для оптимізації їхнього правового регулювання.

2. Визначено, що шлюбні правовідносини є специфічним різновидом сімейних правовідносин, що виникають та припиняються на підставі юридичних фактів. У шлюбних правовідносинах ключову роль відіграють юридичні факти, що оформлюються адміністративно-правовими актами, на відміну від цивільного права, де провідну роль відіграє волевиявлення сторін. Державне регулювання сімейного права є більш інтенсивним, що зумовлено важливістю сім'ї для суспільства, а також сучасними викликами, такими як вплив інформаційних технологій на оформлення шлюбу та поширення цивільних партнерств.

3. Доведено, що шлюб розглядається як формальний юридичний акт, що є однією з можливих підстав для створення сім'ї, проте сім'я як соціальний феномен охоплює різноманітні форми спільного проживання та взаємної підтримки, включаючи кровну спорідненість, усиновлення та фактичні шлюбні відносини, які можуть існувати поза межами офіційної реєстрації. Сім'я є важливим інститутом соціалізації, виховання дітей та передачі культурних цінностей.

4. Визначено, що шлюбні правовідносини є відносинами, що виникають між чоловіком і жінкою з метою створення сім'ї, за умови відсутності між ними

кровного споріднення (дане заборонено на законодавчому рівні), спільного проживання однією сім'єю та ведення побуту, а також за наявності взаємних прав і обов'язків, що регулюються шлюбним законодавством.

5. Сформовано перелік ознак шлюбних правовідносин, а саме: партнерство, державна реєстрація, добровільність, рівноправність, мета укладення шлюбу, виникнення взаємних прав та обов'язків у подружжя, можливість визначення подружжям своїх прав та обов'язків на договірних засадах, встановлений законом порядок укладення шлюбу, моногамність, необмеженість у часі терміну дії шлюбу, однак допускається одностороннє або взаємне волевиявлення щодо його розірвання.

6. Встановлено, що правове регулювання майнових аспектів квазішлюбних відносин є фрагментарним та обтяженим значними доказовими викликами, оскільки ускладнюється імперативами судового доказування. Ключовим для такого визнання є не лише факт спільного проживання, а й комплексне підтвердження економічної та соціальної інтеграції, що проявляється у спільній праці, веденні господарства та меті набуття майна для потреб сім'ї, вимагаючи від суб'єкта доведення глибокої єдності відносин.

7. Встановлено, що сучасна українська правова доктрина та судова практика виявляють системну неспроможність адекватно інтегрувати квазішлюбні відносини у правове поле в частині немайнових прав. Це проявляється у конфлікті між цивільно-правовою універсальністю базових особистих прав, що не залежать від шлюбу, та вузьким, непослідовним сімейно-правовим регулюванням, яке не визнає повноцінного спектру немайнових наслідків фактичного сімейного співжиття, створюючи глибоку правову невизначеність і перешкоди для захисту прав. Відзначено, що особисті немайнові права у квазішлюбних відносинах стикаються з відсутністю прямої нормативної основи та комплексного регулювання, що змушує правозастосовну практику вдаватися до аналогії закону та загальних засад цивільного права, створюючи нестабільність та ускладнюючи їх ефективний захист.

8. Зроблено висновок, що сучасний стан правового регулювання квазішлюбних відносин в Україні виявляє фундаментальну методологічну

розбіжність, що породжує правову невизначеність та неефективність захисту прав, оскільки дихотомія між соціальною реальністю фактичних сімей та формалізованим правовим підходом призводить до того, що базові особисті права не отримують адекватного сімейно-правового захисту, підриваючи засадничу мету сімейного законодавства щодо зміцнення сім'ї.

9. Встановлено, що шлюбний договір є унікальним правовим інститутом, який поєднує елементи сімейного та цивільного права, дозволяючи подружжю індивідуалізовано врегульовувати майнові відносини. Його правова природа визначається як договір sui generis, що має ознаки як цивільно-правової угоди (добровільність, свобода волевиявлення, рівність сторін), так і елементів сімейного права, оскільки безпосередньо пов'язаний із статусом подружжя.

10. На підставі аналізу правозастосовної практики та норм Сімейного й Цивільного кодексів України, з'ясовано, що подружжя має право укладати між собою різноманітні цивільно-правові договори – шлюбний договір, договори дарування, купівлі-продажу, позики тощо, – якщо це не суперечить закону та моральним засадам суспільства. Такі договори можуть бути інструментом трансформації спільної власності в роздільну і навпаки, а також врегулювання фінансових зобов'язань.

11. Доведено, що шлюбні та інші договори подружжя можуть відігравати суттєву роль у забезпеченні правової визначеності у шлюбі, проте їх застосування обмежується імперативними нормами законодавства, зокрема щодо недопустимості порушення прав дитини та встановлення явно несправедливих умов для одного з подружжя. Спеціальний строк позовної давності у спорах щодо майна після розірвання шлюбу (три роки з моменту дізнання про порушення права) також гарантує додатковий захист інтересів одного з подружжя.

12. Зроблено висновок, що нотаріат забезпечує правову безпеку в цивільно-правовому регулюванні шлюбних відносин, зокрема шляхом посвідчення шлюбних договорів та інших правочинів між подружжям. Участь нотаріуса сприяє фіксації справжнього волевиявлення сторін і запобігає

майбутнім спорам, що є ключовим елементом захисту прав подружжя в умовах правової невизначеності або конфлікту.

13. Доведено, що специфіка цивільно-правового регулювання шлюбних відносин полягає в поєднанні імперативних і диспозитивних норм: перші встановлюють обов'язкові правила, а другі дозволяють подружжю самостійно врегулювати майнові відносини, зокрема через шлюбний договір. Такий підхід забезпечує баланс між захистом інтересів сім'ї та свободою договору, базуючись на принципах диспозитивності, рівності, добросовісності та автономії волі сторін.

РОЗДІЛ ІІІ. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН

3.1. Зарубіжний досвід цивільно-правового регулювання сімейних відносин.

Інститут сім'ї в Україні, будучи конституційно закріпленою основою суспільства, сьогодні перебуває під впливом безпрецедентних соціальних, економічних та демографічних трансформацій, посилених процесами європейської інтеграції. Це обумовлює імператив невідкладного вдосконалення чинного цивільно-правового механізму регулювання сімейних відносин. Актуальність дослідження іманентно пов'язана із викликами сьогодення: необхідністю гармонізації національного сімейного та цивільного законодавства з acquis communautaire Європейського Союзу, критичним зростанням транскордонних сімейних колізій (особливо в умовах масової міграції), а також потребою адекватного правового реагування на новітні соціальні феномени. До них належать розширення сфери застосування диспозитивних засад у майнових відносинах подружжя (шлюбні договори), необхідність цивільно-правового визнання та захисту фактичних сімейних союзів, а також регулювання складних питань, пов'язаних із допоміжними репродуктивними технологіями та опікою над дітьми. Зазначена динаміка викликає напругу між традиційною статичністю вітчизняного законодавства та динамікою сучасного життя, що вимагає глибокого теоретичного осмислення та практико-орієнтованих рішень.

Важливим вектором трансформації вітчизняного сімейного права у контексті євроінтеграції є імплементація стандартів захисту прав людини, що випливають із практики ЄСПЛ. Показовим у цьому аспекті є рішення у справі «Маймулахін і Марків проти України» (заява № 75135/14), у якому ЄСПЛ констатував наявність дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації (порушення ст. 14 у поєднанні зі ст. 8 Конвенції) через відсутність у

національному законодавстві будь-якої форми юридичного визнання одностатевих союзів [105].

Аналізуючи даний кейс, ЄСПЛ акцентував увагу на тому, що чинна правова база України де-факто ігнорує соціальну реальність стабільних пар, які позбавлені можливості врегулювати фундаментальні аспекти спільного життя, окрім обмежених майнових інтересів, що реалізуються через загальноцивільні інструменти договірного права. Суд підкреслив, що обов'язок держави полягає не лише у формальному наданні майнових прав, а й у забезпеченні відчуття легітимності та рівної гідності для таких партнерств. Таким чином, висновки ЄСПЛ у цій справі ставлять перед національним законодавцем завдання щодо розробки нових цивільно-правових конструкцій (наприклад, інституту цивільного партнерства), які б забезпечили належний правовий захист і визнання відносин, що існують поза межами класичного різностатевого шлюбу, запобігаючи дискримінаційним підходам у регулюванні приватного життя.

Станом на сьогодні питання одностатевих шлюбів на законодавчому рівні залишається все ще не вирішеним, однак судова практика вже змінюється. Так, рішенням Деснянського районного суду міста Києва від 10 червня 2025 року вперше в історії України встановлено факт проживання однією сім'єю двох чоловіків, визнавши наявність фактичних шлюбних відносин (якщо говорити про фактичне співжиття), що є знаковою подією для еволюції цивільно-правового механізму регулювання сімейних відносин [103]. Це рішення демонструє критичну важливість судового прецеденту та прямої дії Конституції України (зокрема, статті 24 про рівність громадян) в умовах, коли законодавча влада відстає від соціальних змін. Спираючись на загальні норми Сімейного кодексу України щодо фактичного проживання однією сім'єю, суд вийшов за межі традиційного трактування, застосувавши конституційний імператив рівності та врахувавши практику Європейського суду з прав людини. Це засвідчує, що за наявності всіх ознак сім'ї – спільного побуту, бюджету, взаємної підтримки та тривалості стосунків – правові наслідки не можуть бути відкинуті лише на підставі статі осіб.

Це судове рішення є важливим індикатором для подальшої законодавчої реформи в Україні. Воно не створює юридичного шлюбу, але формує прецедент захисту майнових та немайнових прав у одностатевих партнерствах, підтверджуючи їхній статус як суб'єктів цивільно-правових відносин. Рішення Деснянського суду посилює аргументацію на користь необхідності прийняття проєкту Закону України «Про інститут реєстрованих партнерств» (реєстр. № 9103 від 13.03.2023 р.) [82], який Комітет Верховної Ради України з питань правової політики досі не розглянув та не вніс до Верховної Ради України відповідний висновок щодо рекомендацій до його розгляду. Автори законодавчої ініціативи зазначають, що у багатьох розвинених державах інститут реєстрованого партнерства однаково доступний як для одностатевих, так і для різностатевих пар, оскільки цей інститут є альтернативою для різностатевих пар, які не представляють жодне релігійне вірування, або не бажають укладати саме шлюб з будь-яких інших причин.

Наведена ініціатива дозволила б чітко та системно врегулювати правовий статус одностатевих союзів, надавши їм передбачуваний захист. Це, у свою чергу, відповідало б євроінтеграційним зобов'язанням України щодо забезпечення рівності та недискримінації у сфері приватного життя та сімейних відносин.

Отже, в умовах, коли національна правова система шукає оптимальні шляхи забезпечення балансу між приватними інтересами та публічним порядком у сімейній сфері, критичний аналіз зарубіжного досвіду набуває статусу ключового наукового інструменту. Провідні іноземні правопорядки, які належать як до романо-германської, так і до англо-американської правових сімей, вже розробили ефективні та перевірені часом механізми регулювання найбільш колізійних питань, таких як: цивільно-правова регламентація майнових прав у цивільному партнерстві, захист інтересів дітей при міжнародних розлученнях, а також застосування медіації як обов'язкового елемента розв'язання сімейних спорів. Тому ми вважаємо, що комплексний порівняльно-правовий аналіз інструментів цивільно-правового регулювання сімейних відносин у ключових зарубіжних юрисдикціях є вкрай важливим. На основі

цього аналізу ставиться завдання розробити науково обґрунтовані та практично реалізовані рекомендації щодо вдосконалення вітчизняного цивільно-правового механізму з урахуванням національних правових традицій та стратегічного євроінтеграційного вектора України, підвищивши тим самим його ефективність і передбачуваність.

Ось чому невідкладне вдосконалення цивільно-правового механізму регулювання сімейних відносин в Україні є імперативом, зумовленим одночасним впливом внутрішніх соціальних, економічних та демографічних трансформацій, а також стратегічним курсом на європейську інтеграцію. Головний системний виклик полягає у критичному розриві між статичністю національного законодавства та динамічною соціальною реальністю. Це особливо гостро проявилося у сфері забезпечення рівності та недискримінації у приватних відносинах: рішення ЄСПЛ у справі «Маймулахін і Марків проти України» прямо визнало порушення ст. 14 у поєднанні зі ст. 8 Конвенції, зобов'язуючи державу, у першу чергу, забезпечити правове визнання одностатевих союзів. Таким чином, гармонізація законодавства та подолання законодавчої інерції у питанні забезпечення рівної гідності усіх стабільних партнерств є стратегічним євроінтеграційним зобов'язанням та фундаментальною вимогою сучасного цивілізованого правопорядку.

Що ж до зарубіжного досвіду, зазначимо, що у Литовській Республіці шлюбні відносини регулюються Книгою третьою Цивільного кодексу Литовської Республіки «Сімейне право». Відповідно до якого шлюб – це добровільна угода між чоловіком та жінкою, оформлена у встановленому законом порядку, про створення законних сімейних відносин, а шлюбний договір розглядається як угода, яка встановлює майнові права та обов'язки між подружжям під час шлюбу, а також після розлучення або роздільного проживання. Звичай застосовується до сімейних відносин лише у випадках, передбачених законом. У разі протиріччя між законом та звичаєм застосовується закон [168].

Якщо подружжя не уклало шлюбного договору, їхнє майно підпорядковується майновому правовому режиму, встановленому законом.

Подружжя, укладаючи шлюбний договір, має право самостійно визначати правовий режим свого майна. Умови шлюбного договору, що суперечать імперативним нормам права, добрим моральним нормам або громадському порядку, є нікчемними.

Досвід Литовської Республіки, як держави, що успішно інтегрувала європейські правові стандарти у своє сімейне законодавство, демонструє приклад комплексного та диспозитивного підходу до цивільно-правового регулювання майнових відносин подружжя. Литовський Сімейний кодекс не лише передбачає можливість укладення шлюбного договору (до реєстрації шлюбу) та післяшлюбного договору (після реєстрації шлюбу), але й забезпечує їхню публічну достовірність та прозорість. Це досягається завдяки обов'язковій нотаріальній формі укладення та обов'язковій державній реєстрації в Реєстрі шлюбних договорів, адміністратором якого є Міністерство юстиції. Така інституціоналізація забезпечує захист прав добросовісних третіх осіб та є важливим елементом запобігання шахрайству. При цьому, на відміну від української моделі, неповнолітня особа може укласти договір лише після реєстрації шлюбу, що слугує додатковою гарантією захисту її прав (ст. 3.103).

Поглиблена диспозитивність литовської моделі виявляється у значній свободі договірного визначення правового режиму майна (ст. 3.104). Подружжя має право передбачити у договорі, що майно, набуте як до шлюбу, так і під час шлюбу, є особистою власністю кожного, або, навпаки, що особисте майно, набуте до шлюбу, стає їхньою спільною сумісною власністю. Це дає змогу гнучко відходити від законодавчо встановленого режиму спільної сумісної власності. Крім суто майнових питань, подружжя може врегулювати питання управління майном, способи та процедури його поділу у разі розлучення, а також взаємне утримання та участь у несенні сімейних витрат. Водночас Литовський кодекс встановлює чіткі обмеження недійсності умов договору (ст. 3.105), забороняючи регулювати особисті немайнові відносини та обмежувати права та обов'язки щодо дітей, що підтверджує пріоритет публічного порядку та інтересів дитини. Також важливою гарантією є можливість судового визнання договору

недійсним або його зміни, якщо договір суттєво порушує принцип рівності подружжя та є значно невигідним для одного з них (ст. 3.106).

Литовський Цивільний кодекс не обмежується лише шлюбним договором як єдиним інструментом договірного регулювання, а надає подружжю широку автономію волі у сфері управління спільним та особистим майном, що є характерною ознакою розвиненого приватного права. Подружжя має право уповноважувати одне одного (ст. 3.94, 3.97) не лише на управління, а й на користування чи розпорядження майном, що є їхньою спільною сумісною власністю, а також надавати довіреність на розпорядження особистою власністю іншого з подружжя. Це значно підвищує динамічність цивільного обігу майна в сім'ї та мінімізує необхідність постійного нотаріального засвідчення згоди для рутинних операцій, що є важливою передумовою для ефективного економічного функціонування сімейних домогосподарств.

Особливу увагу заслуговує регламентація договору дарування між подружжям (ст. 3.99). Литовське законодавство не лише дозволяє такі угоди, але й чітко встановлює механізми захисту прав кредиторів дарувальника. Юридичні наслідки для кредиторів щодо дарування нерухомого майна настають лише після обов'язкової реєстрації цього договору в публічному реєстрі. При цьому, обдарований чоловік/дружина несе солідарну відповідальність перед кредиторами дарувальника за його зобов'язаннями, що існували на момент дарування, але виключно в межах вартості подарованого майна. Такий підхід ефективно забезпечує баланс між принципом автономії волі подружжя (правом на дарування) та публічним інтересом захисту цивільного обігу, запобігаючи використанню інституту дарування для недобросовісного виведення майна з-під обтяжень.

Таким чином, литовська правова модель успішно інтегрує широку автономію волі подружжя (диспозитивність) у визначенні правового режиму майна з імперативними вимогами публічної достовірності. Обов'язкова нотаріальна форма та державна реєстрація шлюбного/післяшлюбного договору в спеціалізованому реєстрі, який адмініструється Міністерством юстиції, є ключовим механізмом, що забезпечує прозорість цивільного обігу та ефективний

захист прав добросовісних третіх осіб (зокрема, кредиторів). Це свідчить про необхідність впровадження в українське законодавство аналогічних механізмів публічного обліку шлюбних договорів та чіткої регламентації відповідальності обдарованого подружжя за зобов'язаннями дарувальника, що дозволить мінімізувати шахрайство та підвищити стабільність майнового обігу.

Сімейні відносини у Франції регулюються Цивільним кодексом, введеним в дію указом Наполеона Бонапарта 21 березня 1804 року в часи Французької республіки. Незважаючи на численні зміни політичного устрою, він ніколи не переглядався повністю, але з численними правками діє і сьогодні. Власне шлюбні відносини розглядаються в Главі V «Шлюб» Книги I «Особи» Цивільного кодексу, зокрема умови та формальності укладення шлюбу, шлюб громадян Франції за кордоном, анулювання шлюбу, зобов'язання, що виникають зі шлюбу, обов'язки та права подружжя, розірвання шлюбу [167].

Майнові договірні відносини між подружжям розглядаються в Главі V «Шлюбні договори та шлюбні режими» Книги III «Різні способи набуття власності». Зокрема, стаття 1387 передбачає, що подружжя може на свій розсуд укласти спеціальні угоди, за умови, що вони не суперечать добрим моральним нормам або положенням закону. Зокрема, у таких угодах подружжя не може відступати від обов'язків чи прав, що виникають зі шлюбу, а також від правил батьківської влади, судового управління та опіки. Подружжя також не може укладати жодних угод, метою яких була б зміна порядку спадкування, окрім дарування на умовах, визначених у Цивільному кодексі.

Однак подружжя можуть передбачити в шлюбному договорі, що після розірвання шлюбу смертю одного з них той, хто залишився в живих, має право придбати або, за потреби, отримати при поділі певне особисте майно померлого, за умови врахування цього при спадкуванні, відповідно до вартості, яку воно має на день здійснення цього права.

Досвід Французької Республіки, як класичного представника континентальної правової системи, демонструє глибоку розробленість договірного регулювання майнових відносин подружжя. Французький Цивільний кодекс пропонує систему гнучкої диспозитивності, де подружжя

може обрати один із чотирьох детально регламентованих режимів, що відрізняються рівнем спільності майна: звичайна спільність, загальна спільність, роздільність майна або режим участі у придбанні майна (ст. 1400–1581 ЦКУ). Це дає можливість максимально точно адаптувати правовий режим до економічних потреб та філософії партнерства кожного подружжя, водночас зберігаючи передбачуваність для цивільного обігу.

Ключовою особливістю французької моделі є суворий імператив публічності та превентивний контроль. На відміну від литовської моделі, шлюбні угоди у Франції мають бути складені до укладення шлюбу і набувають чинності лише з дня його реєстрації. Обов'язкова нотаріальна форма укладення договору забезпечує законність, а його фіксація у свідоцтві про шлюб є критично важливою вимогою публічності. Якщо факт укладення шлюбного договору не зазначено у свідоцтві, майнові відносини між подружжям автоматично підпорядковуються законному режиму (спільність майна). Такий підхід забезпечує принцип безумовної інформованості третіх осіб про правовий режим майна подружжя, усуваючи правову невизначеність і ставлячи Францію у цьому аспекті в приклад високого рівня захисту цивільного обігу.

Після укладення шлюбу жодні зміни до подружнього режиму не можуть бути внесені, окрім як на підставі рішення суду на прохання одного з подружжя. Подружжя також може домовитися, в інтересах сім'ї, про зміни у своєму шлюбному режимі або навіть про його повну заміну шляхом нотаріального акту. Зміни можуть бути заперечені особами, які були сторонами зміненого договору, повнолітніми дітьми кожного з подружжя, опікунами неповнолітніх дітей, якщо такі є, та кредиторами. Кожен з них може заперечити проти зміни протягом трьох місяців. У разі надходження заперечення зміни до шлюбного договору підлягають судовому затвердженню.

Французьке цивільно-правове регулювання вирізняється значною гнучкістю у використанні договірних інструментів для визначення майбутнього режиму майна, включаючи елементи спадкового планування. Відповідно до статті 1081 Цивільного кодексу Франції, будь-яке дарування наявного майна між подружжям (навіть здійснене шляхом шлюбного договору) підпорядковується

загальним правилам дарувань. Це забезпечує єдність цивільного обігу. При цьому допускається здійснення дарування як наявного, так і майбутнього майна сукупно або частково, але з обов'язковою умовою – до договору дарування має бути додана виписка про борги та зобов'язання дарувальника, що існують на день укладення угоди. Це положення є важливим механізмом захисту кредиторів та відображає високий стандарт публічної достовірності в майнових відносинах подружжя. Важливою особливістю є також те, що дарування втрачає чинність, якщо дарувальник переживе обдарованого та його нащадків [167].

Особливий інтерес для України становить інститут «дарунок між подружжям» (donation entre époux), який є специфічною процедурою збільшення спадкової частки чоловіка/дружини, що залишився живим. Його унікальність полягає в тому, що він набуває чинності лише після смерті однієї зі сторін і має бути оформлений нотаріально [165]. Хоча поширеність цієї процедури зменшилася після 2002 року внаслідок підвищення рівня законодавчого захисту прав подружжя на сімейне житло, вона зберігає свою практичну значущість.

Зокрема, «дарунок між подружжям» є ефективним інструментом для надання додаткового спадкового захисту в ситуаціях, коли є діти від різних шлюбів або коли шлюбний договір не містить відповідних спадкових положень. Це демонструє, як цивільно-правове регулювання може інтегрувати елементи спадкового права для забезпечення соціальної справедливості та фінансової стійкості особи, що пережила іншого з подружжя.

У разі дарування між подружжям права та можливості вцілілого подружжя щодо спадщини померлого збільшуються порівняно з тими, що застосовуються за звичайними правилами спадкування, і це особливо підходить для тих, хто має дітей поза шлюбом і не може укласти французький шлюбний договір. У разі наявності дітей від шлюбу або поза шлюбом, при використанні дарування між подружжям можливості подружжя, яке залишилося живим, залежать від кількості дітей.

З 2007 року, після скасування податку на спадщину між чоловіком і дружиною, це стало менш важливим для більшості людей. До того ж, з

подарунків на суму понад 80,724 євро (станом на 2022 рік) сплачується податок [165].

Таким чином, французька правова система як класичний представник континентальної правової сім'ї демонструє високий ступінь імперативності у забезпеченні публічності шлюбних режимів, що є критичним для захисту стабільності цивільного обігу. Ключовою особливістю є вимога, щоб шлюбний договір був не лише укладений в обов'язковій нотаріальній формі, але й фіксувався у свідоцтві про шлюб. Недотримання цієї вимоги автоматично підпорядковує подружжя законному режиму спільності майна. Цей підхід забезпечує безумовну інформованість третіх осіб про майновий статус подружжя. В Україні, де реєстрація шлюбного договору в реєстрі є лише бажаною, а не обов'язковою передумовою чинності для третіх осіб, досвід Франції вказує на необхідність посилення превентивного контролю та публічності майнових угод для усунення правової невизначеності.

Відповідно до Сімейного та опікунського кодексу Польщі, чоловік і дружина можуть шляхом угоди, укладеної у формі нотаріального акту, розширити або обмежити спільну власність на майно або домовитися про роздільну власність або роздільну власність з вирівнюванням доходів (майновий договір). Така угода може передувати укладенню шлюбу [176].

Досвід Республіки Польща демонструє модель цивільно-правового регулювання, де договірний режим майна виступає як гнучкий інструмент, що дозволяє подружжю замінити законний режим спільної сумісної власності на роздільну власність (ст. 51). Це є найбільш поширеним наслідком укладення майнового договору, де кожен із подружжя зберігає за собою та самостійно розпоряджається як майном, набутим до укладення договору, так і майном, набутим пізніше. Важливо, що майнове право подружжя є динамічним: договір може бути змінений або розірваний під час шлюбу. У разі розірвання договірної роздільної власності автоматично встановлюється спільна власність на майно, якщо сторони не домовилися про інше. Це забезпечує можливість повернення до стандартного режиму, якщо обставини життя подружжя змінюються.

Ключовою особливістю польської моделі є чітко визначені законом обмеження договірної свободи подружжя (ст. 49). Польське законодавство прямо забороняє поширювати режим спільної власності на певні категорії майна, що має особистий чи невідчужуваний характер. До цих винятків належать: майно, набуте на підставі спадкування, заповіту або дарування; майнові права, що випливають зі спільної власності, яка підлягає окремим положенням; невідчужувані права, які можуть належати лише одній особі; та вимоги про винагороду за працю або іншу прибуткову діяльність кожного з подружжя [176]. Такий підхід свідчить про пріоритет індивідуальних прав та особистої економічної незалежності кожного з подружжя навіть в умовах спільного життя, що є важливим аспектом для модернізації українського Сімейного кодексу. Крім того, наявність права кожного з подружжя з поважних причин звернутися до суду з клопотанням про розділ майна слугує запобіжником проти зловживання правом і забезпечує судовий захист.

Польська модель договірного регулювання майнових відносин, закріплена у Сімейному та опікунському кодексі, вирізняється значною диспозитивністю та чіткою структурою, що пропонує подружжю вибір із чотирьох основних майнових режимів: розширення/обмеження спільності майна, встановлення роздільності майна або роздільності майна з вирівнюванням доходів (ст. 47 § 1). Це дозволяє максимально адаптувати правовий режим до економічних потреб сім'ї. Ключовим імперативом залишається обов'язкова нотаріальна форма угоди. Важливою особливістю є також динамічність режиму: майновий договір може бути змінений або розірваний під час шлюбу, що забезпечує гнучкість у реагуванні на життєві обставини. Однак для захисту добросовісних третіх осіб (учасників цивільного обігу) встановлено вимогу, що подружжя може посилатися на майновий договір лише за умови, якщо його укладення та вид були відомі цим особам (ст. 47-1).

Водночас польське законодавство встановлює суворі імперативні обмеження щодо розширення спільної власності за договором (ст. 49 § 1), що є значущим для захисту особистої економічної незалежності кожного з подружжя. Зокрема, заборонено поширювати спільну власність на: майно, набуте на

підставі спадкування, заповіту або дарування; невідчужувані права; вимоги про відшкодування шкоди, завданої тілесним ушкодженням чи порушенням здоров'я; та ще не стягнені вимоги про винагороду за працю або іншу прибуткову діяльність. Ці обмеження є важливим механізмом балансування між сімейною солідарністю та індивідуальною автономією. Вони гарантують, що особисті активи та доходи, які є результатом індивідуальної праці, залишаються в особистому майні, що запобігає ризику використання спільного режиму для зловживань. Крім того, передбачається, що предмети, які служать виключно для задоволення особистих потреб, за замовчуванням, не включаються до спільної власності (ст. 49 § 2).

Особливий інтерес для вдосконалення українського законодавства становить унікальний інститут роздільності майна з вирівнюванням доходів (надбань) (ст. 51-2 – 51-5). Цей режим поєднує роздільне управління майном протягом шлюбу з обов'язком фінансової солідарності після його припинення. Він передбачає, що той з подружжя, чий дохід (збільшення вартості майна) є меншим, може вимагати його вирівнювання шляхом виплати або передачі права. Така модель є ефективним компромісом, що стимулює економічну активність кожного з подружжя (забезпечуючи індивідуальне розпорядження майном, ст. 51-1), але водночас захищає слабшу сторону від фінансової нерівності, що може виникнути через тривалу орієнтацію на виконання сімейних обов'язків. На додаток, польський кодекс передбачає можливість судового встановлення розділу майна не лише за клопотанням одного з подружжя з поважних причин, але й за клопотанням кредитора (ст. 52 § 1a), що прямо демонструє пріоритет публічного інтересу захисту цивільного обігу.

Таким чином, польський Сімейний та опікунський кодекс надає подружжю високий рівень диспозитивності у виборі майнового режиму (розширення/обмеження спільності, роздільність, роздільність із вирівнюванням доходів), що відображає принцип індивідуальної економічної автономії. Водночас ця диспозитивність суворо обмежується імперативними нормами (ст. 49 § 1), які забороняють поширювати режим спільної власності на майно, набуте шляхом спадкування, дарування чи на винагороду за працю. Такий підхід

свідчить про свідоме збереження особистого майна як основи економічної незалежності, що є важливим запобіжником проти зловживання правом і заслуговує на увагу при модернізації українського законодавства.

Данське законодавство, закріплене, зокрема, у Законі про укладення та розірвання шлюбу (LBK № 1080 від 14.08.2023), будується на принципі автоматичної спільної власності на майно подружжя при укладенні шлюбу [177]. Цей принцип, характерний для багатьох скандинавських країн, слугує законодавчо встановленою базою для економічної солідарності сім'ї. Однак данська модель надає подружжю високий рівень диспозитивності, дозволяючи повністю або частково відступити від законного режиму через шлюбний договір, метою якого є встановлення роздільної власності. Таким чином, шлюбний договір у Данії функціонує переважно як інструмент дерогації (відступу) від законного режиму, що дає змогу гнучко адаптувати майновий режим до індивідуальних економічних потреб подружжя.

Суттєвою особливістю данської моделі є широка сфера застосування договірної свободи між подружжям у рамках цивільного обігу. На відміну від ряду континентальних правових сімей, данське законодавство прямо дозволяє подружжю укладати між собою різноманітні правові угоди щодо майна, яке належить одному з них, та брати на себе зобов'язання один перед одним. Це включає право купувати майно одне одного, надавати його в заставу як забезпечення, а також укладати договори оренди та трудові договори. Таке ліберальне ставлення до внутрішньосімейних договірних відносин розглядає подружжя як самостійних суб'єктів цивільного права, що сприяє динамічності їхніх економічних взаємодій та підвищує правову визначеність їхніх домовленостей. Це є важливим підходом для розгляду в Україні, де Сімейний кодекс часто розглядає подружжя як єдиний суб'єкт лише у спільній власності, обмежуючи їхню договірну свободу щодо особистого майна.

Окремий інтерес для порівняльного аналізу становить підхід до релігійно-культурних домовленостей, зокрема щодо «махр» (традиційний ісламський дар нареченій). Данське прецедентне право вимагає тлумачення угод про «махр» як дарунку, який, для своєї дійсності та чинності, потребує укладення шлюбного

договору. Винятком є лише звичайний дарунок, що є непропорційним до обставин дарувальника. Таке правило демонструє механізм інтеграції та адаптації традиційних іноземних правових інститутів у національну цивільно-правову систему: для того, щоб релігійна чи культурна домовленість набула юридичної сили та вплинула на майновий режим, вона має бути формалізована відповідно до імперативних вимог національного законодавства. Цей досвід є актуальним для багатонаціональної України в контексті захисту майнових прав у міжкультурних шлюбах.

Практика Східного високого суду Данії яскраво ілюструє застосування принципу формалізації культурних та релігійних майнових домовленостей через імперативні вимоги національного цивільного права. У справі, що розглядалася судом, подружжя, вихідці з Пакистану, при укладенні шлюбу в ісламському культурному центрі домовилося про сплату чоловіком 25 000 данських крон «приданого» (махр), яке підлягало сплаті не пізніше ніж під час розлучення. Коли дружина вимагала сплати цієї суми після розлучення, суд постав перед необхідністю кваліфікації цієї домовленості згідно з данським правом [159].

Східний високий суд визнав, що, незважаючи на традиційну природу платежу («махр»), згідно з данським законодавством, його слід розглядати як дарунок. Відповідно до данського законодавства, такий дарунок, що виходить за межі звичайного і є непропорційним до обставин дарувальника, для своєї юридичної чинності вимагає укладення шлюбного договору. Оскільки ця вимога не була дотримана, суд визнав домовленості про «махр» недійсними.

Цей прецедент має фундаментальне значення для порівняльно-правового аналізу, оскільки він підтверджує, що данська правова система абсолютизує формальні вимоги щодо зміни законного режиму майна. Це свідчить про пріоритет публічного порядку та національних правових норм над приватними чи культурними звичаями, якщо останні впливають на майнові відносини між подружжям. Для України, яка стикається із зростанням кількості міжкультурних шлюбів та імплементацією норм міжнародного приватного права, досвід Данії є важливим прикладом того, як національні суди можуть захищати правову

визначеність та інтереси сторін шляхом вимагання чіткої формалізації іноземних правових інститутів.

Таким чином, данська модель, незважаючи на законодавчо встановлений режим автоматичної спільної власності, демонструє високий ступінь лібералізації договірної свободи між подружжям. Прямий законодавчий дозвіл укладати між собою будь-які правові угоди щодо особистого майна (включно з купівлею-продажем, заставою, орендою та трудовими договорами) розглядає подружжя як самостійних і рівноправних суб'єктів цивільного права. Такий підхід значно підвищує динамічність їхніх економічних взаємодій та правову визначеність внутрішньосімейних домовленостей. Для України це є важливим орієнтиром для переосмислення обмежень договірної свободи між подружжям, які існують у вітчизняному Сімейному кодексі, де відносини щодо особистого майна часто залишаються поза сферою договірного регулювання.

Досвід Данії підтверджує пріоритет публічного порядку та формальних вимог національного законодавства над приватними чи культурно-релігійними звичаями. Прецедент Східного високого суду щодо традиційного платежу «махр» яскраво ілюструє, що будь-яка домовленість, яка змінює майновий режим подружжя або є непропорційним дарунком, має бути формалізована через шлюбний договір для набуття юридичної сили.

Відповідно до Цивільного кодексу Чеської Республіки, шлюб – це постійний союз між чоловіком та жінкою, укладений у порядку, передбаченому цим кодексом. Головною метою шлюбу є створення сім'ї, належне виховання дітей, взаємна підтримка та допомога. Партнерство – це постійний союз між двома особами однієї статі, який укладається так само, як і шлюб. Якщо інше не передбачено законом або іншим правовим актом, положення про шлюб, права та обов'язки подружжя, вдів та вдівців аналогічно застосовуються і до партнерств, прав та обов'язків партнерів (ст. 655) [171].

Досвід Чеської Республіки, яка однією з перших у регіоні легалізувала реєстрацію одностатевих союзів, підтверджує обмежений, але стійкий попит на такі форми юридичного оформлення. За офіційними даними Міністерства внутрішніх справ, за 24 роки існування відповідного інституту, зареєстроване

партнерство уклали приблизно 5200 пар. Цей показник, хоча і не є масовим у порівнянні з традиційними шлюбами, свідчить про соціальну значущість інституту реєстрованого партнерства як адекватного цивільно-правового механізму для забезпечення прав та інтересів громадян, чиї відносини не можуть бути оформлені через традиційний шлюб, що підкреслює необхідність імплементації аналогічного підходу в Україні [175].

Разом із цим зауважимо, що зареєстроване партнерство у Чеській Республіці підтверджує соціальну значущість цього інституту, незважаючи на його порівняно невелику чисельність: за час існування інституту (з 2006 року) було укладено понад 5200 союзів, при цьому найактивніше – у великих містах (Центральночеський та Південноморавський краї). Попри це, спостерігалася і значна кількість розривів (близько 1340), що свідчить про динамічність та не меншу схильність до припинення, ніж у традиційному шлюбі. Критичною зміною є набуття чинності з січня 2025 року новою редакцією Цивільного кодексу Чеської Республіки, яка фактично прирівнює партнерство до шлюбу з точки зору майнових прав (спільне майно, спадковість, пенсійні права), але зберігає ключове обмеження – заборону на спільне усиновлення дітей (окрім біологічної дитини партнера), що відображає компромісний підхід чеського законодавця між забезпеченням рівності прав та збереженням традиційної дефініції шлюбу [57].

Приклад законодавчого закріплення понять «шлюб» та «партнерство» у Цивільному кодексі Чеської Республіки слугує одним із найбільш релевантних прикладів розвиненої системи диспозитивного регулювання майнових відносин подружжя в рамках континентального права. Його унікальність полягає у послідовному впровадженні принципу контрактної автономії, що дозволяє нареченим та подружжю вільно домовлятися про режим спільного майна, відмінний від встановленого законом. Цей підхід є критично важливим для української доктрини, оскільки він демонструє, як можна успішно перейти від переважно імперативного регулювання до системи, де договір виступає як первинний регулятор відносин, що задовольняє сучасний запит суспільства на індивідуалізацію правового режиму власності.

Ключовою особливістю, що забезпечує стабільність чеського механізму, є вимога щодо обов'язкової форми публічного акта (нотаріального посвідчення) для договору про режим спільного майна (ст. 716 Цивільного кодексу Чеської Республіки). Це є фундаментальною гарантією правової визначеності та публічної достовірності змісту договору, що мінімізує ризики шахрайства та недобросовісності. Критично важливим є й закріплення принципу відсутності зворотної дії: якщо подружжя домовилося про ретроспективну зміну режиму, така домовленість не враховується. Цей запобіжник має пряме значення для захисту прав кредиторів, оскільки унеможливлює недобросовісне виведення активів шляхом фіктивної зміни майнового режиму заднім числом.

Найбільш цінним для української реформи є розроблений у Цивільному кодексі Чеської Республіки механізм чинності договірного режиму щодо третіх осіб. Згідно зі ст. 719 Цивільного кодексу Чеської Республіки, договір не може впливати на права третьої особи без її згоди. Якщо ж предметом договору є майно, внесене до публічного реєстру, зміна режиму набуває чинності для третіх осіб лише з моменту внесення запису до цього реєстру (ст. 720). Ця норма, разом із положенням про обов'язкове внесення до публічного реєстру всього, що змінює законний режим майна подружжя (ст. 721), є прямим інструментальним рішенням проблеми, яку досліджує дисертація: забезпечення публічної достовірності відомостей про майновий статус боржників для посилення позицій банківського сектору та кредиторів [171].

Договірна свобода у Чехії є надзвичайно широкою, адже подружжя може обрати режим роздільного майна, режим, що резервує створення спільного майна лише на дату розірвання шлюбу, або ж розширити чи звузити обсяг спільного майна (ст. 717). Така гнучкість охоплює й майбутні об'єкти, дозволяючи заздалегідь коригувати їхню класифікацію. Проте ця свобода не є абсолютною. Цивільний кодекс Чеської Республіки критично обмежує можливість виключення або зміни положень, що стосуються звичайного обладнання сімейного житла (ст. 718). Цей соціальний запобіжник демонструє, як цивільно-правовий механізм здатен балансувати приватну автономію з публічним

інтересом захисту сімейного осередку як такого, що є цінним прикладом для України.

Цивільний кодекс Чеської Республіки також детально регулює не лише режим власності, але й управління спільним майном під час шлюбу (ст. 722), дозволяючи договірно визначити повноваження одного з подружжя на самостійне розпорядження. При припиненні режиму спільного майна, його врегулювання здійснюється через мирову угоду (ст. 736). Угода про врегулювання, як і шлюбний договір, не повинна впливати на права третьої сторони та набуває чинності щодо майна, внесеного до реєстру, лише після відповідного запису (ст. 738). Це підтверджує, що принцип захисту добросовісного кредитора є наскрізним і зберігається навіть на стадії фінального поділу майна.

Отже, досвід Чеської Республіки є унікальним в тому, що він пропонує готову модель для вирішення, а саме: як поєднати зростаючу контрактну свободу подружжя з необхідністю прозорості цивільного обігу. Чітке розмежування між чинністю договору між подружжям (з моменту посвідчення) та щодо третіх осіб (з моменту реєстрації у публічному реєстрі) є тим інструментальним рішенням, яке має бути імплементоване в український цивільно-правовий механізм. Таким чином, чеське законодавство виступає як доктринальний та техніко-юридичний орієнтир для розробки конкретних змін до законодавства.

Відповідно до статті 37 Сімейного кодексу Болгарії, особи, які вступають у шлюб, можуть врегулювати свої майнові відносини одне з одним шляхом укладання шлюбного договору. Шлюбний договір можуть укладати лише дієздатні особи. Він також може бути укладений подружжям під час шлюбу. Шлюбний договір повинен містити положення лише щодо майнових відносин між сторонами, таких як: права сторін на майно, набуте під час шлюбу, та на майно, яким вони володіли до шлюбу; методи управління та розпорядження майном; участь сторін у судових витратах та зобов'язаннях; майнові наслідки розлучення; аліменти під час шлюбу, а також у разі розлучення; утримання дітей від шлюбу; інших майнових відносин, якщо це не суперечить положенням Сімейного кодексу [119].

Цивільно-правовий механізм регулювання майнових відносин подружжя в Болгарії за їхнім Сімейним кодексом демонструє виразну орієнтацію на диспозитивність, дозволяючи сторонам у шлюбному договорі обрати власний правовий режим або послатися на один із законодавчо встановлених. Однак болгарський підхід містить важливі імперативні обмеження, що є критичними для наукового аналізу. Зокрема, Сімейний кодекс Болгарії категорично забороняє домовленості про перетворення дошлюбного майна однієї зі сторін на спільне майно, а також включення до шлюбного договору положень на випадок смерті (ст. 38). Ці обмеження демонструють прагнення законодавця зберегти чіткість у визначенні обсягу спільної власності та не допустити змішування інститутів сімейного та спадкового права в одному правочині.

Зазначимо, що болгарський механізм надає особливого значення формальним вимогам до шлюбного договору, що є ключовою гарантією публічної достовірності. Договір укладається в письмовій формі з нотаріальним посвідченням змісту та підписів (ст. 39). Якщо договір передбачає передачу права власності або встановлення речових прав на нерухоме майно, він додатково вимагає нотаріального посвідчення за місцем розташування майна та обов'язкового внесення до Реєстру нерухомого майна. Якщо договір укладається під час шлюбу, про його наявність робиться спеціальна відмітка у свідоцтві про цивільний шлюб. Ці норми прямо вирішують проблему, актуальну для українського законодавства, забезпечуючи непротиставність зміни майнового режиму добросовісним третім особам.

На наш погляд, унікальною та найбільш прогресивною рисою болгарського досвіду є запровадження Центрального електронного реєстру шлюбних договорів та застосовного майнового режиму (ст. 19). Реєстрація здійснюється за офіційними даними на підставі повідомлення від муніципалітету, і реєстр має публічний статус. На відміну від України, де інформація про договірний режим подружжя часто є приватною, Болгарія робить цю інформацію публічно доступною (надаються довідки за плату). Це є критично важливим інструментом забезпечення правової визначеності та захисту інтересів

кредиторів, оскільки будь-який контрагент має можливість швидко та достовірно перевірити майновий режим свого боржника-подружжя.

Болгарське законодавство чітко визначає момент набрання чинності шлюбним договором (ст. 40), а саме: з моменту укладення шлюбу або з дати, зазначеної в договорі (якщо він укладений під час шлюбу). Однак імперативно встановлюється захист набутих прав третіх осіб, бо договір не може впливати на права, набуті третіми особами до його укладення. Це положення, разом із централізованою реєстрацією, формує надійний щит для добросовісних учасників цивільного обігу, унеможливлюючи використання шлюбного договору як інструменту для недобросовісного ухилення від виконання зобов'язань.

Болгарський досвід демонструє ефективне поєднання диспозитивності та судового контролю при розірванні шлюбу за взаємною згодою. Подружжя укладає комплексну угоду про всі наслідки розлучення (діти, аліменти, житло, прізвище), але ця угода підлягає обов'язковому затвердженню судом (ст. 51). Суд зобов'язаний перевірити, чи належним чином захищено інтереси неповнолітніх дітей. Якщо угода є неповною або інтереси дітей порушено, суд надає час для усунення недоліків, а в разі неусунення – відхиляє угоду та заяву про розлучення. Такий механізм є важливим прикладом того, як держава може забезпечити охорону публічного інтересу (захист дітей) навіть в умовах максимальної приватної автономії.

Таким чином, болгарська модель демонструє ефективний спосіб поєднання диспозитивного регулювання та соціального захисту. Угода подружжя про наслідки розлучення, хоч і є результатом приватної автономії, підлягає обов'язковому затвердженню судом (ст. 51), який перевіряє, чи належним чином захищено інтереси неповнолітніх дітей. Це забезпечує необхідний судовий контроль над реалізацією договірних прав і обов'язків, гарантуючи, що цивільно-правовий механізм не буде використаний на шкоду публічному інтересу (захист сім'ї та дитинства).

Отже, на підставі проведеного дослідження сформульовано наступні узагальнення щодо зарубіжного досвіду цивільно-правового регулювання сімейних відносин:

- Цивільний кодекс Литовської Республіки пропонує подружжю розширений набір договірних інструментів, які виходять за рамки лише шлюбного договору. Надання права уповноважувати одне одного на розпорядження спільною або особистою власністю (ст. 3.94, 3.97) та чітка регламентація договору дарування між подружжям (ст. 3.99) значно підвищує динамічність економічного життя сім'ї, усуваючи зайві бюрократичні перешкоди. Водночас встановлення імперативних обмежень (заборона регулювання особистих немайнових відносин та прав дітей, ст. 3.105) та механізм судового контролю (можливість зміни чи розірвання договору у разі суттєвого порушення принципу рівності, ст. 3.106) забезпечує ефективний баланс між приватним інтересом автономії волі та публічним інтересом захисту слабшої сторони та найкращих інтересів дитини;

- французька модель успішно інтегрує елементи спадкового планування у цивільно-правове регулювання сім'ї. Інститут «дарунок між подружжям» (donation entre époux) є яскравим прикладом гнучкого механізму, що набуває чинності лише після смерті дарувальника і слугує ефективним інструментом додаткового спадкового захисту особи, що пережила іншого з подружжя, особливо у випадках наявності дітей від різних шлюбів. Крім того, французьке законодавство демонструє високий стандарт захисту кредиторів при даруванні майна між подружжям (ст. 1081 ЦКУ), вимагаючи обов'язкового відображення боргів та зобов'язань дарувальника в акті дарування. Це підкреслює, що вдосконалення українського механізму цивільно-правового регулювання сімейних відносин має включати не лише розширення диспозитивності, а й впровадження гнучких інструментів спадкового планування та посилення гарантій захисту прав кредиторів для забезпечення чесності та стабільності цивільного обігу;

- унікальний польський інститут роздільності майна з вирівнюванням доходів (надбань) (ст. 51-2 – 51-5) є найпрогресивнішим елементом польської

моделі. Він ефективно поєднує роздільне управління майном протягом шлюбу (що стимулює підприємницьку активність та захищає від боргів) з обов'язком фінансової солідарності після припинення режиму. Цей механізм, який дозволяє особі з меншим збільшенням вартості майна вимагати вирівнювання, є ключовим інструментом захисту економічно слабшої сторони (наприклад, того з подружжя, хто присвятив себе догляду за дітьми), забезпечуючи справедливий розподіл економічних результатів шлюбу. Крім того, можливість судового встановлення розділу майна на вимогу кредитора (ст. 52 § 1a) є рішучим кроком у бік пріоритету захисту цивільного обігу, що є актуальним для підвищення інвестиційної привабливості та стабільності правової системи України;

- досвід Данії підтверджує пріоритет публічного порядку та формальних вимог національного законодавства над приватними чи культурно-релігійними звичаями. Прецедент Східного високого суду щодо традиційного платежу «махр» яскраво ілюструє, що будь-яка домовленість, яка змінює майновий режим подружжя або є непропорційним дарунком, має бути формалізована через шлюбний договір для набуття юридичної сили. Це не є відмовою від визнання культурних особливостей, а є механізмом інтеграції та адаптації іноземних правових інститутів, забезпечуючи правову визначеність і захист сторін від неочікуваних майнових наслідків при розлученні. Цей підхід є критично важливим для української правової системи, яка має розробити чіткі правила колізійного права та механізми формалізації домовленостей у міжкультурних шлюбах, щоб гарантувати юридичну чинність, але лише в межах національного правового поля;

- чеський цивільно-правовий механізм є всеосяжним, оскільки він регулює не лише встановлення майнового режиму, але й управління спільним майном протягом шлюбу (через договір про управління) та формалізоване врегулювання (ліквідацію) спільного майна у разі розлучення. Така комплексність та інструментальна насиченість слугує моделлю для створення повноцінного, гнучкого та функціонального цивільно-правового механізму в Україні;

- ключовим досягненням болгарського цивільно-правового механізму є запровадження Центрального електронного реєстру шлюбних договорів та

застосовного майнового режиму (ст. 19 Сімейного кодексу Болгарії). Цей механізм забезпечує публічну достовірність та чинність для всіх обраного подружжям режиму. Це є необхідним інструментом для захисту прав добросовісних кредиторів та третіх осіб, оскільки будь-яка зміна законного режиму власності стає публічною інформацією і не може протиставлятися тим, хто не знав і не міг знати про існування договору.

Ґрунтуючись на проведеному аналізі, досвід кожної з розглянутих країн (Республіка Литва, Франція, Польща, Данія, Чехія, Болгарія) може бути актуальним з нашої точки зору для вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання сімейних відносин в Україні у таких ключових аспектах:

1. Актуальність досвіду Литви для України, як держави-члена ЄС, що має схожу континентальну правову традицію, полягає у системній моделі забезпечення публічної достовірності майнового режиму подружжя. Зокрема, українському законодавству слід посилити вимоги щодо реєстрації шлюбних договорів, зробивши її обов'язковою передумовою чинності договору для третіх осіб. Зазначене має мінімізувати ризик шахрайства та забезпечити прозорість майнового статусу подружжя для кредиторів і контрагентів, підвищуючи стабільність цивільного обігу.

Крім того, для українського Цивільного кодексу можна запозичити можливість прямого уповноваження одного з подружжя на управління спільним або особистим майном, що спростить економічні операції в сім'ї. Крім того, необхідно чітко регламентувати відповідальність обдарованого подружжя перед кредиторами дарувальника в межах вартості дарунка, як це зроблено у ст. 3.99 Цивільного кодексу Республіки Литви, для запобігання недобросовісному виведенню активів.

2. Актуальність французької моделі полягає у суворому превентивному контролі та інтеграції спадкових елементів у договірне право. Так, для України є цінним досвід обов'язкової фіксації факту укладення шлюбного договору у свідоцтві про шлюб, що забезпечує безумовну інформованість третіх осіб (принцип, більш жорсткий, ніж у Литві) і усуває правову невизначеність.

Крім того, українське сімейне та цивільне право може розробити та запровадити інститут «Дарунок між подружжям», що дозволяє подружжю укладати нотаріально посвідчені угоди, які набувають чинності після смерті одного з них (як donation entre époux), що дасть змогу забезпечити додатковий спадковий захист тому з подружжя, хто залишився живим, особливо у випадках, коли є діти від попередніх шлюбів, адаптуючи спадкові відносини до потреб сучасної сім'ї.

3. Польська модель надає цінні інструменти для балансування між солідарністю та індивідуальною автономією, а також захисту слабшої сторони. Так, українському законодавству слід запозичити чіткий перелік майна та прав, які не можуть бути включені до спільної власності за договором (наприклад, винагорода за працю, вимоги про відшкодування шкоди, спадщина, дарунки). Це захищає особисту економічну незалежність подружжя і не дозволяє використовувати спільну власність для поглинання особистих активів.

Роздільність майна з вирівнюванням доходів як унікальний інститут є необхідним для впровадження в Україні, оскільки він забезпечує фінансову справедливість при розлученні. Він дозволяє подружжю самостійно керувати майном під час шлюбу, але гарантує вирівнювання надбань (збільшення вартості майна) після його припинення, захищаючи сторону, яка виконувала неоплачувану сімейну працю.

Також важливою є можливість звернення кредитора до суду для встановлення роздільного режиму майна, адже це важливий механізм захисту публічного інтересу у сфері цивільного обігу, який Україні варто імплементувати для боротьби з недобросовісними боржниками.

4. Данський досвід пропонує радикальніші підходи до договірної свободи та захисту публічного порядку. Пропонуємо переглянути чинні обмеження та дозволити подружжю укладати між собою будь-які цивільно-правові угоди (купівлю-продаж, заставу, договори позики) щодо їхнього особистого майна. Це розглядає подружжя як повноцінних суб'єктів цивільного права, що підвищує гнучкість управління сімейними фінансами.

Водночас наведена вище практика Східного високого суду Данії щодо «махр» є прикладом того, як національне право може інтегрувати та адаптувати іноземні чи культурно-релігійні інститути. В Україні, особливо в умовах зростання кількості міжкультурних шлюбів, необхідно встановити чіткі правила, що будь-які традиційні домовленості, які змінюють майновий режим, повинні бути формалізовані виключно через національний шлюбний договір для набуття юридичної сили. Це забезпечить правову визначеність і запобіжить правовому хаосу.

5. Чеське законодавство впроваджує потужні запобіжники проти недобросовісного виведення активів, що є критично важливим для України. Це досягається через заборону зворотної дії договірного режиму та чітке правило, що мирова угода про врегулювання спільного майна не повинна впливати на права третіх сторін (ст. 736 Цивільного кодексу Чеської Республіки). Цей підхід є прямим орієнтиром для формування в українському праві норми про публічну достовірність майнового статусу боржників.

6. Ґрунтуючись на проведеному аналізі, досвід Болгарії може бути актуальним з нашої точки зору для вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання сімейних відносин в Україні у таких ключових аспектах: запровадження Центрального електронного реєстру шлюбних договорів, який робить інформацію про обраний майновий режим публічною, доступною та обов’язковою для врахування третіми особами, що є вирішальним для забезпечення публічної достовірності та чинності договору для всіх; ця модель також підтверджує ефективність жорстких формальних вимог (обов’язкове нотаріальне посвідчення та реєстрація нерухомого майна), а також необхідність судового превентивного контролю над угодами про наслідки розлучення для забезпечення балансу між принципом приватної автономії та імперативним захистом інтересів неповнолітніх дітей.

3.2. Удосконалення цивільно-правового механізму регулювання сімейних відносин в Україні.

Головним імперативом удосконалення цивільно-правового механізму регулювання сімейних відносин в Україні є подолання критичного розриву між динамікою соціальної реальності та статичністю національного законодавства. Цей розрив набув загрозливого характеру у світлі курсу на європейську інтеграцію та імперативних рішень ЄСПЛ. Зокрема, у справі «Маймулахін і Марків проти України» було чітко констатовано порушення статті 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у поєднанні зі статтею 8, що вимагає від держави забезпечення правового визнання та захисту стабільних партнерських стосунків без дискримінації [105]. Таким чином, модернізація законодавства переходить з категорії бажаної нагальності до конституційно-правового та міжнародно-правового обов'язку, кінцевою метою якого є забезпечення принципу рівної гідності всіх громадян у сфері приватного життя.

Проте реалізація повноцінної юридичної рівності та імплементація рішення ЄСПЛ щодо одностатевих пар наштовхується на конституційну перешкоду. Згідно з частиною другою статті 157 Конституції України, Основний Закон не може бути змінений в умовах воєнного або надзвичайного стану. Це означає, що під час дії воєнного стану неможливо змінити статтю 51 Конституції України, яка імперативно встановлює, що шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка [39]. Оскільки зміна конституційного визначення шлюбу наразі юридично заблокована, єдиним шляхом виконання міжнародних зобов'язань щодо недискримінації (статті 8 та 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) є запровадження альтернативного правового інституту (наприклад, реєстрованого партнерства) на рівні нормативно-правових актів (Сімейного та Цивільного кодексів України), який надасть необхідний обсяг прав та юридичного визнання, не вступаючи при цьому у прямий конфлікт із чинною конституційною дефініцією шлюбу.

Ключовим і найбільш невідкладним практичним кроком, що випливає з необхідності виконання цих зобов'язань та кодифікації нової судової практики

(як, наприклад, рішення Деснянського районного суду щодо встановлення факту спільного проживання), є запровадження інституту реєстрованого партнерства. Цей інститут, який у багатьох європейських правопорядках слугує ефективною альтернативою шлюбу для одностатевих і, нерідко, різностатевих пар, дозволить створити системну та передбачувану правову основу для регулювання майнових і немайнових відносин у таких союзах. Офіційне юридичне визнання партнерств шляхом їхньої реєстрації усуне правову невизначеність, захистить права партнерів у соціальній, медичній та спадковій сферах, а також забезпечить мінімально необхідний рівень публічної достовірності цих відносин для цілей цивільного обігу.

У Верховній Раді України зареєстровано проєкт Закону України «Про інститут реєстрованих партнерств» (реєстр. № 9103 від 13.03.2023 р.) [82], що є ключовою законодавчою ініціативою, спрямованою на усунення правової дискримінації та виконання міжнародних зобов'язань України, що випливають, зокрема, з рішення ЄСПЛ у справі «Маймулахін і Марків проти України». Законопроєкт пропонує запровадити альтернативний правовий інститут, що є нагальним кроком в умовах воєнного стану, бо конституційні обмеження (ст. 51 Конституції України) на зміну дефініції шлюбу тимчасово унеможливлюють повноцінну шлюбну рівність. Однак, незважаючи на критичну важливість цієї ініціативи для забезпечення рівної гідності громадян у сфері приватного життя та гармонізації із acquis communautaire, Комітет Верховної Ради України з питань правової політики, який визначеного головним, досі не надав свого висновку щодо рекомендацій до його розгляду.

Цінність та широке соціальне значення проєкту Закону України «Про інститут реєстрованих партнерств» (реєстр. № 9103 від 13.03.2023 р.) полягає у його інклюзивному підході, оскільки він доступний як для одностатевих, так і для різностатевих пар. Автори ініціативи підкреслюють, що цей інститут є гнучкою альтернативою для одностатевих пар, які з різних причин, включаючи відсутність релігійних переконань або небажання укладати саме шлюб, прагнуть легалізувати та захистити свої стосунки. Таке реєстроване партнерство, з одного боку, дозволяє Україні забезпечити необхідний обсяг прав (майнових,

спадкових, соціальних, медичних) для одностатевих пар, не порушуючи при цьому чинну конституційну норму. З іншого боку, воно відповідає європейській правовій традиції, пропонуючи сучасному українському суспільству новий рівень диспозитивності та вибору у сфері сімейного права, що є ознакою розвиненого та соціально-орієнтованого правопорядку. Тому для забезпечення всеосяжної стабільності та прозорості сімейного майнового права необхідно інтегрувати інші ключові елементи, запозичені з провідних зарубіжних правопорядків.

Стратегічний вектор вимагає, зокрема, посилення імперативних вимог публічності щодо майнового режиму подружжя (обов'язкова державна реєстрація шлюбних договорів для їх чинності щодо третіх осіб) та впровадження ефективних механізмів захисту добросовісних кредиторів (наприклад, право кредитора на судовий розділ майна боржника). Такий комплексний підхід, заснований на передовому зарубіжному досвіді, дозволить не лише вирішити проблему дискримінації, але й підвищити правову визначеність і захист публічного інтересу у сфері сімейних майнових відносин.

Проте ефективність цивільно-правового механізму визначається не лише зовнішнім захистом прав третіх осіб, але й внутрішньою справедливістю у відносинах між самими подружжям. Під час припинення шлюбу виникає інший критичний виклик, пов'язаний із недобросовісною поведінкою одного з партнерів, спрямованою на приховування або неправомірне відчуження спільного майна. Чинна судова практика зіткнулася з проблемою недостатньої дієвості правових норм щодо запобігання таким діям та їх адекватного врахування при поділі. Тому удосконалення вимагає внесення законодавчих змін, які б прямо зобов'язували суд приймати до уваги вартість прихованих активів, гарантуючи таким чином фактичну реалізацію принципу рівності часток та протидіючи зловживанню правом у сфері сімейного майнового поділу.

Проєкт Закону України «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя» (реєстр. № 13158 від 07.04.2025) є необхідним кроком для підвищення справедливості та ефективності судового захисту майнових прав подружжя при

розлученні [81]. Його ключові положення безпосередньо спрямовані на усунення правових прогалин та протидію недобросовісній поведінці одного з подружжя, яка часто проявляється під час припинення шлюбних відносин. Зокрема, доповнення статті 69 новою частиною вирішує одну з найгостріших проблем судової практики, а саме: врахування при поділі спільного майна активів, які були приховані або відчужені одним із подружжя на свій розсуд, не в інтересах сім'ї та проти волі іншого. Завдяки цій нормі недобросовісний партнер не зможе уникнути справедливого поділу, оскільки суд буде зобов'язаний врахувати вартість такого майна, визначаючи її за дійсною (ринковою) вартістю на час розгляду справи. Це значно посилює превентивний ефект норми та забезпечує майнову рівність сторін.

Крім того, проєкт Закону України «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя» (реєстр. № 13158 від 07.04.2025) вносить важливу новацію до статті 71, уточнюючи порядок припинення права спільної сумісної власності шляхом виплати грошової компенсації. Чинна редакція СКУ містить загальні положення, тоді як запропоноване доповнення чітко легалізує судову практику, дозволяючи суду визнати право власності на все майно за одним із подружжя за умови присудження компенсації на користь іншого та внесення коштів на депозитний рахунок суду. Це положення є вкрай важливим для забезпечення безперервності майнових прав та захисту інтересів відчужуваної сторони, оскільки гарантує фактичне отримання грошової компенсації, усуваючи ризик її невиплати після набуття рішенням чинності. Тому законопроєкт є суттєвим кроком до практичної реалізації принципу рівності часток при поділі майна, усуваючи зловживання правом та підвищуючи ефективність судового розгляду сімейних спорів.

Таким чином, важливою новацією законопроєкту «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя» (реєстр. № 13158 від 07.04.2025) є уточнення порядку припинення права спільної сумісної власності через виплату грошової компенсації (доповнення ст. 71 СКУ). Легалізація судової практики, що дозволяє

суду визнати право власності на все майно за одним із подружжя за умови внесення компенсації на депозитний рахунок суду, є критично важливою. Наведений механізм забезпечує безперервність майнових прав та, що найголовніше, гарантує фактичне отримання компенсації відчужуваною стороною, усуваючи ризик невиконання зобов'язання після набуття рішенням чинності. Це суттєво підвищує ефективність судового захисту та мінімізує судові спори щодо майнових прав подружжя.

Удосконалення цивільно-правового механізму регулювання сімейних відносин в Україні вимагає не лише реакції на соціально-демографічні виклики, але й системної роботи над підвищенням публічної достовірності майнового режиму подружжя. Саме ця сфера, як свідчить порівняльно-правовий аналіз досвіду Литви, Франції та Польщі, є критично вразливою для цивільного обігу в Україні. На відміну від європейських правопорядків, які запровадили жорсткі імперативи публічності – чи то обов'язкова державна реєстрація шлюбних договорів у спеціалізованому реєстрі (Литва), чи фіксація факту договору у свідоцтві про шлюб (Франція), чи комплексні системи централізованої публічної реєстрації (як-от Центральний електронний реєстр у Болгарії або обов'язкова реєстрація майна у публічних реєстрах у Чеській Республіці для чинності щодо третіх осіб) – чинне вітчизняне законодавство не передбачає обов'язкової реєстрації шлюбних договорів для їхньої чинності щодо третіх осіб. Це створює правову невизначеність та значні ризики для добросовісних кредиторів і контрагентів.

Наслідком відсутності належної публічності є потенційна можливість шахрайства та недобросовісного виведення майна з-під стягнення. Подружжя може укласти договір про роздільність майна або здійснити дарування, і, не реєструючи це в публічних реєстрах, посилатися на ці домовленості у разі звернення стягнення кредитором. Тому нагальною є потреба впровадження ефективних запобіжних механізмів, які гармонійно поєднують диспозитивність сімейного права з імперативними вимогами цивільного обігу. Це включає не лише обов'язковість реєстрації майнового режиму, але й впровадження норм про солідарну відповідальність обдарованого подружжя перед кредиторами

дарувальника (досвід Литви) та надання права кредитору звертатися до суду з позовом про встановлення режиму роздільності майна (досвід Польщі), що є дієвим інструментом проти зловживання правом у сфері сімейних майнових відносин.

Таким чином, для мінімізації ризиків цивільного обігу, забезпечення прозорості майнового статусу подружжя та ефективного захисту добросовісних кредиторів, пропонується внести системні зміни до національного законодавства, які мають запозичити найефективніші механізми публічності та відповідальності. Досвід Чехії та Болгарії особливо підкреслює необхідність чинності договірного режиму щодо третіх осіб лише з моменту його публічної фіксації у реєстрі. З цією метою пропонується розроблений проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо посилення публічності майнового режиму подружжя» (далі – законопроєкт). Законопроєкт передбачає не лише впровадження обов'язкової державної реєстрації (як у Литві та Франції), але й запозичення підходу, схожого до моделі Центрального електронного реєстру шлюбних договорів (Болгарія), та механізмів захисту кредиторів, включаючи можливість судового встановлення роздільного режиму майна на вимогу кредитора (Польща), забезпечуючи таким чином повну гармонізацію із європейськими стандартами публічної достовірності.

Вказаний авторський законопроєкт є ключовою ініціативою, спрямованою на гармонізацію національного сімейного та цивільного законодавства з європейськими стандартами та підвищення стабільності цивільного обігу. Основна мета законопроєкту – посилити публічну достовірність майнового режиму подружжя та забезпечити ефективний захист прав добросовісних кредиторів і третіх осіб від недобросовісних дій, пов'язаних із приховуванням активів. Досягнення цієї мети реалізується через запровадження двох фундаментальних механізмів, успішно апробованих у правових системах Литви, Франції та Польщі.

По-перше, законопроєкт встановлює імператив обов'язкової державної реєстрації майнового режиму (через внесення змін до статті 95 СКУ та статті 4 Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та

їх обтяжень»). Пропонується, що майновий режим, визначений шлюбним договором, набуває чинності для третіх осіб лише з моменту включення відповідної інформації до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Ця вимога забезпечує безумовну інформованість усіх учасників цивільного обігу про зміну законного режиму спільної сумісної власності, що критично важливе для усунення правової невизначеності щодо майнового статусу нерухомості та запобігання використанню незареєстрованих договорів для виведення майна з-під стягнення.

По-друге, законопроєкт запроваджує дієвий інструмент захисту кредиторів шляхом доповнення СКУ статтею 73-1. Ця нова норма надає кредитору, чия вимога підтверджена виконавчим документом, право звернутися до суду з позовом про встановлення режиму роздільності майна подружжя. Цей механізм дозволяє суду ініціювати поділ спільного майна боржника, якщо особистого майна недостатньо для задоволення боргових зобов'язань. Встановлення ж такого режиму набуває чинності не раніше дня подання позову, що є ефективним запобіжником проти можливого недобросовісного відчуження спільного майна боржником.

Виходячи із вищезазначеного, авторський законопроєкт щодо посилення публічності майнового режиму є прикладом комплексної системної гармонізації, яка охоплює не лише норми СКУ (щодо чинності для третіх осіб та захисту кредиторів), а й спеціальне законодавство, а саме: Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» (щодо включення правового режиму як об'єкта реєстрації). Такими змінами досягається системна узгодженість і забезпечується реальна працездатність запроваджених новел. Прогнозується, що цей законопроєкт підвищить відповідальність подружжя за зобов'язаннями та успішно інтегрує європейські правові стандарти у вітчизняний цивільний обіг.

Отже, на підставі проведеного дослідження сформульовано наступні узагальнення щодо удосконалення цивільно-правового механізму регулювання сімейних відносин в Україні:

- доведено, що модернізація законодавства у досліджуваній сфері переходить з категорії бажаної нагальності до конституційно-правового та міжнародно-правового обов'язку, кінцевою метою якого є забезпечення принципу рівної гідності всіх громадян у сфері приватного життя;

- ключовим і найбільш невідкладним практичним кроком для забезпечення принципу рівної гідності та виконання міжнародних зобов'язань є запровадження інституту реєстрованого партнерства, який визначено проєктом Закону України «Про інститут реєстрованих партнерств» (реєстр. № 9103 від 13.03.2023 р.), який слугує адекватною відповіддю на цей виклик, оскільки він пропонує створити системну правову основу, яка, не вступаючи в конфлікт із конституційною дефініцією шлюбу, надасть необхідний обсяг прав (майнових, спадкових, соціальних) одностатевим парам. Більше того, цінність цієї ініціативи посилюється її інклюзивним підходом, адже партнерство доступне і для різностатевих пар, які шукають гнучку альтернативу шлюбу;

- проєкт Закону України «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя» (реєстр. № 13158 від 07.04.2025) є необхідним кроком для усунення відсутності ефективного законодавчого механізму притягнення до відповідальності за недобросовісне розпорядження майном, оскільки він прямо зобов'язує суд приймати до уваги вартість майна, відчуженого чи прихованого одним із подружжя проти волі іншого і не в інтересах сім'ї (доповнення ст. 69 СКУ). Ця новація гарантує, що недобросовісний партнер не зможе уникнути справедливого поділу, оскільки суд буде враховувати дійсну (ринкову) вартість такого майна на час розгляду справи. Таким чином, законопроєкт не лише посилює превентивний ефект норми, але й забезпечує фактичну реалізацію конституційного принципу рівності майнових прав подружжя при розлученні;

- для ефективної протидії зловживанню режимом спільної сумісної власності як засобом уникнення відповідальності за борговими зобов'язаннями, авторський законопроєкт пропонує дієвий механізм судового захисту кредиторів шляхом доповнення Сімейного кодексу статтею 73-1. Запропоновані зміни дозволяють кредитору звернутися до суду з позовом про встановлення режиму

роздільності майна подружжя. Цей інструмент дозволяє ініціювати судовий поділ спільного майна боржника, коли його особистого майна недостатньо для задоволення вимоги, підтвердженої виконавчим документом. Запозичений з досвіду Республіки Польща, цей механізм є важливим елементом захисту публічного інтересу та забезпечує не лише можливість стягнення, але й слугує ефективним запобіжником, оскільки встановлення роздільного режиму набирає чинності з дня подання позову.

Висновки до Розділу 3

1. Встановлено, що в умовах, коли соціальна реальність та життєві потреби громадян випереджають законодавчі норми, судова влада взяла на себе функцію формування нової правової практики шлюбно-сімейних відносин. Рішення ЄСПЛ у справі «Маймулахін і Марків проти України» та знакове рішення Деснянського районного суду м. Києва про встановлення факту спільного проживання двох чоловіків виступають не лише прецедентами, але й прямими правовими імперативами для держави. Ці судові акти підкреслюють, що Україна зобов’язана подолати дискримінацію за ознакою сексуальної орієнтації та легітимізувати стабільні партнерські стосунки, які відповідають усім ознакам сім’ї, незалежно від статі, визнаючи їхню рівну гідність та необхідність належного захисту. Це зобов’язує нас переосмислити традиційну статичну парадигму сімейного права та адаптувати її до сучасних умов.

2. Доведено, що законодавче закріплення інституту партнерств є найефективнішим кроком для уніфікації нової суспільної та судової практики, що забезпечить чіткий, системний і передбачуваний захист майнових та немайнових прав у партнерствах, сприятиме виконанню міжнародних зобов’язань України щодо рівності та недискримінації, та гармонізує вітчизняне цивільно-правове поле з європейськими стандартами, де подібні форми союзів давно є нормою, тим самим підвищуючи ефективність та передбачуваність правового механізму.

3. Зроблено висновок, що комплексний аналіз зарубіжного досвіду (Литва, Франція, Польща, Данія) дозволяє сформулювати ключові напрямки для

вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання сімейних відносин в Україні, які ґрунтуються на пріоритеті публічної достовірності та захисту цивільного обігу. Центральний урок полягає в необхідності значного посилення імперативних вимог щодо публічності та превентивного контролю за майновим режимом подружжя, щоб ефективно захистити добросовісних третіх осіб і стабільність ринку. Це вимагає впровадження обов'язкової державної реєстрації шлюбного договору в публічному реєстрі (досвід Литви) або навіть його фіксації у свідоцтві про шлюб (сувора модель Франції), що має стати обов'язковою передумовою чинності договору для третіх осіб. Надзвичайно важливим є також запозичення механізмів захисту кредиторів при внутрішньосімейних майнових угодах, зокрема, чітка регламентація відповідальності обдарованого подружжя за борги дарувальника та можливість судового встановлення роздільного режиму майна на вимогу кредитора (досвід Польщі).

4. Встановлено, що актуальність зарубіжних моделей також полягає у необхідності запровадження більш гнучких та соціально орієнтованих договірних інструментів, які балансують між індивідуальною автономією та сімейною солідарністю. Цікавою для дослідження є польська модель роздільності майна з вирівнюванням доходів (надбань), яка є ефективним інструментом фінансової справедливості та захисту економічно слабшої сторони. Крім того, слід лібералізувати договірну свободу (досвід Данії), дозволяючи подружжю укладати будь-які цивільно-правові угоди щодо свого особистого майна, що розглядає їх як повноцінних суб'єктів цивільного обігу. Водночас для усунення правової невизначеності та хаосу в міжкультурних шлюбах (на прикладі Данії та «махр»), українське законодавство повинно чітко встановити: будь-які традиційні чи релігійні майнові домовленості набувають юридичної сили виключно через формалізацію у національному шлюбному договорі. Нарешті, слід розробити інститут інтеграції спадкового планування (на зразок французького donation entre époux), що дозволить подружжю забезпечувати взаємний захист на випадок смерті.

5. Визначено, що досвід Чеської Республіки є еталонним зразком того, як поєднати широку контрактну свободу подружжя (право обрати роздільність,

резервацію або зміну обсягу майна) з необхідністю прозорості цивільного обігу. Цей баланс забезпечується завдяки обов'язковій формі публічного акта (нотаріальне посвідчення) та, що найважливіше, принципу, згідно з яким договір про майновий режим набуває чинності щодо третіх осіб лише з моменту його внесення до публічного реєстру.

6. Досвід Болгарії, як і Чехії, доводить, що обов'язкова, централізована та публічна реєстрація майнового режиму подружжя (включаючи будь-які його зміни) є доктринальною та техніко-юридичною вимогою європейського правового простору. Імплементація аналогічного підходу в Україні є необхідною умовою для функціональності цивільно-правового механізму, оскільки вона вирішує проблему протиставлення договірних змін режиму спільної сумісної власності добросовісним учасникам цивільного обігу та сприяє фінансово-економічній стабільності.

7. Встановлено, що удосконалення цивільно-правового механізму регулювання сімейних відносин перейшло з категорії бажаної реформи до конституційно-правового та міжнародно-правового обов'язку. Це обумовлено як критичним розривом між статичністю законодавства та динамікою соціальної реальності, так і імперативним рішенням ЄСПЛ у справі «Маймулахін і Марків проти України», яке зобов'язує державу забезпечити правове визнання та захист стабільних партнерських стосунків без дискримінації. Однак чинний воєнний стан створює конституційну перешкоду для повноцінної юридичної рівності, оскільки стаття 157 Конституції України забороняє зміну статті 51, яка імперативно визначає шлюб як союз жінки та чоловіка. Таким чином, єдиним легальним шляхом виконання міжнародних зобов'язань щодо недискримінації є запровадження альтернативного правового інституту на рівні звичайного законодавства.

8. Визначено, що ефективність цивільно-правового механізму регулювання сімейних відносин визначається не лише зовнішньою прозорістю (захист кредиторів), але й внутрішньою справедливістю у відносинах між самими подружжям. Критичним викликом у цій сфері є недобросовісна поведінка одного з партнерів під час припинення шлюбу, що виявляється у

приховуванні або неправомірному відчуженні спільного майна. Чинна судова практика виявила недостатню дієвість наявних норм щодо адекватного врахування таких прихованих активів при поділі, що прямо порушує принцип рівності часток та призводить до зловживання правом у сфері сімейного майнового поділу.

9. На підставі аналізу доведено, що чинний механізм регулювання майнових відносин подружжя в Україні є критично недостатнім для захисту прав третіх осіб, оскільки відсутність обов'язкової державної реєстрації шлюбного договору для його чинності щодо кредиторів створює значні ризики шахрайства та правової невизначеності. Ця прогалина, яка дозволяє недобросовісним подружжям виводити майно з-під стягнення, прямо суперечить європейській практиці (зокрема, досвіду Литви та Франції).

10. Запропонований авторський законопроєкт усуває цю проблему шляхом запровадження безумовного імперативу публічності – встановленням, що майновий режим набуває чинності для третіх осіб лише з моменту включення інформації до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Це є ключовим кроком для гармонізації національного права, підвищення довіри на кредитному ринку та забезпечення прозорості майнового статусу подружжя.

ВИСНОВКИ

У межах проведеного дисертаційного дослідження представлено теоретико-прикладне обґрунтування розв'язання значущого наукового питання, що базується на цілісному вивченні фундаментальних засад правового регулювання та розробці перспективних пропозицій, спрямованих на оптимізацію правозастосовної практики щодо удосконалення цивільно-правового механізму регулювання сімейних відносин в Україні.

За результатами дисертаційної роботи сформульовано такі основні висновки:

1. Доведено, що сімейні відносини є унікальним об'єктом цивільно-правового регулювання, який істотно відрізняється від інших цивільно-правових відносин через свій особливий соціальний характер, специфічний суб'єктний склад та переважання особистих немайнових прав. Доведено, що ця відмінність імперативно обумовлює необхідність існування окремих принципів, інститутів та норм сімейного права, які, з одного боку, забезпечують індивідуальні інтереси членів сім'ї та суспільні інтереси, а з іншого – повинні постійно адаптуватися до динамічних змін цього соціального інституту під впливом сучасних факторів. Отже, встановлено, що сучасні тенденції розвитку сім'ї вимагають переосмислення традиційних правових механізмів та розробки адекватних новацій.

2. Зроблено висновок, що сімейні відносини як об'єкт цивільно-правового регулювання – це сукупність суспільних відносин, що виникають між членами сім'ї на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення та інших передбачених законом підстав, і які характеризуються взаємними особистими немайновими та майновими правами та обов'язками. Ці відносини регулюються нормами сімейного права та, в деяких випадках, цивільного права, і мають на меті забезпечення стабільності сім'ї, захисту прав її членів та гармонійного розвитку суспільства.

3. Встановлено, що протягом століть сім'я залишається ключовим і стабільним соціальним інститутом, що виконує життєво важливі функції

біологічного відтворення, соціалізації та передачі культурних цінностей. Доведено, що юридичне регулювання сімейних відносин є складним і багатогранним процесом, який історично відображає еволюцію суспільства і зміну соціальних цінностей, переходячи від звичаєвого права до системних механізмів.

4. Зроблено висновок, що для забезпечення ефективного захисту прав усіх форм сімейних зв'язків та підтримки суспільної значущості сім'ї, сімейне законодавство України має бути гнучким і відкритим до трансформацій, постійно забезпечуючи баланс між приватними інтересами учасників та необхідністю адекватного правового реагування на соціальні, економічні та культурні зміни.

5. Встановлено, що шлюб та сім'я, будучи фундаментальними соціальними інститутами, постійно еволюціонують під впливом суспільних, культурних та правових змін, що призводить до більшої різноманітності форм сучасних сімейних відносин. Зазначено, що шлюб є не лише юридичним актом, а й складним соціальним контрактом, який виконує важливі функції соціалізації, передачі культурних цінностей, забезпечення емоційної підтримки та стабільності. Доведено, що сім'я водночас стикається з новими викликами, пов'язаними зі зміною соціальних ролей та глобалізацією. На цьому підґрунті зроблено висновок, що правове регулювання сімейних відносин має бути гнучким та адаптивним для того, щоб відповідати цим змінам і забезпечувати захист прав та інтересів усіх членів сім'ї, незалежно від форми їхнього сімейного зв'язку.

6. Отримали подальшого розвитку питання систематизації шлюбних та сімейних правовідносин. Зазначено, що класифікація цих відносин за різними критеріями (суб'єктний склад, об'єкт, характер, стадії розвитку, юридичні наслідки) дозволяє систематизувати різноманітні типи сімейних зв'язків та більш детально дослідити їхню природу й особливості.

7. Доведено, що шлюбні та сімейні правові відносини є динамічними і можуть одночасно підпадати під декілька класифікаційних ознак. З огляду на необхідність систематизації багатогранності сучасних сімейних зв'язків та з

урахуванням сучасних тенденцій розвитку сімейного права, в дослідженні отримала подальшого розвитку класифікація шлюбних та сімейних правовідносин за чотирма ключовими критеріями (юридичний статус, зміст, стадія розвитку, суб'єктний склад). Ключовою авторською новацією стало запровадження класифікації за юридичним статусом, яка чітко розмежовує шлюбні відносини (включно з фактичними шлюбами), квазісімейні відносини (опіка, піклування, усиновлення) та виділяє категорію «інші сімейні відносини», що охоплює неформальні спільноти та одностатеві партнерства. Такий підхід дозволяє систематизувати різноманітні типи сімейних зв'язків, забезпечує детальний аналіз їхньої природи та підвищує точність правозастосування в умовах значних трансформацій у розумінні та практиці сімейних відносин.

8. Зроблено висновок, що класифікація шлюбних та сімейних правовідносин – це спроба здійснити систематизацію різноманітних типів взаємовідносин між членами сім'ї, що ґрунтується на певних критеріях (юридичний статус, зміст, стадія розвитку, суб'єктний склад тощо) та дозволяє більш детально дослідити їхню природу, особливості та правове регулювання. Така класифікація є необхідною для розуміння динаміки сімейних відносин, їхньої еволюції під впливом соціальних, культурних та правових змін, а також для ефективного застосування норм сімейного права, і є основою для розробки ефективних механізмів захисту прав і законних інтересів учасників сімейних відносин.

9. Встановлено, що інститути шлюбу та сім'ї мають еволюційний характер, починаючи з їхнього тісного зв'язку з економічними потребами та патріархальними структурами у давньосхідних суспільствах, що заклало історичне підґрунтя для сучасного розуміння шлюбно-сімейних відносин. Визначено, що шлюбні правовідносини є специфічним різновидом сімейних правовідносин, що виникають та припиняються на підставі юридичних фактів. Таким чином, на відміну від цивільного права, ключову роль тут відіграють юридичні факти, оформлені адміністративно-правовими актами. Доведено, що державне регулювання сімейного права є більш інтенсивним, що зумовлено життєвою важливістю сім'ї для суспільства, а також впливом сучасних викликів,

таких, як інформаційні технології, на оформлення шлюбу та поширення цивільних партнерств.

10. Отримали подальшого розвитку питання розмежування шлюбу як формального юридичного акта та сім'ї як ширшого соціального феномена. Доведено, що шлюб є лише однією з можливих підстав для створення сім'ї, проте сім'я як соціальний феномен охоплює різноманітні форми спільного проживання та взаємної підтримки, включаючи кровну спорідненість, усиновлення та фактичні шлюбні відносини. Визначено, що шлюбні правовідносини є відносинами, що виникають між чоловіком і жінкою з метою створення сім'ї, за умови відсутності кровного споріднення, спільного проживання та наявності взаємних прав і обов'язків.

11. Сформовано перелік ознак шлюбних правовідносин, а саме: партнерство, державна реєстрація, добровільність, рівноправність, мета укладення шлюбу, виникнення взаємних прав та обов'язків, можливість визначення подружжям своїх прав та обов'язків на договірних засадах, встановлений законом порядок укладення шлюбу, моногамність, необмеженість у часі терміну дії шлюбу, однак допускається одностороннє або взаємне волевиявлення щодо його розірвання.

12. Встановлено, що правове регулювання майнових аспектів квазішлюбних відносин є фрагментарним та обтяженим значними доказовими викликами. Розкрито, що ключовим для судового визнання спільної сумісної власності є не лише факт спільного проживання, а й комплексне підтвердження економічної та соціальної інтеграції, що проявляється у спільній праці, веденні господарства та меті набуття майна для потреб сім'ї. Доведено, що така ситуація вимагає від суб'єкта доведення глибокої єдності відносин та створює правову невизначеність, оскільки чинний механізм регулювання не забезпечує достатньої прозорості та стабільності прав власності у фактичних сімейних союзах.

13. Зроблено висновок, що сучасний стан правового регулювання квазішлюбних відносин в Україні виявляє фундаментальну методологічну розбіжність, що породжує правову невизначеність та неефективність захисту прав у сфері немайнових прав. Встановлено, що українська правова доктрина та

судова практика демонструють системну неспроможність адекватно інтегрувати квазішлюбні відносини у правове поле в частині особистих прав. Зазначено, що дихотомія між соціальною реальністю фактичних сімей та вузьким, непослідовним сімейно-правовим регулюванням призводить до того, що базові особисті права не отримують адекватного захисту, змушуючи правозастосовну практику вдаватися до аналогії закону та загальних засад цивільного права, що підриває засадничу мету сімейного законодавства щодо зміцнення сім'ї.

14. Встановлено, що шлюбний договір є унікальним правовим інститутом, який ефективно поєднує елементи сімейного та цивільного права. Розкрито, що його правова природа визначається як цивільно-правова угода (через ознаки добровільності та автономії волі) та як сімейно-правовий акт, оскільки він нерозривно пов'язаний зі статусом подружжя. З'ясовано, що подружжя має право укладати між собою не лише шлюбний договір, але й широкий спектр цивільно-правових договорів (дарування, купівлі-продажу, позики), які слугують інструментом трансформації режиму спільної власності та врегулювання фінансових зобов'язань.

15. Доведено, що специфіка цивільно-правового регулювання шлюбних відносин полягає у балансі між імперативними та диспозитивними нормами. Встановлено, що диспозитивні норми дозволяють подружжю самостійно врегульовувати майнові відносини через шлюбний договір, що ґрунтується на принципах автономії волі та добросовісності. Водночас доведено, що їхнє застосування обмежується імперативними нормами законодавства щодо недопустимості порушення прав дитини та встановлення явно несправедливих умов для одного з подружжя. Таке поєднання забезпечує правову визначеність у шлюбі та гарантує додатковий захист інтересів одного з подружжя, зокрема, через застосування спеціального строку позовної давності у спорах щодо майна після розірвання шлюбу.

16. Встановлено, що ключовий імператив удосконалення цивільно-правового механізму регулювання сімейних відносин обумовлений стратегічним курсом України на європейську інтеграцію та міжнародно-правовим обов'язком з виконання рішення ЄСПЛ у справі «Маймулахін і Марків проти України» щодо

усунення дискримінації. Водночас конституційні обмеження (ст. 157 Конституції України) в умовах воєнного стану унеможливлюють зміну дефініції шлюбу (ст. 51). Тому єдиним легальним шляхом забезпечення принципу рівної гідності та надання необхідного обсягу прав одностатевим і різностатевим парам є запровадження альтернативного правового інституту реєстрованого партнерства, що відповідає передовій європейській традиції.

17. Зроблено висновок, що комплексний аналіз зарубіжного досвіду (Литва, Франція, Польща, Данія, Чехія, Болгарія) дозволив сформулювати ключові напрямки для вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання сімейних відносин в Україні, які ґрунтуються на пріоритеті публічної достовірності та захисту цивільного обігу. Доведено, що це вимагає значного посилення імперативних вимог щодо публічності та превентивного контролю за майновим режимом подружжя, зокрема шляхом впровадження обов'язкової державної реєстрації шлюбного договору для його чинності щодо третіх осіб (досвід Литви та Франції) та запозичення механізмів захисту кредиторів, включаючи можливість судового встановлення роздільного режиму майна на вимогу кредитора (досвід Польщі).

Ці висновки повністю підтверджуються досвідом Чеської Республіки та Болгарії, який виявився найбільш релевантним для імплементації інструментів публічної прозорості. Зокрема, чеський досвід посилює принцип чинності договірного режиму щодо майна у публічних реєстрах лише з моменту внесення запису, а болгарська модель пропонує найбільш прогресивне інституційне рішення – створення Центрального електронного реєстру шлюбних договорів, який робить інформацію про майновий режим подружжя публічною та обов'язковою для врахування третіми особами. У сукупності, ці зарубіжні моделі підкреслюють, що успішний цивільно-правовий механізм має не лише забезпечувати приватну автономію, але й інтегрувати систему наскрізного захисту добросовісних кредиторів та соціально вразливих верств населення через інститути обов'язкової публічної реєстрації та судового контролю над угодами про розлучення.

18. Встановлено, що необхідно одночасно запровадити гнучкі та соціально орієнтовані договірні інструменти, такі як польська модель роздільності майна з вирівнюванням доходів (надбань) для забезпечення фінансової справедливості, а також лібералізувати договірну свободу щодо особистого майна та інтегрувати інститут спадкового планування. Нарешті, визначено, що для усунення правової невизначеності та хаосу в міжкультурних шлюбах необхідно чітко встановити, що будь-які традиційні чи релігійні майнові домовленості набувають юридичної сили виключно через формалізацію у національному шлюбному договорі.

19. Доведено, що чинний механізм регулювання майнових відносин подружжя в Україні є критично недостатнім для захисту прав третіх осіб та сповнений ризиків шахрайства через відсутність імперативних вимог публічності. Встановлено, що ця прогалина, яка дозволяє недобросовісним подружжям виводити майно з-під стягнення, прямо суперечить європейській практиці (досвід Литви та Франції). З огляду на це, розроблений авторський проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо посилення публічності майнового режиму подружжя» є необхідним кроком для гармонізації. Встановлено, що він усуває проблему шляхом запровадження безумовного імперативу публічності, встановлюючи, що майновий режим набуває чинності для третіх осіб лише з моменту включення інформації до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, що критично підвищить довіру на кредитному ринку та забезпечить прозорість майнового статусу подружжя.

20. Визначено, що ефективність цивільно-правового механізму регулювання сімейних відносин потребує забезпечення як зовнішньої прозорості, так і внутрішньої справедливості між самим подружжям. Встановлено, що однією з найгостріших проблем внутрішньої справедливості є недобросовісна поведінка одного з партнерів, що виявляється у приховуванні або неправомірному відчуженні спільного майна під час поділу. Доведено, що авторський законопроєкт вирішує обидва ці виклики: для зовнішнього захисту (кредитори) вводиться норма (ст. 73-1 СКУ) про право кредитора звернутися до суду для встановлення режиму роздільності майна подружжя, а для внутрішньої

справедливості (подружжя) привернута увага до проєкту Закону України «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо поділу майна, що є об’єктом права спільної сумісної власності подружжя» (реєстр. № 13158 від 07.04.2025), яка прямо зобов’язує суд враховувати вартість прихованих/відчужених активів при поділі (доповнення ст. 69 СКУ). Такий комплексний підхід забезпечує системний захист прав та протидіє зловживанню правом у сфері сімейних майнових відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Апопій І. В. Сімейне право : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 360 с.

2. Бажанова В. О. Здійснення права власності подружжя : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2016. 222 с. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/ddc/dis_Bazhanova%20V.O..pdf (дата звернення: 30.01.2026).

3. Байрачна М. І. Деякі аспекти майнових прав та обов'язків подружжя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. Випуск 55. Том 1. 2019. С. 106-109. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e517453f-a146-4856-9654-f5e238f1af42/content (дата звернення: 30.01.2026).

4. Байрачна М. І. Права та обов'язки подружжя за Сімейним кодексом України : дис. ... докт. філ. в галузі знань 081 «Право». Харків, 2020. 193 с.

5. Бервено С. М., Менджул М. В. Інститут церковного шлюбу: порівняльно-правовий аналіз. *Порівняльно-аналітичне право.* 2020. № 2. С. 58-60. URL: https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/PAP_2_2020-1.pdf (дата звернення: 30.01.2026).

6. Бережний А. А. Укладення та визнання шлюбів за участю громадян України в державах ЄС. *Часопис Київського університету права.* 2019. №1. С. 305-307. URL: https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/244/229 (дата звернення: 30.01.2026).

7. Бірюков І. А. До законодавчого визначення поняття шлюбу. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 1. С. 136-140. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2017_1_33 (дата звернення: 30.01.2026).

8. Бобак О. В. Фактичні шлюбні відносини: особливості спадкування та набуття права власності на майно померлого. *Протокол.UA: Юридичний інтернет ресурс.* URL: https://protocol.ua/ua/faktichni_shlyubni_vidnosini_osoblivosti_spadkuvannya_ta_nabuttya_prava_vlasnosti_na_mayno_pomerlogo/ (дата звернення: 30.01.2026).

9. Бойко І. Й. Правове регулювання цивільних відносин в Україні (IX – XX) : навч. посіб. Львів. нац. ун-т. ім. Франка. К.: Атіка, 2013. 347 с.

10. Бориславська М. Сучасні підходи до класифікації сімейних правовідносин. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*. 2018. № 6(34). с. 127-132. URL: http://jurnaluljuridic.in.ua/archive/2018/6/part_1/29.pdf (дата звернення: 30.01.2026).

11. Бортнік О. Г., Степаненко Т. В. Правові стимули в договірному регулюванні правовідносин подружжя. *Право і безпека*. 2022. № 1(84), С. 207-214. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.21. URL: https://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/article/view/585/456 (дата звернення: 30.01.2026).

12. Бублик О. І. Політико-ідеологічні протиріччя православної церкви та більшовистської влади у 20–30-х рр. XX ст. в Україні. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки*. № 9 (347). 2021. С. 119-133. DOI: https://doi.org/10.12958/2227-2844-2021-9(347)-119-133. URL: http://visnyk.luguniv.edu.ua/index.php/vhis/article/view/688/693 (дата звернення: 30.01.2026).

13. Ватрас В. А. Генеза поняття «суб'єкти сімейних правовідносин». *Університетські наукові записки*. 2005. № 1-2 (13-14). С. 120-129. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2005_1-2_20 (дата звернення: 30.01.2026).

14. Ватрас В. А. Поняття «сім'я» у сімейному праві України. *Форум права.* 2009. № 1. С. 83-91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2009_1_15 (дата звернення: 30.01.2026).

15. Ватрас В. А. Суб'єкти сімейних правовідносин. Автореф. дис. канд. юр. наук. Київ. 2008 С. 27. URL: https://mydisser.com/files/84398935.doc (дата звернення: 30.01.2026).

16. Ватрас В. А. Суб'єкти сімейних правовідносин. Дис. … канд. юрид. наук. 12.00.03. Київ, 2008. С.219.

17. Вербець В. В., Субот О. А., Христюк Т. А.. Соціологія: Навчальний посібник. К.: КОНДОР, 2009. 550 с. URL:

https://library.kpi.kharkov.ua/files/new_postupleniya/verbec.pdf (дата звернення: 30.01.2026).

18. Войтенко Т. В. Поняття шлюбу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право*. 2012. Вип. 19. Т. 2. С. 30–33. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/14312 (дата звернення: 30.01.2026).

19. Волікова М. Шлюбно-сімейне право в «Законах Хаммурапі». *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки.* № 218. 2025. С. 95-100. DOI: https://doi.org/10.36550/2415-7988-2025-1-218-95-100. URL: https://pednauk.cusu.edu.ua/index.php/pednauk/article/view/2154/2163 (дата звернення: 30.01.2026).

20. Гончаренко І. М. Вплив православної церкви на формування гендерних ролей у родинах українців другої половини XVI – XVII ст. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія.* № 31-32. 2021. С. 32-42. URL: https://visnyk.mu.edu.ua/index.php/politologia/issue/view/119/107 (дата звернення: 30.01.2026).

21. Гопанчук В. С. Сімейне право України : навч. посібн. [4-е вид., переробл. та доп. К. : МАУП, 2006. 190 с. URL: http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/713/1/ (дата звернення: 30.01.2026).

22. Горбань Р. А. Статус і роль дружини (жінки) в особовому бутті українського подружжя (філософський, етнорелігійний і етнонаціональний аспекти). *Philosophy and political science in the context of modern culture*. 2019. Т. 11. № 2. DOI: https://doi.org/10.15421/351912. URL: https://fip.dp.ua/index.php/FIP/article/view/977/1101 (дата звернення: 30.01.2026).

23. Греченко В. А. Дослідження професором П.П. Цитовичем (1843–1913) цивільно-правових відносин доби Київської Русі. *Вісник ХНУВС*. 2018. N 2(81). С. 46-54. DOI: https://doi.org/10.32631/v.2018.2.04. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/131fe93f-a169-4137-bbdf-d244749f3498/content (дата звернення: 30.01.2026).

24. Дворник В., Опацький Р., Дев'яткіна Н., Ковальов С. Шлюб: ретроспективний огляд та перспективи. *Науковий вісник Дніпропетровського*

державного університету внутрішніх справ. 2023. № 1 (122). С. 159-164. DOI: https://doi.org/10.31733/2078-3566-2023-1-159-164. URL: https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/11964 (дата звернення: 30.01.2026).

25. Драгневич Л. Сутність і ретроспектива становлення та розвитку шлюбно-сімейних відносин в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. №1. С. 40 - 42.

26. Єрмоленко-Князєва Л. С. Поняття сімейних правовідносин. *Науковий вісник Льотної академії. Серія: Економіка, менеджмент та право*. 2021 р., Випуск 3; 4. С. 172-176. DOI: https://doi.org/10.33251/2707-8620-2021-3-4-172-176. URL: https://fmnzb.sfa.org.ua/wp-content/uploads/2021/05/22.pdf (дата звернення: 30.01.2026).

27. Жилінкова І. В. Проблема визначення поняття «сім'я» за Сімейним кодексом України. *Університетські наукові записки.* № 2. 2007. С. 119–126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2007_2_18 (дата звернення: 30.01.2026).

28. Заверющенко О. Л. Концепт подружнього життя в українській весільній концептосфері. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія».* №88. 2021. С.36-43. DOI: https://doi.org/10.26565/2227-1864-2021-88-05. URL: https://periodicals.karazin.ua/philology/article/view/17191/15818 (дата звернення: 30.01.2026).

29. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 30.01.2026).

30. Закони Ману: перекладач Георг Бюлер. URL: https://file.lib.in.ua/pdf/davnioindiiska-kultura-zakony-manu.pdf (дата звернення: 30.01.2026).

31. Звіт про проведення дослідження «Шлюб, сім'я та дітородні орієнтації та населення в Україні». ГО «Український центр соціальних реформ». Київ. 30 травня 2008 року. URL: https://surl.li/vfoumr (дата звернення: 30.01.2026).

32. Зілковська Л. Поняття сім'ї і закономірності розвитку сімейного законодавства про державну охорону сім'ї. Сучасні проблеми приватного права : зб. наук. пр., присвячених 80-й річниці з Дня народження Ярославни

Миколаївни Шевченко / відп. ред. Н.С. Кузнєцова, Р.О. Стефанчук. Київ : ВГО «Асоціація цивілістів України» ; Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2012. 464 с.

33. Казарян К. А. Визначення поняття «сім'ї» як правової категорії. *Вісник Харківського Національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право».* 2014. № 17. С. 223–226. URL: https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/1231/1007 (дата звернення: 30.01.2026).

34. Казарян К. А. Шлюбний договір у міжнародному приватному праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2016. 235 с. URL: https://ekhnuir.karazin.ua/server/api/core/bitstreams/7e6b9ba9-cfdb-4e79-bb38-86456e80fc9f/content (дата звернення: 30.01.2026).

35. Калашник О. М. Механізм правового регулювання цивільних відносин як об'єкт наукових досліджень: генеза та сутність. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2 (14). С. 136-149. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/143e6c2c-2773-4045-bebe-d8a0350a3d56/content (дата звернення: 30.01.2026).

36. Ковальська В. С. До питання особливості сімейних правовідносин. *Форум права.* №1. 2012. С. 480-486. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_1_72 (дата звернення: 30.01.2026).

37. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України : підруч. Київ: Істина, 2008. 458 с.

38. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 30.01.2026).

39. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 30.01.2026).

40. Корнієнкова К. Право спільної сумісної власності подружжя. *Підприємництво, господарство і право*. № 4. 2018. С. 41-44. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/4/8.pdf (дата звернення: 30.01.2026).

41. Красник К. С. Визначення поняття «сім'я» у правовій доктрині. *Проблеми цивільного права та процесу.* Харків, 2018. С. 344-347. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/25_05_2018/pdf/114.pdf (дата звернення: 30.01.2026).

42. Красногор О. В. Сутність і значення договірного регулювання майнових відносин подружжя. *Наукові праці МАУП*, 2008, вип. 3(19), с. 230–235. URL: https://journals.maup.com.ua/index.php/law/article/view/3967/4289 (дата звернення: 30.01.2026).

43. Крижевський А. В. Витоки українського сімейного права в контексті рецепції римо-візантійського права в Руській державі. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО.* Випуск 81. Частина 1. 2024. С. 53-60. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.1.8. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/300385/292711 (дата звернення: 30.01.2026).

44. Кучеренко О. М. Право власності на майно, придбане у фактичних шлюбних відносинах: світовий досвід та українська практика. *Наукові записки. Серія: Право*. 2022. № 12. С. 29-34. DOI: https://doi.org/10.36550/2522-9230-2022-12-29-34. URL: https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/104/88 (дата звернення: 30.01.2026).

45. Кучерук Ю. В. Правове регулювання фактичних шлюбних відносин. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9c831487-7db0-49bd-aca4-8e3d1564fb68/content (дата звернення: 30.01.2026).

46. Липець Л. В. Врегулювання шлюбних та подібних відносин законом та договором: Дис. ... канд. юрид. наук / НАНУ Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. К., 2009. 223 с

47. Лінік Є. П. Особисті немайнові права осіб, що проживають однією сім'єю без шлюбу, та подружжя: порівняльно-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО.* 2022. Випуск 72: частина 1. С.145-149. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.24. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/10/26.pdf (дата звернення: 30.01.2026).

48. Літопис руський / пер. з давньорус. Л. Є. Махновця ; відп. ред. О. В. Мишанич. К. : Дніпро, 1989. XVI + 591 с.

49. Лозова Г. О. Законодавче визначення сім'ї та шлюбу. Університетські наукові записки. *Часопис Хмельницького університету управління та права.* 2006. № 1 (17). С. 119-122.

50. Лучковський В. В. До питання про особливості захисту прав осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах у судовій практиці. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО.* 2021. Випуск 64. С. 141-145. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.26. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/08/28-1.pdf (дата звернення: 30.01.2026).

51. Лучковський В. В. Правові наслідки перебування у фактичних шлюбних відносинах немайнового характеру. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 8. С. 86-89. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-8/18. URL: http://lsej.org.ua/8_2021/20.pdf (дата звернення: 30.01.2026).

52. Лучковський В. В. Фактичні шлюбні відносини у сімейному праві. Дис.на здоб. наук. ступ. доктора філософії за спеціальністю 081 Право. Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова Хмельницької обласної ради, Хмельницький, 2021. С. 225. URL: https://uacademic.info/ua/document/0821U102793 (дата звернення: 30.01.2026).

53. Мазур В. В. Механізм цивільно-правового регулювання: теоретико-методологічний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО.* 2016. № 36. Т. 1. С. 108–113. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_36(1)__26 (дата звернення: 30.01.2026).

54. Манойло Н. Г. Укладення та нотаріальне посвідчення шлюбного договору. С. 151-154. URL: https://er.nau.edu.ua/server/api/core/bitstreams/03bf5744-dd6c-4d6b-8f88-d74d9688ec6b/content (дата звернення: 30.01.2026).

55. Медіа-культура особистості: соціально-психологічний підхід: навч. посіб. / О.Т. Баришполець, Л.А. Найдьонова, Г.В. Мироненко та ін.; за ред. Л.А. Найдьонової, О.Т. Баришпольця. К. : Міленіум, 2009. 440 с. URL:

https://mediaosvita.org.ua/wp-content/uploads/2016/11/Posibnik.pdf (дата звернення: 30.01.2026).

56. Мельник О. О. Правова природа шлюбних відносин: теорія та практика. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2024. Випуск 81: частина 1. С. 208-212. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.1.32. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/03/34.pdf (дата звернення: 30.01.2026).

57. Нові права для одностатевих пар у Чехії з січня 2025 року. ProUkrainu. 2024. URL: https://proukrainu.blesk.cz/novi-prava-dlia-odnostatevykh-par-u-chekhii-z-sichnia-2025-roku/ (дата звернення: 30.01.2026).

58. Новохатська Я. В. Становлення сімейного законодавства України. С. 151-155. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7785/1/Novohatska_151-155.pdf (дата звернення: 30.01.2026).

59. Овчатова-Редько А. О. Проблема реєстрації і розірвання шлюбу на підконтрольних АТО територіях. *Право та інновації*. 2016. № 4 (16). С. 56–60. URL: https://openarchive.nure.ua/server/api/core/bitstreams/2549e753-1b88-47cd-832d-cc1c50404489/content (дата звернення: 30.01.2026).

60. Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справах зі спорів, що виникають між особами, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі. / упоряд. правове управління (IV) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду / Відпов. за вип.: суддя КЦС ВС, к.ю.н, А. Ю. Зайцев. – Київ, 2020. — 35 стор. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Oglyad_KCS_podr_1.pdf (дата звернення: 30.01.2026).

61. Озель В. Форми укладання шлюбу в Україні у дохристиянські часи (історико-правове дослідження). *Юридична Україна.* 2010. № 10. С. 29-33.

62. Оксанюк О. А. Поняття та правова природа особистих немайнових прав подружжя у доктрині сімейного права. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО*. 2024. Вип. 81, ч. 1. С. 220–224. DOI:

https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.1.34. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/03/36.pdf (дата звернення: 30.01.2026).

63. Онишко О. Б. Становлення і розвиток сімейного права Другої Речі Посполитої (1918 – 1939 рр.). Дис.на здобуття наук. ступ. к.ю.н. Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів. 2009. С. 214. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/7116/1/dis.doc.pdf (дата звернення: 30.01.2026).

64. Отраднова О. О. Проблеми вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 328 с.

65. Офіційний сайт – Міністерства юстиції України. Статистична інформація щодо державної реєстрації актів цивільного стану. URL: https://minjust.gov.ua/actual-info/stat_info (дата звернення: 30.01.2026).

66. Падун Р. В. Визначення сім'ї як правової категорії та особливого феномену суспільних відносин. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО.* 2021. Випуск 68. С. 75-79. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.68.12. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/253925/251188 (дата звернення: 30.01.2026).

67. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року: резолюція Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 25 вересня 2015 року № 70/1. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/Agenda2030_UA.pdf (дата звернення: 30.01.2026).

68. Переш І. Є. «Живе право» Євгена Ерліха в системі регулювання суспільних відносин. *Закарпатські правові читання. Матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (29-30 квітня 2020 р., м. Ужгород)* / Ужгородський національний університет; За заг. ред. Я.В. Лазура, М.В. Савчина, М.В. Менджул. Ужгород: РІК-У, 2020, С. 100-104. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/0f8609ab-cc3d-4c27-b70a-90071847e922 (дата звернення: 30.01.2026).

69. Петреченко С. А. Державна реєстрація шлюбу та фактичні шлюбні відносини в Україні: порівняльно-правовий аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки».* 2014. №5. Т.1. С. 222–225.

70. Пеца Д. Д. Окремі аспекти проблеми становлення шлюбно-сімейних відносин за правом давньосхідних країн. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО.* Випуск 81: частина 1. 2024. С. 88-91. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.1.13. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/300466/292770 (дата звернення: 30.01.2026).

71. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text (дата звернення: 30.01.2026).

72. Позняк В. М. Правовий режим спільної сумісної власності подружжя. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 8. 2021. С.97-100. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-8/21. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2021/23.pdf (дата звернення: 30.01.2026).

73. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 14 лютого 2018 року у справі № 129/2115/15-ц, провадження № 61-2080св18. Єдиний державний реєстр судових рішень URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/72269217 (дата звернення: 30.01.2026).

74. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 24 січня 2020 року у справі № 546/912/16-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87243018 (дата звернення: 30.01.2026).

75. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 23 вересня 2019 року у справі № 279/2014/15-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/84545086 (дата звернення: 30.01.2026).

76. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 07 жовтня 2021 року у справі

№ 295/8319/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/100179325 (дата звернення: 30.01.2026).

77. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 30 червня 2023 року у справі № 686/19661/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111939246 (дата звернення: 30.01.2026).

78. Походзіло Ю. М., Силенок К. П. Еволюція правового регулювання шлюбно-сімейних відносин на українських землях у X – XIX століттях. *Теорія і практика правознавства*. 2015. Вип. 2 (8). С. 1-18 URL: http://tlaw.nlu.edu.ua/article/viewFile/63575/59044 (дата звернення: 30.01.2026).

79. Правове становище суспільних верств населення Давньовавілонської держави за «Законами Хаммурапі». URL: https://referatss.com.ua/work/pravove-stanovishhe-suspilnih-verstv-naselennja-davnovavilonskoi-derzhavi-za-zakonami-hammurapi/ (дата звернення: 30.01.2026).

80. Правознавство: Підручник для студентів внз/ Кол. авторів. Черкаси, 2019. 686 с. URL: https://eprints.cdu.edu.ua/1977/1/pravozn21.04.pdf (дата звернення: 30.01.2026).

81. Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя: проєкт Закону України від 07.04.2025 № 13158. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56155 (дата звернення: 30.01.2026).

82. Про інститут реєстрованих партнерств: проєкт Закону України від 13.03.2023 р. № 9103. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41497 (дата звернення: 30.01.2026).

83. Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України від 24.03.2021 № 119/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537 (дата звернення: 30.01.2026).

84. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя : Постанова Пленуму Верховного Суду України від

21.12.2007 р. № 11. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07#Text (дата звернення: 30.01.2026).

85. Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки : Закон України від 11.07.2001 № 2623-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-14#Text (дата звернення: 30.01.2026).

86. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text (дата звернення: 30.01.2026).

87. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію людського розвитку» : указ Президента України від 2 червня 2021 року №225/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/2252021-39073 (дата звернення: 30.01.2026).

88. Про судову практику у справах про спадкування : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 7. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08#Text (дата звернення: 30.01.2026).

89. Проблеми сучасного сімейного права: моногр. / за наук. ред. док. юрид. наук І.С. Лукасевич-Крутник. Тернопіль: ЗУНУ, 2020. 208 с. URL: https://api.dspace.wunu.edu.ua/api/core/bitstreams/53788b44-a8a3-41d3-a346-3444fafcd6cc/content (дата звернення: 30.01.2026).

90. Пугачова Н. Г. Укладення договорів одним із подружжя щодо спільного майна. *Проблеми цивільного права та процесу*. Харків, 2018. С. 306-309. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/25_05_2018/pdf/99.pdf (дата звернення: 30.01.2026).

91. Радченко Л. Моделювання правової конструкції шлюбу та шлюбоподібних союзів у праві країн ЄС. *Юридичні науки*. №3(110). 2019. С. 35-39. URL: http://visnyk.law.knu.ua/images/articles/N_110_2019_Radchenko.pdf (дата звернення: 30.01.2026).

92. Рачинський Р. Ю. До поняття «квазішлюбні правовідносини». Збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції «УКРАЇНА-2024: ГЛОБАЛЬНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ВИКЛИКИ». м. Рівне. Національний університет водного господарства та природокористування, 11 жовтня 2024 року. С. 205-206.

93. Рачинський Р. Ю. До проблеми квазішлюбних правовідносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО.* Випуск 86: частина 2. 2024. С. 201-206. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.2.31. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/01/33-1.pdf (дата звернення: 30.01.2026).

94. Рачинський Р. Ю. Поняття цивільно-правового механізму регулювання сімейних відносин. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. № 65. 2023. С. 43-46. DOI https://doi.org/10.32782/2307-1745.2023.65.9. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc65/9.pdf (дата звернення: 30.01.2026).

95. Рачинський Р. Ю. Причини виникнення конфліктів у шлюбно-сімейних відносинах. Молодь: освіта, наука, духовність: тези доповідей XXI Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів і молодих вчених. м. Київ. 16–17 квітня 2024 р. К.: Університет «Україна», 2024. С. 481-482.

96. Рачинський Р. Ю. Розірвання шлюбу під час воєнного стану в Україні. 28 July, 2023 Tel Aviv, State of Israel. Formation of innovative potential of world science V International Scientific and Theoretical Conference. ст. 43-44.

97. Рачинський Р. Ю. Роль цивільно-правового регулювання у забезпеченні стійкості сімейних відносин. Молодь: освіта, наука, духовність: тези доповідей XX Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів і молодих вчених. м. Київ. 24–26 квітня 2023 р. К.: Університет «Україна», 2023. 613 с.

98. Рачинський Р. Ю. Сімейні права як частина природних прав людини. Права людини: історія та сучасність: тези доповідей VIII Науково-практичної конференції. м. Київ, 07 грудня 2023 р. К.: Університет «Україна», 2024 р. с. 52-54.

99. Рачинський Р. Ю. Теоретичні основи шлюбно-сімейних правовідносин. *Часопис Київського університету права.* Випуск 3. 2023. С. 104-107. DOI: https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2023.20. URL: https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/965/901 (дата звернення: 30.01.2026).

100. Рачинський Р. Ю. Цивільно-правові аспекти захисту прав кредиторів при поділі майна подружжя. Право.ua. 2025, Вип. 4. С. 517-523. DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2025.4.71.

101. Рачинський Р. Ю. Шлюбно-сімейні права осіб з інвалідністю: проблема дискримінації та шляхи її подолання. Інклюзивне освітнє середовище: проблеми, перспективи та кращі практики: тези доповідей XXV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 25—27 листопада 2025 р.). К.: Університет «Україна», 2025. С. 1782-1785. URL: https://uu.edu.ua/upload/Nauka/IOS/2025/ios_25.pdf (дата звернення: 30.01.2026).

102. Ревуцька І. Е. Правові підстави створення сім'ї за законодавством України та країн – членів ЄС: порівняльно-правова характеристика : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Івано-Франківськ, 2018. 207 с.

103. Рішення Деснянського районного суду міста Києва від 10.06.2025, номер провадження 2-о/754/213/25, у справі №754/12856/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128012542 (дата звернення: 30.01.2026).

104. Рішення Дніпровського районного суду м. Києва від 02.06.2023 у справі 755/20343/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111372711 (дата звернення: 30.01.2026).

105. Рішення Європейського суду з прав людини від 01.09.2023 у справі «Маймулахін і Марків проти України». Заява № 75135/14. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_i96#Text (дата звернення: 30.01.2026).

106. Рішення Конституційного Суду України від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012 у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України, справа № 1-

9/2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12 (дата звернення: 30.01.2026).

107. Рішення Конституційного Суду України від 3 червня 1999 року № 5-рп/99 у справі за конституційними поданнями Служби безпеки України, Державного комітету нафтової, газової та нафтопереробної промисловості України, Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення положень пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», частин четвертої і п'ятої статті 22 Закону України «Про міліцію» та частини шостої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку» (справа про офіційне тлумачення терміну «член сім'ї»), справа № 1-8/99. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-99#Text (дата звернення: 30.01.2026).

108. Рішення Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 28.11.2013 року у справі № 686/22308/13-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/36117337 (дата звернення: 30.01.2026).

109. Рішення Центрального районного суду м. Миколаєва від 11.10.2021 у справі 490/1582/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/100320273 (дата звернення: 30.01.2026).

110. Розгон О. В. Договори у сімейному праві України: монографія. К.: Ін Юре, 2018. 301с. URL: https://ekhnuir.karazin.ua/handle/123456789/15365 (дата звернення: 30.01.2026).

111. Ромінський Є. В. Локальна нормотворчість у Давній Русі. *Науково практичний юридичний журнал «Альманах права».* Випуск 14. 2023. с. 314-320. URL: https://almanahprava.org/en/assets/images/issues/14/almanah-prava-14-2023.pdf (дата звернення: 30.01.2026).

112. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. 2-ге вид., перероб і доп. К.: Видавничий дім "Ін Юре", 2006. 568 с.

113. Сафончик О. До питання класифікації шлюбних правовідносин. *Юридичний вісник.* 2019. № 2. с. 88-93. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v2_2019/2019_2.pdf (дата звернення: 30.01.2026).

114. Сафончик О. І. Деякі питання правової природи шлюбу. *Актуальні проблеми держави і права.* Одеса: Юрид. літ., 2007. Вип. 33. С. 95–100. URL: http://www.apdp.in.ua/v33/18.pdf (дата звернення: 30.01.2026).

115. Сафончик О. І. Деякі питання щодо шлюбу як соціально-правового явища та його правової природи. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вип. 22. С. 559-564. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2004_22_105 (дата звернення: 30.01.2026).

116. Сафончик О. І. Теоретичні аспекти шлюбно-сімейних правовідносин. *Часопис цивілістики.* Випуск 21. 2016 С. 28-31. URL; https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b341897b-1e8e-47fe-ae3d-88af8c892fc4/content (дата звернення: 30.01.2026).

117. Сафончик О. І. Шлюбні правовідносини в Україні: теорія і практика. Дис. на здоб. наук.ступ. д.ю.н. за спеціальністю 12.00.03. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2018. С.480. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cbce64b8-b771-478c-afa7-ba7701fcf6cb/content (дата звернення: 30.01.2026).

118. Свящук А. Л. Правовий захист ЛГБТ-спільноти: навчальний посібник. Київ, 2018. С. 208. URL: https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/msc_4_copy.pdf (дата звернення: 30.01.2026).

119. Семеен кодекс на Република България. URL: https://lex.bg/laws/ldoc/2135637484 (дата звернення: 30.01.2026).

120. Сердечна І. Л. Поняття та ознаки правовідносин між іншими членами сім'ї та родичами. *Часопис цивілістики*. 2015. Випуск 19. С. 37-40. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chac_2015_19_10 (дата звернення: 30.01.2026).

121. Сита В. Історичний розвиток законодавства про шлюб та сім'ю. URL: http://eprints.zu.edu.ua/25102/1/%d0%a1%d0%b8%d1%82%d0%b0.pdf (дата звернення: 30.01.2026).

122. Сімейне право України: навч. посіб. [Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова, В. О. Гончаренко та ін.]; за ред. Є. О. Харитонова. Київ: Істина, 2008. 200с.

123. Сімейне право України: навч. посібник для студ. юрид. вузів і ф-тів / С.П. Індиченко, В.С. Гопанчук, О. В. Дзера, Л.А. Савченко; За ред . О.В. Дзери. Київ : Вентурі, 1997. 272 с

124. Сімейне право України: навчальний посібник / кол. авторів; за ред. Т.В. Курило. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. 316 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/405/1/%D0%9A%D0%A3%D0%A0%D0%98%D0%9B%D0%9E%20%D0%A2.%D0%92.%20%D0%A1%D1%96%D0%BC%D0%B5%D0%B9%D0%BD%D0%B5%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%20%D0%9F%D0%9E%D0%A1%D0%86%D0%91%D0%9D%D0%98%D0%9A.pdf (дата звернення: 30.01.2026).

125. Сімейне право України: підручн. / за ред. В. С. Гопанчука. К.: Істина, 2002. С. 304.

126. Сімейне право України: підручник / за ред. А. О. Дутко. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 480 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2605/1/simeine%20pr.pdf (дата звернення: 30.01.2026).

127. Сімейне право України: підручник /за ред. Є. О. Харитонова, Н. Ю. Голубєвої. Київ: Істина, 2010. 320 с.

128. Сімейне право: підручник / за заг. ред. В. А. Кройтора та В. Ю. Євко ; МВС України, Харків, нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 512 с. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3e06bd34-df92-438c-a3c6-151d0cf9ffc3/content (дата звернення: 30.01.2026).

129. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text (дата звернення: 30.01.2026).

130. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник, 4-те вид., стереотипне. Київ : Алерта, 2021. 528 с.

131. Слюсар Л. І. Шлюб в Україні у демографічному вимірі: історія і сучасність / НАН України, Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи. Київ. 2021. 180 с. URL:

https://idss.org.ua/arhiv/%D0%A8%D0%BB%D1%8E%D0%B1%20%D0%B2%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96.pdf (дата звернення: 30.01.2026).

132. Стефанчук Р. О. Система особистих немайнових прав фізичних осіб у сфері сімейних відносин: до питання вдосконалення. *Університетські наукові записки.* 2006. № 2 (18). С. 107–111.

133. Стефанчук Р. О. Шляхи вдосконалення системи особистих немайнових прав фізичних осіб у сфері сімейних відносин. Матеріали Круглого столу «Наукові засади та практика застосування нового Сімейного кодексу України». 25 травня 2006 р., м. Київ. Х.: Ксилон, 2007. С. 28−35.

134. Стоянов А. Д. Правовий режим нерухомого майна членів сім'ї : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2016. 208 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7013598f-08f4-4e91-ba96-765c959b3480/content (дата звернення: 30.01.2026).

135. Студентський портал 4UA.co.ua. Поняття, види, структура сімейних правовідносин. URL: http://4ua.co.ua/pravo/simeyne/ponyattya-vidi-struktura-simeynih-pravovidnosin.html (дата звернення: 30.01.2026).

136. Сухацький Р. П. Вплив законодавства на розвиток суспільства й держави загалом на прикладі законів Хаммурапі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО.* 2015. Вип. 31(1). С. 40-46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_31%281%29__12 (дата звернення: 30.01.2026).

137. Сучасний стан і перспективи розвитку сімейного права України в умовах адаптації до європейського права: матеріали всеукр. круглого столу (м. Одеса, 26 трав. 2017 р.) / за заг. ред. Є. О. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2017. 76 с.

138. Теремецький В. І., Музичук А. Н., Салманова Е. Ю., Казначеєва Д. В., Книш С. В. Підвищення ролі договірних засад у правових відносинах між пацієнтом та медичним закладом в процесі реформи системи охорони здоров'я в Україні. *Georgian Medical News.* 2018. № 11.С. 155–159.

139. Труба В. І. Класифікація сімейних правовідносин : монографія. Одеса: Фенікс, 2020. 360 с. URL:

https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/823a0740-eec5-408e-9e4b-4fe8d721838d/content (дата звернення: 30.01.2026).

140. Труба В. І. Поняття та загальна класифікація сімейних правовідносин. Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2021. 40 с. URL: https://ekhnuir.karazin.ua/server/api/core/bitstreams/6b43a0ad-55cf-42b3-9951-ca5873d5fe37/content (дата звернення: 30.01.2026).

141. Труба В. І. Поняття та загальна класифікація сімейних правовідносин. Дис. на здобуття наук. ступ. д.ю.н. за спеціальністю 12.00.03. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова Міністерства освіти і науки України, Одеса, 2020. С. 470. URL: https://ekhnuir.karazin.ua/server/api/core/bitstreams/ece7d346-8501-483d-a24d-8b2da12f375c/content (дата звернення: 30.01.2026).

142. Труба В. І. Суб'єкти цивільних та сімейних правовідносин – спільне, відмінне та взаємозв'язок. Актуальні проблеми приватного права: матеріали міжнарод. наук.-практ. конф., присвяч.. 94-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл..-кор. АН УРСР В. П. Маслова. Харків: Право, 2016. URL: https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c47d9976-f470-4337-876e-2d05ac346f22/content (дата звернення: 30.01.2026).

143. Тютюнник А.В. Значущість укладення договорів для регулювання сімейних правовідносин. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право*. № 2 (19), 2023. С. 67-75. URL: https://dspace.pau.edu.ua/items/9a39799f-0e26-4d4e-b3c4-9e21e713f15d (дата звернення: 30.01.2026).

144. Федоренко Т. В., Рачинський Р. Ю. Аналіз джерел шлюбно-сімейних відносин на прикладі України, Великої Британії (Англії) та Франції. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 11. 2022. С. 266-268. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/62. URL: http://www.lsej.org.ua/11_2022/62.pdf (дата звернення: 30.01.2026).

145. Харитонов Є. О. Сімейному кодексу України 20 років: здобутки і проблеми. Сучасний стан і перспективи розвитку сімейного права України в умовах адаптації до європейського права : матер. II Всеукр. кругл. столу (Одеса,

25 листоп. 2022 р.) / за заг. ред.: д. ю. н., проф. Є. Харитонова, к. ю. н., доц. К. Спасової; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса, 2022. 116 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7a53ade2-ec22-481d-8003-81acd62a127b/content (дата звернення: 30.01.2026).

146. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 30.01.2026).

147. Цірат А., Сліпченко О. Спільне проживання без офіційного оформлення, але з юридичними наслідками. *Юридична газета.* 2008. № 10-11. С.18-19

148. Чекіта В. Г. Вчинення консулом нотаріальних дій, що пов'язані з сімейними відносинами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2018. 230 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/d3e7865e-25d6-4a0c-aa7d-24a1bdb67c64 (дата звернення: 30.01.2026).

149. Червоний Ю. С. Поняття та особливості сімейних правовідносин. *Суспільство. Держава. Право.* 2002. №1. С. 16–23.

150. Чернега В. Сімейні правовідносини в механізмі правового регулювання сімейних відносин. *Visegrad Journal on Human Rights*. С. 252-256. https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1317412.pdf (дата звернення: 30.01.2026).

151. Чернега В. М. Механізм правового регулювання сімейних відносин. Дис. на здобуття наук. ступ. д.ю.н. зі спеціальності 12.00.03. Державний вищий навчальний заклад «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Міністерство освіти і науки України, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, Хмельницька обласна рада. Київ, Хмельницький, 2022. С. 478. URL: https://univer.km.ua/sites/default/files/users/user161/diss%20%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D0%B3%D0%B0.pdf (дата звернення: 30.01.2026).

152. Чернега В. М. Удосконалення норми-дефініції «сім'я». *Юридичний науковий електронний журнал.* № 6. 2019. С. 143-146. DOI:

https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-6/32. URL: https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/34ff8346-f0d8-4048-8d39-557f3bc808cc/content (дата звернення: 30.01.2026).

153. Черненко В. В. Адміністративно-правові заходи держави щодо протидії торгівлі жінками. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ України*. 2006. № 6. С. 64-72

154. Шебаніц Д. М., Шебаніц В. Ф. Національне сімейне законодавство: становлення, розвиток та сучасний стан. *Актуальні проблеми політики*. 2024. Вип. 73. С. 209-214. DOI: https://doi.org/10.32782/app.v73.2024.30. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/73_2024/32.pdf (дата звернення: 30.01.2026).

155. Шевців Ю. М. Юридичний аналіз поняття «сім'я» та суб'єктів сімейних правовідносин. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО.* Випуск 76: частина 1. 2023. С. 201-207. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.1.31. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/281665/275884 (дата звернення: 30.01.2026).

156. Шевченко О. О. Історія держави і права зарубіжних країн : [навч. посіб. для студ. юрид. вузів та фак.] / О.О. Шевченко. Київ : Вентурі, 1997. 303 с.

157. Шевченко Я. М. Сім'я і сімейні правовідносини в Сімейному кодексі України. Наукові засади та практика застосування нового Сімейного кодексу України : матеріали круглого столу (м. Київ, 25.05.2006 р.). Харків : Ксилон, 2007. С. 7–11.

158. Шимон С. І. Правова природа шлюбу за сімейним кодексом України. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право*. 2015. Вип. 28. С. 151–158.

159. Agreements and Contracts between Spouses. URL: https://eng.andretrossamfund.dk/marriage/agreements-and-contracts-between-spouses (дата звернення: 30.01.2026).

160. Borkowski A. Instytucja rodziny w teologii Pawłowej i Bizancjum w opiniach sądów cerkiewnych Despotatu Epiru. *Elpis*, 18, 2016: 37-44. DOI: https://doi.org/10.15290/elpis.2016.18.04. URL: https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/4851/1/ELPIS_2016_18_A.B

orkowski_Instytucja_rodziny_w_teologii_Pawlowej_i_Bizancjum_w_opini_sadow_cerkiewnych_Despotatu_Epiru.pdf (дата звернення: 30.01.2026).

161. Dajczak Wojciech. Is Russia Part of the Civil Law Tradition? *FORUM PRAWNICZE.* №6(74). 2022 pp. 81–87. URL: https://journals.law.uj.edu.pl/forum_prawnicze/article/view/1099/672 (дата звернення: 30.01.2026).

162. Fedorenko Tetiana, Rachynskyi Ruslan. Features of the Development of Civil Law Regulation of Family Relations in Ukraine. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science.* 2023. № 1(37). DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/30032023/7970. URL: https://rsglobal.pl/index.php/ijitss/article/view/2526/2180 (дата звернення: 30.01.2026).

163. Freeze, Gregory L.. Bringing Order to the Russian Family: Marriage and Divorce in Imperial Russia, 1760-1860. *Journal of Modern History*. December 1990. pp. 709-746. URL: https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/600598 (дата звернення: 30.01.2026).

164. Glass, Becky L., and Stolee, Margaret K.. Family Law in Soviet Russia, 1917-1945. *Journal of Marriage and Family*. Vol. 49, No. 4 (Nov., 1987), pp. 893-902. DOI: https://doi.org/10.2307/351982. URL: https://www.jstor.org/stable/351982?origin=crossref (дата звернення: 30.01.2026).

165. Guide to French Inheritance Laws and Taxes. URL: https://www.french-property.com/guides/france/finance-taxation/inheritance/donation-epoux (дата звернення: 30.01.2026).

166. Laclavíková Miriam, Lanczová Ingrid. Publicisation of Family Law in Czechoslovakia in the 20th Century. *Law, Identity and Values*. № 1 (3). 2013. pp. 159-175. DOI: https://doi.org/10.55073/2023.1.159-175. URL: https://ojs.mtak.hu/index.php/live/article/view/15457/12743 (дата звернення: 30.01.2026).

167. Le Code civil des Français. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721 (дата звернення: 30.01.2026).

168. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. (Žin., 2000, Nr. 74-2262) URL: https://www.infolex.lt/ta/100228 (дата звернення: 30.01.2026).

169. Lubamersky Lynn. Vigilante Violence vs. Freedom of Choice in Marriage: The Foray/Zajazd in the Polish-Lithuanian Commonwealth of the 18th Century. URL: https://scholarworks.boisestate.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1077&context=history_facpubs (дата звернення: 30.01.2026).

170. Nygren Karina, Naujanienė Rasa and Nygren Lennart. The Notion of Family in Lithuanian and Swedish Social Legislation. *Social Policy and Society* , Volume 17, Issue 4, October 2018, pp. 651-663. URL: https://www.cambridge.org/core/journals/social-policy-and-society/article/notion-of-family-in-lithuanian-and-swedish-social-legislation/A3F490490E59A781F123F9061D0C3833 (дата звернення: 30.01.2026).

171. Občanský zákoník: Zákon č. 89/2012 Sb. ze dne 3. února 2012. URL: https://www.e-sbirka.cz/sb/2012/89/2025-07-01?zalozka=text (дата звернення: 30.01.2026).

172. Paradowski M. The marriage as an institution of public law. *Roczniki Administracji i Prawa.* Tom: 4, Nr: XXIII, 2023. pp. 185-203. URL: https://rocznikiadministracjiiprawa.publisherspanel.com/article/542694/en (дата звернення: 30.01.2026).

173. Szołtysek M. Rethinking Eastern Europe: household-formation patterns in the Polish-Lithuanian Commonwealth and European family systems. *Continuity and Change*, Volume 23, Issue 3, December 2008, pp. 389-427. DOI: https://doi.org/10.1017/S0268416008006929. URL: https://www.cambridge.org/core/journals/continuity-and-change/article/abs/rethinking-eastern-europe-householdformation-patterns-in-the-polishlithuanian-commonwealth-and-european-family-systems/F26526BB770FA50B028EA2D58EFD659C (дата звернення: 30.01.2026).

174. Troyan, S. Fedir Vovk as Founder of Ukrainian-Romanian Scientific Relations. *Analele Bucovinei,* XXIX, 2 (59), p. 377–385, Rădăuți – București, 2022 DOI: https://doi.org/10.56308/AB/2022.2.03. URL:

https://analelebucovinei.ro/02_2022/3._troyan_evocare_fedir.pdf (дата звернення: 30.01.2026).

175. Údaje MV: Registrované partnerství za 24 let uzavřelo 5200 párů. České Noviny. 2024. URL: https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/udaje-mv-registrovane-partnerstvi-za-24-let-uzavrelo-5200-paru/2613614 (дата звернення: 30.01.2026).

176. Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Dz. U. 1964 Nr 9 poz. 59. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19640090059 (дата звернення: 30.01.2026).

177. Ægteskabsloven LBK nr 1080 af 14/08/2023. URL: https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2023/1080 (дата звернення: 30.01.2026).

ДОДАТКИ

Додаток А

Проєкт
вноситься народними депутатами України:

Закон України
«Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо посилення публічності майнового режиму подружжя»

Верховна Рада України п о с т а н о в л я є:

І. Внести до Сімейного кодексу України (Відомості Верховної Ради України, 2002 р., № 21–22, ст. 135) такі зміни:

1. Частину першу статті 95 викласти у такій редакції:

«1. Якщо шлюбний договір укладено до реєстрації шлюбу, він набирає чинності для подружжя у день реєстрації шлюбу або з моменту його нотаріального посвідчення.».

2. Статтю 95 доповнити частиною третьою у такій редакції:

«3. Для третіх осіб шлюбний договір набирає чинності з моменту включення відповідної інформації до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.».

3. Доповнити Кодекс статтею 73-1 у такій редакції:

«Стаття 73-1. Забезпечення вимог кредитора шляхом встановлення режиму роздільності майна подружжя

1. Кредитор одного з подружжя, у разі недостатності особистого майна боржника для задоволення його вимоги, має право звернутися до суду з позовом про встановлення режиму роздільності майна подружжя.

2. Суд може прийняти рішення про встановлення режиму роздільності майна подружжя, якщо буде доведено, що задоволення вимоги кредитора, підтвердженої виконавчим документом, є неможливим без поділу спільного майна подружжя.

У разі встановлення режиму роздільності майна за рішенням суду, цей режим набуває чинності з дня, зазначеного в рішенні суду, але не раніше дня подання позову кредитором.».

II. Внести до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» (Відомості Верховної Ради України, 2016 р., № 1, ст. 9) такі зміни:

1. Частину першу статті 4 доповнити новим абзацом у такій редакції:

«1-2) правовий режим нерухомого майна, встановлений шлюбним договором, якщо відповідно до умов договору або закону він встановлює, змінює чи припиняє право власності або інше речове право на нерухоме майно;».

III. Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності через шість місяців з дня його опублікування.

2. Кабінету Міністрів України у шестимісячний строк з дня набрання чинності цим Законом:

привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;

забезпечити приведення міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади їх нормативно-правових актів у відповідність із цим Законом;

забезпечити прийняття нормативно-правових актів, що випливають із цього Закону.

ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ

до проєкту Закон України

«Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо посилення публічності майнового режиму подружжя»

Чинна редакція	Запропонована редакція
Сімейний кодекс України	
Стаття 95. Початок дії шлюбного договору 1. Якщо шлюбний договір укладено до реєстрації шлюбу, він набирає чинності у день реєстрації шлюбу. 2. Якщо шлюбний договір укладено подружжям, він набирає чинності у день його нотаріального посвідчення.	Стаття 95. Початок дії шлюбного договору 1. Якщо шлюбний договір укладено до реєстрації шлюбу, він набирає чинності **для подружжя** у день реєстрації шлюбу **або з моменту його нотаріального посвідчення**. 2. Якщо шлюбний договір укладено подружжям, він набирає чинності у день його нотаріального посвідчення. **3. Для третіх осіб шлюбний договір набирає чинності з моменту включення відповідної інформації до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.**
Стаття відсутня	**Стаття 73-1. Забезпечення вимог кредитора шляхом встановлення режиму роздільності майна подружжя** **1. Кредитор одного з подружжя, у разі недостатності особистого майна боржника для задоволення його вимоги, має право звернутися до суду з позовом про встановлення режиму роздільності майна подружжя.** **2. Суд може прийняти рішення про встановлення режиму роздільності майна подружжя, якщо буде доведено, що задоволення вимоги кредитора, підтвердженої виконавчим документом, є неможливим без поділу спільного майна подружжя.** **У разі встановлення режиму роздільності майна за рішенням суду, цей режим набуває чинності з дня, зазначеного в рішенні суду, але не раніше дня подання позову кредитором.**
Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень»	
Стаття 4. Речові права та їх обтяження, що підлягають державній реєстрації	Стаття 4. Речові права та їх обтяження, що підлягають державній реєстрації

1. Державній реєстрації прав підлягають: 1) право власності та право довірчої власності як спосіб забезпечення виконання зобов'язання на нерухоме майно, об'єкт незавершеного будівництва, право довірчої власності як спосіб забезпечення виконання зобов'язання на майбутній об'єкт нерухомості; 1-1) спеціальне майнове право на об'єкт незавершеного будівництва, майбутній об'єкт нерухомості; 2) речові права на нерухоме майно, похідні від права власності: …	1. Державній реєстрації прав підлягають: 1) право власності та право довірчої власності як спосіб забезпечення виконання зобов'язання на нерухоме майно, об'єкт незавершеного будівництва, право довірчої власності як спосіб забезпечення виконання зобов'язання на майбутній об'єкт нерухомості; 1-1) спеціальне майнове право на об'єкт незавершеного будівництва, майбутній об'єкт нерухомості; **1-2) правовий режим нерухомого майна, встановлений шлюбним договором, якщо відповідно до умов договору або закону він встановлює, змінює чи припиняє право власності або інше речове право на нерухоме майно;** 2) речові права на нерухоме майно, похідні від права власності: …

Пояснювальна записка
до проєкту Закон України
«Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо посилення публічності майнового режиму подружжя»

1. Обґрунтування необхідності прийняття законопроєкту

Законопроєкт розроблено з метою посилення публічної достовірності майнового режиму подружжя та забезпечення захисту прав добросовісних кредиторів та третіх осіб у цивільному обігу, що відповідає стратегічному вектору України на гармонізацію національного законодавства з європейськими правовими стандартами.

Чинна редакція Сімейного кодексу України не вимагає обов'язкової державної реєстрації шлюбного договору для його чинності щодо третіх осіб. Це створює суттєві правові ризики та невизначеність для учасників цивільного обігу (банків, контрагентів, кредиторів), які не можуть достовірно встановити, чи є майно, яким розпоряджається один із подружжя, його особистою власністю (за договором) чи спільною сумісною власністю. Відсутність публічності, на відміну від передових європейських правопорядків, які запровадили жорсткі імперативи прозорості (включаючи Центральний електронний реєстр у Болгарії та обов'язкову реєстрацію майнового режиму в публічних реєстрах у Чеській Республіці для забезпечення чинності для всіх), сприяє недобросовісній поведінці та підвищує судові витрати.

Законопроєкт, переносячи положення про чинність для третіх осіб до статті 95 Сімейного кодексу України та встановлюючи обов'язкову державну реєстрацію майнового режиму в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно, запроваджує принцип безумовної публічності. Цей підхід успішно реалізовано у правових системах Литовської Республіки та Французької Республіки, а також повністю відповідає інституційним моделям Чеської Республіки (де чинність щодо третіх осіб залежить від реєстрації) та Республіки Болгарія (де функціонує спеціальний Центральний електронний реєстр шлюбних договорів).

Чинне законодавство України не надає кредитору ефективного механізму протидії боржнику, який перебуває у шлюбі та використовує режим спільної сумісної власності для ухилення від стягнення.

Законопроєкт доповнює Сімейний кодекс України статтею 73-1, надаючи кредитору право звернутися до суду з позовом про встановлення режиму роздільності майна подружжя. Це право дозволить суду здійснити поділ спільного майна боржника, якщо іншим чином задовольнити вимоги кредитора неможливо. Цей механізм, запозичений з досвіду Республіки Польща, є важливим інструментом захисту публічного інтересу, запобігає зловживанню правом і підвищує відповідальність подружжя за своїми зобов'язаннями.

Прийняття законопроєкту забезпечить стабільність цивільного обігу, підвищить інвестиційну привабливість та захистить права добросовісних учасників правовідносин, одночасно гармонізуючи відповідні положення сімейного та цивільного законодавства України з передовим європейським досвідом.

2. Мета і завдання законопроєкту

Метою законопроєкту є посилення публічної достовірності майнового режиму подружжя та забезпечення ефективного захисту прав добросовісних кредиторів у цивільному обігу шляхом запровадження імперативних вимог щодо реєстрації шлюбних договорів та надання кредиторам законних механізмів впливу на майновий режим боржника.

Ця мета досягається шляхом вирішення таких завдань:

- встановлення обов'язкової державної реєстрації шлюбного договору (або інформації про встановлений ним майновий режим) як необхідної умови для набуття ним чинності у відносинах із третіми особами. Зазначене усуває правову невизначеність щодо майнового статусу подружжя та запобігає використанню незареєстрованих договорів для недобросовісного виведення майна з-під стягнення.

- запровадження законодавчого механізму, що дозволяє кредитору, чия вимога підтверджена виконавчим документом, звертатися до суду з позовом про встановлення режиму роздільності майна, що надасть змогу у судовому порядку ініціювати поділ спільного майна подружжя, необхідний для задоволення боргових зобов'язань, що відповідає кращим європейським практикам (зокрема, досвіду Республіки Польща).

- внесення необхідних змін до Сімейного кодексу України та Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» для забезпечення системної узгодженості та ефективного функціонування запроваджених інститутів.

Реалізація цих завдань сприятиме гармонізації національного законодавства з європейськими правовими стандартами у сфері сімейного та цивільного права, підвищить стабільність цивільного обігу та зміцнить довіру до інституту шлюбного договору.

3. Загальна характеристика і основні положення проєкту акта

Проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо посилення публічності майнового режиму подружжя» розроблено з метою гармонізації національного сімейного та цивільного законодавства з європейськими стандартами, посилення правової визначеності та захисту інтересів добросовісних учасників цивільного обігу (зокрема, кредиторів) від недобросовісних дій подружжя, пов'язаних із приховуванням активів та зловживанням режимом спільної сумісної власності.

Основними положеннями проєкту Закону є:

1. Посилення публічності майнового режиму:

- пропонується встановити, що майновий режим, визначений шлюбним договором, набуває чинності для третіх осіб лише з моменту включення відповідної інформації до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Це забезпечує безумовну інформованість третіх осіб про зміну законного режиму спільної сумісної власності, підвищуючи стабільність цивільного обігу.

- встановлення обов'язкової державної реєстрації правового режиму нерухомого майна, встановленого шлюбним договором, у Державному реєстрі

речових прав як самостійного об’єкта реєстрації. Це усуває правову невизначеність щодо майнового статусу нерухомості, придбаної подружжям.

2. Забезпечення вимог кредиторів:

- Сімейний кодекс України доповнюється статтею 73-1, яка надає кредитору право звернутися до суду з позовом про встановлення режиму роздільності майна подружжя. Цей механізм може бути застосований, якщо особистого майна боржника недостатньо для задоволення вимоги, підтвердженої виконавчим документом.

- встановлюється, що судовий режим роздільності майна набуває чинності з дня, зазначеного в рішенні суду, але не раніше дня подання позову. Це є ефективним запобіжником проти можливого недобросовісного виведення спільного майна боржником після отримання позовної заяви.

Реалізація положень Закону сприятиме виконанню зобов’язань України в рамках євроінтеграції, мінімізує судові спори щодо майнових прав подружжя та забезпечить ефективний захист економічних інтересів третіх осіб.

4. Стан нормативно-правової бази в цій сфері правового регулювання

Чинна нормативно-правова база, що регулює майнові відносини подружжя в Україні, представлена, головним чином, Сімейним кодексом України та Цивільним кодексом України, а також профільними законами, зокрема Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень». Проте наявні положення потребують удосконалення з метою забезпечення прозорості цивільного обігу, ефективного захисту прав добросовісних кредиторів та гармонізації із європейськими правовими стандартами.

5. Фінансово-економічне обґрунтування

Реалізація проєкту Закону у разі його прийняття не потребуватиме додаткових коштів з Державного бюджету України.

6. Прогноз соціально-економічних наслідків прийняття законопроєкту

Прийняття законопроєкту матиме значні позитивні соціально-економічні наслідки, насамперед через підвищення прозорості та стабільності цивільного обігу. Встановлення обов’язкової державної реєстрації майнового режиму подружжя для його чинності щодо третіх осіб (нова ч. 1 ст. 95 СКУ) забезпечить публічну достовірність відомостей про майновий статус боржників, що критично знизить ризик шахрайства та недобросовісного виведення активів. Це посилить позиції кредиторів, банків та ділових партнерів, сприяючи зростанню довіри на кредитному ринку та потенційному зниженню вартості запозичень. Крім того, запровадження права кредитора звертатися до суду з позовом про встановлення режиму роздільності майна (нова ст. 73-1 СКУ) прискорить процес стягнення боргів, підвищить ефективність виконавчих проваджень та, як наслідок, зменшить навантаження на судову та виконавчу системи держави.

Додаток Б

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України

1. Рачинський Р. Ю. Поняття цивільно-правового механізму регулювання сімейних відносин. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2023, № 65. С. 43-46. DOI https://doi.org/10.32782/2307-1745.2023.65.9.

2. Федоренко Т. В., **Рачинський Р. Ю**. Аналіз джерел шлюбно-сімейних відносин на прикладі України, Великої Британії (Англії) та Франції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022, № 11. С. 266-268. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/62.

(Федоренко Т. В. – здійснено теоретико-правове узагальнення поняття джерел сімейного права, визначено їх значення як фундаментального правового інституту, а також проаналізовано особливості нормативного регулювання шлюбно-сімейних відносин в Україні. Науковий внесок полягає у систематизації національної нормативно-правової бази, визначенні співвідношення цивільного та сімейного права, узагальненні понять «шлюб» і «сім'я», а також формулюванні пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання з урахуванням зарубіжного досвіду. Рачинський Р. Ю. – зосереджено увагу на компаративно-правовому аналізі розвитку та функціонування сімейного законодавства в зарубіжних правових системах. Досліджено характеристику джерел англійського права (зокрема роль судового прецеденту), еволюцію сімейного законодавства Великої Британії, а також особливості французької моделі кодифікації та багаторівневого регулювання шлюбно-сімейних відносин. Значну увагу приділено історичному розвитку правових інститутів, специфіці правових систем і впливу міжнародних та європейських правових актів.)

3. Рачинський Р. Ю. Теоретичні основи шлюбно-сімейних правовідносин. *Часопис Київського університету права.* 2023, Вип. 3. С. 104-107. DOI: 10.36695/2219-5521.3.2023.20.

4. Рачинський Р. Ю. До проблеми квазішлюбних правовідносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО.* 2024, Вип. 86: ч. 2. С. 201-206. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.2.31.

5. Рачинський Р. Ю. Цивільно-правові аспекти захисту прав кредиторів при поділі майна подружжя. Право.ua. 2025, Вип. 4. С. 517-523. DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2025.4.71.

Статті у наукових виданнях іншої держави

6. Fedorenko T., **Rachynskyi R.** Features of the Development of Civil Law Regulation of Family Relations in Ukraine. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science.* 2023, №1(37). DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/30032023/7970.

(Fedorenko T. – здійснено теоретико-правовий аналіз джерел і принципів цивільно-правового регулювання сімейних відносин, обґрунтовано співвідношення цивільного та сімейного права, зокрема субсидіарний характер застосування норм цивільного законодавства до сімейних правовідносин, а також визначено основні засади та принципи сімейного права України. Науковий внесок полягає у систематизації нормативно-правової бази (Конституція України, Цивільний і Сімейний кодекс України, міжнародні акти) та формуванні концептуального підходу до розуміння сімейного права як самостійної галузі. Rachynskyi R. – зосереджено увагу на характеристиці практико-правових аспектів функціонування сімейних правовідносин, зокрема їх змісту, підстав виникнення (шлюб, спорідненість, усиновлення), кола суб'єктів, а також ролі морально-етичних норм, традицій і звичаїв у регулюванні сімейних відносин. Досліджено аналіз структури сімейних правовідносин і специфіки їх відмежування від інших видів соціальних відносин.)

Тези наукових доповідей

7. Рачинський Р. Ю. Розірвання шлюбу під час воєнного стану в Україні. Formation of innovative potential of world science: V International Scientific and Theoretical Conference. Tel Aviv (State of Israel) 28 July, 2023: abstract of the report. State of Israel, 2023. С. 43-44.

8. Рачинський Р. Ю. Роль цивільно-правового регулювання у забезпеченні стійкості сімейних відносин. Молодь: освіта, наука, духовність: XX Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів і молодих вчених. м. Київ. 24–26 квітня 2023 року: тези доповіді. Київ, 2023. С. 346-347.

9. Рачинський Р. Ю. Сімейні права як частина природних прав людини. Права людини: історія та сучасність: VIII Науково-практичної конференції. м. Київ, 07 грудня 2023 року: тези доповіді. Київ, 2024. С. 52-54.

10. Рачинський Р. Ю. Причини виникнення конфліктів у шлюбно-сімейних відносинах. Молодь: освіта, наука, духовність: XXI Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів і молодих вчених. м. Київ. 16–17 квітня 2024 року: тези доповіді. Київ, 2024. С. 481-482.

11. Рачинський Р. Ю. До поняття «квазішлюбні правовідносини». Україна-2024: глобальні та регіональні виклики: Міжнародна науково-практична онлайн-конференція. м. Рівне. 11 жовтня 2024 року: тези доповіді. Рівне, 2024. С. 205-206.

12. Рачинський Р. Ю. Шлюбний договір в Україні: проблеми правозастосування та перспективи розвитку. Молодь: освіта, наука, духовність: XXII Всеукраїнська науково-практична конференція студентів і молодих вчених. м. Київ. 16–18 квітня 2025 року: тези доповіді. Київ, 2025. С. 645-647.

13. Рачинський Р. Ю. Шлюбно-сімейні права осіб з інвалідністю: проблема дискримінації та шляхи її подолання. Інклюзивне освітнє середовище: проблеми, перспективи та кращі практики: XXV Міжнародної науково-практичної конференції. м. Київ, 25-27 листопада 2025 року: тези доповіді. Київ, 2025. С. 1782-1785.

14. Рачинський Р. Ю. Шлюб і сім’я як сфера реалізації основоположних прав і свобод людини. Права людини: історія та сучасність: X Науково-практична конференція. м. Київ, 04 грудня 2025 року: тези доповіді. Київ, 2026. С. 117-120.